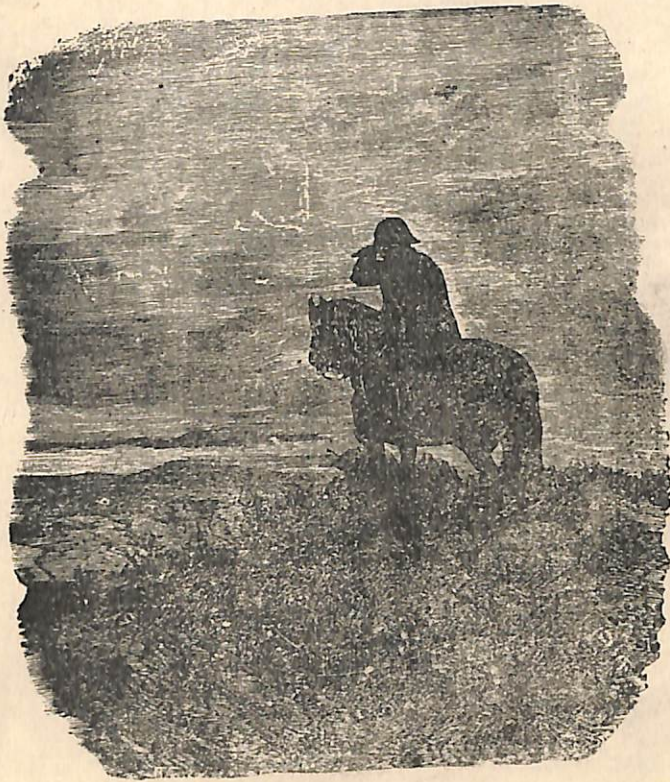

ԹՂՈՒԱՌՆԵՐ

Թարգմ. Գ. ՉԻԼԵՆԿԻՐԵԱՆ

Գ. ՀԱՏՈՐ

84

2-66

27թ.

84
Z-66

19 NOV 2010
20 APR 2006

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Մ. ՏԷՐ ՍԱՀԱԿԵԱՆ

ՎԻՔԹՕՐ ՀԻԿՈ

ԹՃՈՒԱՌՆԵՐ

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ՄԵԾ ՎԷՊ

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

Տպագր. Մ. ՏԷՐ ՍԱՀԱԿԵԱՆ

Ե. ՊՈՒԴՍ. 1927

06. 2013

6423

Գ Ի Ր Ք Վ Ե Ց Ե Ր Ո Ր Դ

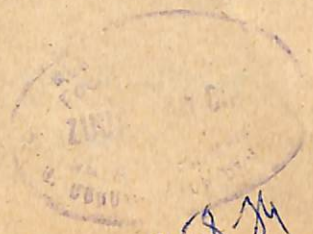
Ժ Ա Վ Է Ր

Պ. Լ. ՈՒԽԱ.

ՀԱՆԳՍՏՈՒԹԵԱՆ ՍԿԻՉԻՐ

Պարոն Սատրլէն Ֆանթինը նոյն լակ իր բնա-
կարանին մէջ հատաւորաւ հիւանդատուներ զրկեց:
Որոշումով իւր համար գթութեան քոյրերուն կանձեց,
որոնք անկողին զրին Ֆանթինը: Սոսկալի տենդ մը
եկած էր վրան: Գիշերուան մէկ խնայք բանդազու-
լով և բարձրաձայն խօսելով անցուց: Բայց վերջա-
պէս քնացաւ:

Հետեւեալ օրը կէս օրին մօտ երբ արթնցաւ
Ֆանթին, անկողինն քով չնշառութիւն մը չսեց, վա-

3858-84

բարձրք մէկգի բրտա և Մատրլէնը տեսաւ որ իր գլխուն վերեւ բանի մը կը նայէր: Այս նայուածքը գթութեամբ և վիշտով համակուած էր և կ'ազդեր: Փանթին ուզեց տեսնել թէ ի՞նչ կը նայի. տեսաւ որ պատին վրայ կախուած խաչելութեան պատկերի մը կը նայէր:

Այլ այսուհետև Փանթինի համար տարրեր մարդ մըն էր ան:

Կը կարծէր թէ լոյսով ողորուած է Մատրլէն: Ասիկա կարծես ազօթք կ'ընէր խորին լուսեմամբ: Երկար ժամանակ Փանթին անոր նայեցաւ անոնց ընդմիջել համարձակելու անոր ազօթքը: Վերջապէս վիճերտութեամբ մը բտաւ.

— Ի՞նչ կ'ընէր հոգ:

Պ. Մատրլէն մէկ ժամէ ի վեր հոն կանգնած էր: Կը սպասէր որ Փանթին արթննայ: Չեսքը բռնեց, երակին գարկը քննեց և պատասխանեց.

— Ի՞նչպէս էր:

— Լաւ եմ, քնացայ, բտա Փանթին: Կարծեմ թէ աւելի ազէկ եմ: Բան մը չէ, չուտով պիտի ազէկնամ:

Մատրլէն իբր թէ նոր լսելով Փանթինի առջի առջի հարցումը, պատասխանեց.

— Սա վերի նահատակին ազօթք կ'ընէի:—Սա վարի նահատակուհին համար, շարունակեց միտքով:

Պ. Մատրլէն թէ՛ գիշերը և թէ՛ առտու շարունակ տեղեկութիւն առած էր Փանթինի վրայ: Այլ ամէն բանի տեղեկացած էր: Փանթինի պատմութիւնը իր բոլոր կտկճալի պարագաներովը գիտէր: Ուստի շարունակեց.

— Շատ տառապանք կրած ես, խեղճ մայր: Ո՛հ մի տրտնջար, հիմակ ա՞լ ընտրեալներու օժիան ունիս: Մարդիկ այս կերպով հրեշտակներ կը կազմեն:

Յանցանքը իրենցը չէ. ուրիշ կերպով կազմել չպիտեն: Գիտնաս որ երկնից առաջին ձեռն էր այն գրժոխքը ուրկէ ազատեցար: Պէտք էր նախ անկէ անցնիլ:

Մատրլէն խորին հառաչանց մը հանեց: Իսկ Փանթին անոր նայելով կը ժպտէր այն վե՛՛ ժպտով որու երկու ակուայ կը պոկուէր:

Միեւնոյն գիշերը ժամէր նամակ մը գրած էր: Հետեւեալ օրը առտու նոյն նամակը անձամբ Մ...ի նամակատունը յանձնեց: Նամակը Բարիկ պիտի երթար և հասցէն սա էր. «Աս Պ. Շապիսիէ, քարտուգար ստալիկանութեան պաշտօնէի»: Եւ սրովհետև ամէն մարդ լսած էր պաննորպարանի գէպքը, նամակատան տեսուչը և ուրիշ բանի մը անձինք սրտնք նամակը երթալէն առաջ տեսան և հասցէէն ժամէրի գիրը ճանչցան, կարծեցին թէ իր հրածարականը կուտար այն նամակով:

Պ. Մատրլէն իսկոյն թէ՛ նարտիկներուն նամակ մը գրեց. Փանթին հարխը քսան ֆրանք պարտք ունէր անոնց: Մատրլէն երեք հարխը ֆրանք գրրկեց, գրելով անոնց որ իրենց սանելիքը նոյն գումարէն անեն և մանուկը չուտով Մ... բերեն ուր իր մայրը հիւանդ էր և կ'ուզէր որ բերուի ան:

Թէ՛ նարտիկ երբ առաւ գումարը, հրապուրուեցաւ:—Կնի՛կ, բտա կնոջը, մանուկը թող չտանք: Կը տեսնեմ որ այս արտոյտը կաթնտու կով մը պիտի ըլլայ: Հասկցայ, կ'երեւայ թէ մայրը միամիտ սիրող մը գտած է:

Պատասխանը գրեց՝ հինգ հարխը այսքան ֆր...ի կանոնաւորապէս շինուած հաշիւ մը գրկելով: Այս հաշիւին մէջ երկու անվիճելի ցուցակ կար և գրեթէ երեք հարխը ֆր...է աւելի էր երկուքին գումարը. մին բժշկինն էր, միւսն ալ պեղովաճառին: Ասոնց

մին իբր բժիշկ չոն տարած էր և միւսն ալ դեղ տուած էր Ազեղմային և էբօնիսին, սրոնց երկուքն ալ անգամ մը երկարատեւ հիւանդութիւն մը կրեր էին: Ինչպէս ըսինք արդէն, Գօզէթ հիւանդացած չէր: Ուստի ցուցակներուն մէջի անունները միայն փոխուեցան: Թէնարաիէն հաշիւին տակ գրեց. «Առ հաշիւ երեք հարիւր ֆրանք ընդունեցայ»:

Պ. Մատրլէն անմիջապէս երեք հարիւր ֆրանք ևս զրկեց և գրեց. Շո՛ւտ ըրէք, բերէ՛ք Գօզէթը:

— Ասչո՛ր չպիտի թողում մանուկը, ըսաւ Թէնարաիէ:

Բայց Ֆանթին ամենեւին չէր աղէկնար: Տակաւին հիւանդանոցին մէջն էր:

Քոյրերը ի սկզբան զժկամակութեամբ ընդունած և նայած էին «այս աղջիկը»: Ով որ Բէյմի ստորաքանդակները տեսած է, կը յիշէ անշուշտ թէ որքան ուռեցած է յիմար կոյսերուն նայող իմաստուն կոյսերուն ստորին շուրթը: Վէսթեան կոյսերուն՝ «ամպիւպէ՛ն»երուն(*) նկատմամբ ունեցած այս ինն արհամարհանքը կնային արժանապատուութեան ամէնէն անդխաղբի բնագոյումներէն մէկն է:

Ահա նոյն արհամարհանքը զգացեր էին Ֆանթինը խնամող քոյրերն ալ, մանաւանդ թէ իբր հաւատաւոր՝ կրկին սաստկութեամբ զգացած էին այն արհամարհանքը: Բայց քանի մը օրուան մէջ Ֆանթին անոնց այս զգացումը բոյորովին դադրեցուց: Ամէն տեսակ խոնարհական և քաղցր խօսքերով կը խօսէր և իր մայրութեամբը անոնց արգահատանքը կը շարժէր:

(*) Մրնգաբար կի՛ն ըսել է: Սիրիական ամպիւ, սգրի՛նց բառէն ելած է: Հռոմայեցուց ժամանակ ամպիւպէ՛ններ սրինց կը նուագէին, նաեւ բոզուրիւն կ'ընէին:

Օր մը քոյրերէն մին յսեց որ Ֆանթին տենդովը տառապած ժամանակ կ'ըսէր. «Մեղաւոր մը եղայ, բայց եթէ զուակո քովս ըլլայ, պիտի հասկնամ թէ Աստուած ներա է ինձ: Մինչդեռ գէշութեան ճամբուն մէջն էի, չէի ուզեր որ Գօզէթս քովս ըլլայ, վասնզի անտանիլի պիտի ըլլար ինձ իր զարմացող և տրտում նայուածը: Այլ սակայն իր օգտին համար գէշութեամբ կ'ապրէի, և այս՝ պատճառաւ է որ Աստուած կը ներէ ինձ: Աստուծոյ օրհնութիւնն ընդունած ըլլալս պիտի զգամ երբ Գօզէթ հաս գայ: Պիտի նայիմ Գօզէթիս, այն անմեղը տեսնելս աղէկութիւն մը պիտի ըլլայ ինձ համար: Ինք բան մը չի գիտեր բնաւ: Հրեշտակ մըն է ան, ո՛՛չ իմ քոյրերս: Այս հասակի մանկանց թեւերը դեռ չեն իյնար:»

Պ. Մատրլէն օրը երկու անգամ Ֆանթինը տեսնելու կ'երթար, և ամէն անգամին Ֆանթին կը հարցընէր անոր. — Քիչ օրէն պիտի տեսնե՞մ Գօզէթս:

Պ. Մատրլէն կը պատասխանէր. — Գուցէ վաղը առաւօտ: Ժամ առ ժամ կը սպասեմ որ գայ:

Եւ անա Ֆանթինի գունատ գէմքը կը փողփողէր:

— Ո՛հ, կ'ըսէր, քանի՞ն կ'ըջանիկ պիտի ըլլամ: Քիչ մը առաջ ըսինք թէ Ֆանթին չէր աղէկնար: Այլ միայն չէր աղէկնար, այլ նաեւ հիւանդութիւնը շարաթէ շարաթ աւելի կը ծանրանար: Երկու ուսուկրներուն մէջ մերկ մորթին վրայ դրուած այն ափ մը ձիւնին պատճառաւ մարմնոյն այն տեղի արտաշնչութիւնը յանկարծ Պղտորած էր և անկից ետք սաստկապէս երեւան ելաւ այն հիւանդութիւնը որ տարիներէ ի վե՛ իր ներսը կը գոյանար: Այն ժամանակները կուրծքի հիւանդութիւնները քննելու և բուժելու համար Լաէննէզի գեղեցիկ դարմանները

գործածուիլ սկսեր էին: Պ. Մատրլէն հարցուց բը-
ժըշկին.

— Ի նչպէս կ'եկուայ:

— Չըսի՞ք թէ զատկ մը ունի զոր տեսնել կ'ու-
զէ, ըսաւ բժիշկը:

— Այո՛:

— Ապա ուրեմն շատ մը բերել տուէք:

Պ. Մատրլէն սարսուռ մը զգաց:

Փանթին հարցուց իրեն.

— Ի՞նչ ըսաւ բժիշկը:

Պ. Մատրլէն ուզեց ժպտիլ:

— Ըսաւ որ շատ մը բերել տամ զաւակդ, և թէ
զաւակդ գալով պիտի տոտղջանամ:

— Ա՛հ, ըսաւ Փանթին, իրաւունք ունի բժիշկը.
բայց ինչո՞ւ համար այս Թէնարաթէնները Գօզէթս կը
պահեն. ս՛հ, այ պիտի գայ զաւակս, վերջապէս անա-
քովս կը տեսնեմ երանութիւնը:

Սակայն Թէնարաթէ չէր զրկեր մանուկը և հա-
զարումէկ պատճառներ յառաջ կը բերէր: Իբր թէ
Գօզէթ սակաւ ինչ տկար էր և ձմեռ ժամանակ չէր
կրնար ճամբայ ելնել: Թէ քաղաքին մէջ քանի մը
մանր մուներ պարտքեր կային որոնք թախանձանօք
կը պահանջուէին, և որոնց հաշիւները կը ժողովէր,
և այլն:

— Մարդ մը զրկելու եմ Գօզէթը աննել և բե-
րելու համար, ըսաւ Մատրլէն: Եթէ հարկ ըլլայ
նոյն խոյ ես պիտի երթամ բերելու:

Փանթին յետագայ նամակը գրել տուաւ Մատր-
լէնին և ստորագրեց զայն:

«Պարոն Թէնարաթէ:

«Գօզէթը նամակաբերիս յանձնեցէք:

«Եսլոր մանր մուներ պարտքերը պիտի վճար-
ուուն:

«Պատիւ ունիմ ակնտուժեամբ բարեւելու
դձեզ:

ՖԱՆԹԻՆ»

Այս իրողութեանց միջոցին մանր զխառամ մը
պատահեցաւ: Որքան ալ աշխատինք մեր կրցածին
չափ ազէկ շինելու այն խորհրդաւոր արձանը որով
մեր կեանքը կազմուած է, գարձեայ ճակատադրին
սեւ երակը կ'երեւայ անսր վրայ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ .

Թէ Ինքզուր ժԱՆ ԿՐՆԱՅ ՇԱՆ ԸԼԼԱԼ

Առաւօտ մը Պ. Մատըլէն իր սենեակին մէջ կը գտնուէր. և՛ մտածելով թէ գուցէ պիտի որոշէ գէպի Մօնթէրմէյլ ուղեւորիլ Գօղէթն առնելու համար, քաղաքապետութեան վերարկերով քանի մը ստիպողական գործեր կարգադրելով կը զբաղէր՝ երբ խնայ տրուեցաւ իրեն թէ ստիկանութեան տեսուչ ժավէր կ'ուզէր հետը խօսիլ:

Պ. Մատըլէն այս անունը երբ լսեց, անհաճոյ տպաւորութիւն մը զգաց ակամայ: Ոստիկանութեան պաշտօնարանին գէպէն ի վեր ժավէր բոլորովին զգուշացաւ էր զինքը տեսնելէ, և Պ. Մատըլէնն այ անկից ետք բնաւ տեսաս չէր գայն:

— Թող ներս գայ, ըստ Պ. Մատըլէն:

Ժավէր ներս մտաւ:

Պ. Մատըլէն բուխերիկին քով նստած էր՝ ձեռքը գրիչ մը առած, աչքն ալ թուղթերու դէզի մը վրայ հաստատած, զոր կը թղթատէր, կը նշանավէր և որ ճամբու պահպանութեան նկատմամբ կանոնազանցութեանց արձանագրութիւններ կը պարունակէր: Տեղէն անդամ չչարժեցաւ երբ ժավէր ներս մտաւ: Կը վայլէր որ ցուրտ կերպով ընդունէր զայն, վասնզի չէր կրնար խեղճ Ֆանթինը մտքէն հանել:

Ժավէր յարգանք բարեւ տուաւ Պ. Մատըլէնի

որ կոնակը անոր դարձուցած էր: Պ. քաղաքապետը ստանց նայելու ժավէրին, իր թուղթերը կը նշանակէր շարունակ:

Ժավէր քանի մը քայլ առնելով սենեակին մինչեւ կէսը յառաջացաւ, և կանոց առաւ առանց խօսելու:

Գիմագէտ մը եթէ ժավէրի քրնաւորութեան ընտանեցած ըլլար, եթէ երկար ստենէ ի վեր զննած ըլլար քաղաքակրթութեան ծառայութիւն ընող այս վայրենին, հոռմայեցիի, սպարգացիի, վանականի և տասնապետի յատկութիւններով բազադրուած այս տնհեղեղ խառնուրդը, սուտ մը խօսելու անկարող այս լրտեսը և կոյս մնացող ստտիկանը, գիմագէտ մը, կ'ստեմ, եթէ անոր Պ. Մատըլէնի գէմ ունեցած թագուն և հին ստեղծութիւնը, Ֆանթինի նկատմամբ քաղաքապետին հետ ըրած վէճը գիտնար, և նոյն պահուն եթէ ժավէրը գիտելու ըլլար, պիտի ըսէր իւրովի. Ի՞նչ տեղի ունեցաւ: Ով որ ճանչցած ըլլար այս ուղիղ, պարզ, անկեղծ, լաւ, անաչառ և անգութ խիղճը, յայտնապէս պիտի նշմարէր թէ անոր սրտին մէջ մեծ գէպը մը տեղի ունեցած էր:

Ժավէրի սրտին մէջ ինչ որ ըլլար, երեսին վրան ալ կ'երեւար: Խստարարոյ մարդերու պէս յանկարծական շրջումներու ենթակայ էր: Իր գէմքը բնաւ այսքան տարօրինակ և անակնկալ շրջում մը չէր կըրած: Սենեակէն ներս մտած ժամանակ խոնարհած էր Պ. Մատըլէնի առջեւ այնպիսի նայուածքով ուր ոչ ոչ ոխ, ոչ բարկութիւն և ոչ անվստահութիւն կը նշմարուէր, և քաղաքապետին թիկնաթոռին ետեւ կանոց առած էր. և հիմա հոն ոտքի վրայ կանգնած էր գրեթէ կարգապահական դիրքով, և բնաւ քաղցրութիւն ի՛նչ է չգիտցող և միշտ համբերելու սովորող մարդու մը միամտական և ցուրտ բրտութեամբը:

անմուռնչ, անչարժ, ճշմարիտ խոնարհութեամբ և հանդարտ համակերտութեամբ կը սպասէր որ պարտն քաղաքապետը հաճի ետեօր գառնալու: կը սպասէր հանդարտութեամբ, ծանրութեամբ, գլխարկը ձեռքը բռնած, աչքերը վար առած և այնպիսի կերպարանքով որ կարծես թէ կէս մը իր պաշտօնատարին առջև կեցող զիրուորի մը, և կէս մըն ալ իր գառաւորին առջև սպասող յանցաւորի մը կերպարանին կը նմանէր:

Անհետեր էին այն ամէն զգացումներն ինչպէս նաև ամէն յիշատակները զոր ներքին էր կարծել թէ ունէր ան: Այս անթափանցելի և կրանթի պէս պարզ դէմքին վրայ ալ ոչ այլ ինչ կար եթէ ոչ արխուր արամութիւն մը: Իսկ որ իր մարմինը խոնարհութիւն և հաստատութիւն և չցխտեմ ինչ արիական վհատութիւն մը կը յայտնէր:

Վերջապէս պարտն քաղաքապետը գրիչը վար դըրաւ և կիտովին գառնալով ըստ:

— Ի՞նչ է այն, ի՞նչ կայ ժովէր:

Ժովէր պահ մը լռիկ կեցաւ իբր թէ միտքը մը տածուժով մը գրաւուէր, յետոյ տխուր հանգիստաւորութեամբ բայց միանգամայն պարզութեամբ ձայնը հանելով պատասխանեց.

— Եղածն է գործուած յանցանք մը, պարտն քաղաքապետ:

— Ի՞նչ յանցանք:

— Իշխանութեան ստորին գործակալ մը խիստ ծանր կերպով քաղաքապետ մը անարգեց: Եկայ որ եղելութիւնը ձեզ իմացնեմ, ինչպէս որ իմ պարտքս է:

— Ո՞վ է այդ գործակալը, հարցուց Պ. Մատրլէն:

— Ես, ըստ ժովէր:

— Դո՞ւք:

— Ես:

— Եւ ո՞վ է այն քաղաքապետը որմէ պիտի ամբաստանուի գործակալը:

— Դուք, պարտն քաղաքապետ:

Պ. Մատրլէն թիկնաթոսին վրայ կանգ առաւ:

Ժովէր անաչառ կերպարանքով և միշտ ակնկոր կենայով շարունակեց.

— Եկայ ազգայնու ձեզի, Պ. քաղաքապետ, որպէս զի կառավարութեան գրէք և զիս պաշտօնէս հանել տար:

Պ. Մատրլէն զարմանքով համակուկով բերանը բացաւ խօսելու համար, այլ ժովէր ընդմիջեց.

— Պիտի ըսէիք թէ կրնայի հրաժարական տալ. բայց տակիւ չի բաւեր: Հրաժարական տալը պատուաւ որ կերպ մըն է: Յանցանք գործեցի, պէտք է որ պատժուիմ: Պէտք է որ արտաքսուիմ:

Պահ մը սպասելէն ետք վրայ բերաւ:

— Պ. քաղաքապետ, անգամ որ յանիրաւի խրատութեամբ վարուեցաք հետս: Այսօր իրաւամբ խրատօրէն վարուեցէք հետս:

— Բայց ինչո՞ւ համար, պոտոց Պ. Մատրլէն: Ի՞նչ են այդ խտանափնթոր խօսքերը. ի՞նչ կը նշանակեն ասոնք. ո՞ւր է քու կողմէ ինծի գէ՞մ գործուած յանցանք մը. ի՞նչ ըրիր ինձ, ի՞նչ յանցանք գործեցիր ինծի գէ՞մ. ինքզինքդ կ'ամբաստանես, կ'ուզես որ քու անզգ ուրի՞շ մը յաջորդէ...

— Կ'ուզեմ վաճառուիլ, ըստ ժովէր:

— Վաճառուի՞լ ըսիր, շատ լաւ. բայց չեմ հասկընար թէ ի՞նչ է նպատակդ:

— Հիմա կը հասկնար, պարտն քաղաքապետ:

Ժովէր սրտին խորերէն հառաչանք մը հանեց և կրկնեց միշտ անտարբերութեամբ և տրամուլեամբ:

— Պ. քաղաքապետ, ասկէ վեց շաբաթ առաջ

այն աղջկան դէպքին վրայ բարկանալով ամբաստանեցի զձեզ :

— Ամբաստանեցի՞ր :

— Այո՛, Աարիզի ստտիկանութեան պաշտօնէին :

Պարոն Մատըլէն որ ժամէրին պէս քիչ խնդացող մըն էր, սկսաւ խնդալ :

— Ամբաստանեցիք թէ ստտիկանութեան ձեռքնահասութիւնը չճանչցող քաղաքապետ մըն եմ :

— Թէ վաղեմի գատտարտեայ եղևոնագործ մըն ես :

Քաղաքապետին պէմքը կասկապոյտ դարձաւ :

Ժամէր որ աչքերը վեր վերցուցած չէր, շարունակեց .

— Կր կարծէի թէ թխապարտ մըն էք : Ետտ ժամանակէ ի վեր կարծիքներ ունէի : Նմանութիւն մը .

Ֆոսփորոյն տեղեկութիւններ տոնել տալը, ձեր քամաքի ոչքը, ձեր Ֆոշլըվանին արկածը, հրացան նետելու մասին ձեր ունեցած յաջողակութիւնը, ձեր մէկ ծունկին քիչ մը հիւանդոտութիւնը և վերջապէս չգիտեմ զիս ինչ անմտութիւններ կարծել տաին ինձ թէ ժան Վալթան անուն մէկն էք դուք :

— Ինչպէ՞ս ըսիր. անգամ մըն ալ կ'ըսե՞ս այդ անունը :

— Ժան Վալթան, եղևոնագործ մը զոր ասկէ քսան տարի առաջ Թուրքի մէջ տեսած եմ երբ թխապարտներու պահնորդին օյնականն էի : Թխարանէն ելնելով կ'երեւայ թէ այդ ժան Վալթանը եղիակուպտի մը տունէն գողութիւն ըրեր է, յետոյ հասարակաց ճամբու մը վրայ զինու գորութեամբ ուրիշ գողութիւն մըն ալ ըրեր է պղտիկ Սավուայի մը կողմերէն : Չգիտեմ ինչպէս ութ տարիէ ի վեր պահուած էր ան, և ստտիկանութեան կողմէն կը վերնորոտէր : Ես կ'երեւակայէի թէ . . . — Վերջապէս եր-

կար չընեմ. բարկութիւնը զիս համոզեց որ շարժիմ. ամբաստանեցի զձեզ ստտիկանութեան պաշտօնէին :

Պ. Մատըլէն որ քանի մը վայրկեանէ ի վեր նորէն թուղթերը խառնել սկսած էր, կատարելապէս անտարբեր ձեւանալով հարցուց :

— Եւ ի՞նչ պատասխան տիր :

— Պտտասխան ատի թէ յիմար մըն եմ :

— Է՛, ե՞տքը :

— Ոստիկանութեան պաշտօնեան իրաւունք ունի յիմար համարելու զիս :

— Ուրախ եմ որ դուն ինքնին կը խոստովանիս իրաւունք ունենալը :

— Անշուշտ, վասնզի բուն ժան Վալթանը գրտնուեցաւ :

Պ. Մատըլէնին բռնած թերթը ձեռքէն ինկաւ. գլուխը վերցուց, ուղղապէս ժամէրին նայեցաւ և անբացատրելի ձայնով մը բառ .

— Ա՛ն :

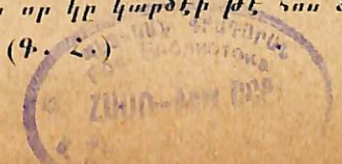
Ժամէր շարունակեց .

— Ահա եղելութիւնը, պարոն քաղաքապետ. կ'երեւայ թէ Էյլի-Լը-Չօշ-Քլօշէյի կողմը քաղաքի մը մէջ ազնիւ մարդ մը կար որ Ծանմանթիէօ եզրայր կը կոչուէր : Խիստ թշուառ մարդ մըն էր. ոչ ոք ոչազրութիւն կ'ընէր իրեն : Այս տեսակ անձինք չը գիտցուէր թէ ինչպէս կ'ապրին : Ասկէ քիչ մը ժամանակ առաջ տունէ մը խնձոր գողնալու ատեն բրտնուեցաւ. ինչ և է, մարդը պտտի մը վրայէն անցնելով գողութիւն ըրած և ծառի ստեր կտորած էր : Ոստի բռնուեցաւ իմ գիացած Ծանմանթիէօս : Խնձորին ստը զեւ ձեռքն էր, հետեւորար թշուառականը բանտարկուեցաւ : Մինչև հաս խնդիրը միայն պատկան խնդիր մըն էր : Բայց տե՛ս Նախախնամութեան գործը : Բանտը յոսի վիճակի մէջ ըլլալով, գատա-

ւորը յարմար գտանց Շանմաթիէօն Արաս զրկեչ ուր է գաւառական բանտը: Արասի աչս բանախն մէջ Պրէզէ անուանով հին գառապարեալ մը կայ, որ չգիտեմ ի՞նչ բանի համար բանտուած է, և որ լաւ վարուելուն համար բանտապահի սպասուոր կարգուած էր: Պ. քաղաքագիտ, երբ Շանմաթիէօ Արաս կ'երնէ, Պրբզէ կը գոռայ: Կը ճանչնամ ես աչս մարդը. վաղեմի եղևոնագործ մըն է: Եզրա՛յր: Ինծի նայի անգամ մը: Գուն ժան վայժանն ես:—ժան վայժանն, ո՞վ է աչդ ժան վայժանը, կ'ըսէ Շանմաթիէօ, և զարմանալ կը ձեւացնէ:—Չգիտնալ մի՛ ձեւացնեմ բարեկամ, կ'ըսէ Պրբզէ: ժան վայժանն ես գու: Թուլօնի թխարանը մտած ես ժամանակաւ: Ասկէ քան տարի ստաջ հոն էիր: Ես ալ հոն էի այն տանն:— Շանմաթիէօ կ'ուրանայ: Բայց ո՞վ կը հաւատայ: Կը հասկնաք հարկաւ: Եզելու թխեր ուշադրութեամբ քննուեցաւ. իլիկը ծլիկը փնտոուեցաւ, և քննութեան հետևութիւնը անա սա է: Այն Շանմաթիէօն սակից երևուուն տարիի չափ ստաջ շատ քաղաքներու, և մասնաւորապէս Ֆալբրօլի մէջ յատանագութիւնը բաժն է: Բայց հոն իր հեաքը կը կորսուի: Շատ ժամանակէ ետք նորէն Օվէրներ, յետոյ Բարիզի մէջ կը տեսնուի, ուր ինք կ'ըսէ թէ սայլագործութիւնը բաժն է լաթ լուացող աղջկան մը: հետ յարասերութիւն ունեցած է. բայց ստիկա չհաստատուեցաւ. բայց ստիկա չհաստատուեցաւ. վերջապէս Բարիզէն ետք Ֆալբրօլ կուգայ: Արդ, երեւելի գողութեան մը համար թխարանը նետուելէն ստաջ ի՞նչ էր ժան վայժան. —Յատանող. —Ո՛ւր. —Ֆալբրօլի մէջ: Աւրիչ եզելութիւն մըն ալ կայ: Այս ժայժանը միբրութեան անունովը ժան, և մայրն ալ իր ընտանիքին անունով Մաթեէօ կ'անուանուէր: Սխառ բնական բան մըն էր կարծել թէ թխարանէն ելնելէն ետք ո՞վ ըլ-

լալը չյայտնելու համար մօրը անուէր ստած և ժ.ն Մաթիէօ կաշուած է: Երբ Օվէրներ կ'երթայ, քաղաքին արտասանութիւնը ժանը Շան կ'ընէ և Շան Մաթիէօ կ'անուանէ գալն: Մեր պարօնը ձայն չի հաներ, և աճա փոխուելով կ'ըլլայ Շանմաթիէօ: Պատմութիւնը կարգաւ մտիկ կ'ընէք, այնպէս չէ՞: Ֆալբրօլի մէջ տեղեկութիւն կ'ստանուի և կ'իմացուի որ ժան վայժանի ր' սանիքն ա՛լ այն քաղաքին մէջ չընակիր եղեր: Չգիտցուիր թէ ո՛ւր գացած է: Գիտէք անշուշտ թէ աչս տեսակ գասերու մէջ շատ անգամ աչպէս ամբողջ ընտանիքներ կ'աներեւութանան: Կը փնտոուի բան մը չգանուիր: Այս տեսակ մարդիկ եթէ տիղմ չըլլան, փոշի կը գառնան և կը ցրուին: Մանաւանդ աչս եզելութեանց սկիզբը երեսուն տարուան բան ըլլալով, Ֆալբրօլի մէջ ա՛լ ժան վայժանը ձանչցող մարդ չկայ: Երբ Թուլօնէն տեղեկութիւն կ'ստանուի, կ'իմացուի որ Պրբզէն ի զատ ժան վայժանը տեսնող միայն երկու եղևոնագործ կայ, որոնք ցիւանս գառապարտուած են և կ'անուանուին Գօչրայլ և Շրնիտիէօ: Ասոնք թխարանէն կը հանուին և կը բերուին, և երբ կարծեցեալ Շանմաթիէօյի առջեւ կը բերուին, չեն վարանիր, և Պրբզէի հետ կը հաստատեն թէ ժան վայժանն է ան: Նոյն տարիքը, աչսինքն յիսուներորս տարեկան. նոյն հասակը, նոյն կերպարանքը, նոյն մարդը, վերջապէս նոյն խակ ժան վայժանը ըլլալը կը խոստովանին: Ճիշդ այն ժամանակները զրկած էր ամբաստանութեան գիրս Բարիզի ստիկանութեան պաշտօնատունը:

Պատասխան առի թէ ինչքս փախցուցած եմ, և թէ ժան վայժան արդէն գանուած և Արասի մէջ բանտարկուած է: Ա՛լ կրնաք հասկնալ թէ որքան զարմացալ, ևս որ կը կարծէի թէ հոս ձեռքիս մէջն է ԹՇՈՒԱՌՆԵՐ (Գ. Հ.)

նոյն խոյ ժան Վալթանը: Նամակ մը գրեցի գտաւ-
ւորին. զիս բերել տուաւ. Շանմաթիէօն ալ առջեւս
հանեց. . . .

— Է՛ն, և՞ տըրը, բնդմիջեց Պ. Մատրլէն:

Ժովէր իր անայլայլելի և արտում գէժքովը պա-
տասխանեց.

— Պ. քաղաքապետ, ճշմարտութիւնը ճշմարտու-
թիւն է: Կը ցաւ իմ, բայց շխտակը բռնմ ժան Վալթ-
ժան աշն մարդն է: Ես ալ ճանչցայ զինքը:

Պ. Մատրլէն խիստ ցամ ձայնով մը կրկնեց.

— Ապահո՞ւմ ես:

Ժովէր սկսաւ խնդալ աշն ցաւալի խնդումով որ
խորունկ համոզումէ մը կ'երնէ:

— Ո՛հ, ապահով եմ, այո՛:

Պահ մը խոճոն կերպարանով լսեց՝ սեղանին
վրայ մեկան չորցնելու համար գրնւած աւազնոցէն
մատովը մեքենայաբար քանի մը անգամ աւազ առնե-
լով, և կրկնեց.

— Եւ հիմա որ բուն ժան Վա ժանը տեսայ,
չեմ հասկնար թէ ինչպէս սխալեր եմ ուրիշ մը ժան
Վալթան կարծելով: Ներում կը խնդրեմ ձեզմէ, պա-
րոն քաղաքապետ:

Ժովէր՝ իր նպարտ բնաւորութեանը հակառակ և
առանց ինքն ալ գիտնալու՝ անթերի անկեղծութեամբ
և արժանապատուութեամբ մը ուզողեց իր այս աղեր-
սալի և ծանր խօսքը աշն մարդուն, որ վեց շաբաթ
առաջ պահնորդարանին մէջ ամէնուն առջեւ կշտամ-
բած էր զինքը և բսած էր. Գուրս ելի՛ր: Բայց Պ.
Մատրլէն անոր այս աղաչանքին սա անակնկալ պա-
տասխանը տուաւ:

— Է՛ն, ի՞նչ կ'ըսէ այդ Շանմաթիէօն:

— Ա՛հ, գործը գէշ է, պարոն քաղաքապետ: Եթէ
ժան Վալթանն է՞ ան, յանգանքը երկրորդ անգամ

գործուած յանցանք մը պիտի բլլայ: Պատէ մը անց-
նիլը, սա մը կարելը, խնձար գողնալը սրիկայու-
թիւն մը կ'անուանուի եթէ գողցողը աղայ մըն է.
յանգանք կ'անուանուի երբ որ գողցողը մարդ մըն է.
Ոճրագործութիւն կ'անուանուի երբոր գողցողը գա-
տապարտեալ եղեմագործ մըն է: Պատէ անցնիլ և
գողնալ, երկուքն ալ կայ: Հետեւորար գտոր չէ թէ
ոտիկանութեան, այլ եղեմական ատեանին առջեւ
կը տեսնուի: Պատի մն ալ չէ թէ քանի մը օրուան
բանտարկութիւն, այլ մշտնջենական թխապարտու-
թիւն է: Մանուսանց թէ պզտիկ Մալուաղիին գտան
ալ կայ, որ կը յուսամ թէ նոյնպէս պիտի տեսնուի:

Կ'երեւակայեմ թէ բաւական յուզում պիտի պատ-
ճատէ դատը. անշուշտ սուրիշին՝ և ոչ թէ ժան Վալթ-
ժանին: Բայց ժան Վալթան գաղտնամիտ չարագործ
մըն է: Իր այս բնաւորութենէն ալ կը ճանչնամ թէ
ժան Վալթան ինքն է ան: Եթէ ուրիշ մը բլլար իր
տեղ, պիտի գգար թէ հուր ու կրակ կայ իր առջեւ.
պիտի յուզուէր, պիտի պոսար, վասն զի ջերմարանը
ձայն կուտայ կրակին առջեւ. չպիտի սեղէր ժան
Վալթան բլլալ, և այն. . . .

Բայց ան հասկնալ կը ձեւացնէ և կ'ըսէ. Ես
Շանմաթիէօ եմ, ժան Վալթանի հետ գործ չաւնիմ:
Չարմանալ կը ձեւացնէ, սպուշի մը դերը կը խաղայ,
որ աւելի ազէլ է: Ո՛հ, սրիկան վարպետ է. բայց
ի գուր. ապացոյցներ կան: Չորս հողիէ ճանչցուե-
ցաւ. ձեր սրիկան պիտի գատապարտուի: Գտոր Ա-
րատի եղեմագատ ատեանին առջեւ ելած է: Ես ալ
պիտի երթամ վկայութիւն տալու համար, վասն զի
իբր վկայ կոչուած եմ:

Պ. Մատրլէն նորէն գրասեղանին առջեւ նստե-
լով իր թուղթերը ձեռք տաւ էր՝ և հանգարտօրէն
կը թղթատէր՝ գործով գրապած մարդու մը պէս եր-

բեմն կարգալով, երբեմն ալ գրելով: Դէպի ժամէր
դասնալով ըստ:

— Այդքանը բաւական է, ժամէր, մանաւանդ
թէ այդ մանրամասն պարագաները մեծ կարեւորու-
թիւն մը չունին ինձի համար: Պարագ տեղը ժամա-
նակ կ'անցնենք: մինչդեռ օտխորդական գործեր ու-
նինք: ժամէր, հիմա չուտով Աէն Սօլիի փողոցը
գնա, հոն փողոցին անկիւնը խոտովածառ Պիւզօիէ
անուն բարի կին մը կայ. տես զինքը և ըսէ որ Բիէր
Շէսնըլօն սայլորդին դէմ ունեցած դատը բանայ:
Այս մարդը վայրենաբարոյ մէկն է. քիչ մնաց սայլին
տակ պիտի ձգմէր այն կինը և իր զաւակը: Պէտք է
որ պատժուի: Յետոյ Պ. Շարսըլէի տունը գնա որ
Մօնթրը տը Շարսըլէի փողոցն է: Կը գանգատի ան
իր գրացիին գէմ, որու տանիքի խողովակէն անձրեւի
ջուրերը անոր տունը կը հոսին և հիմերը կը փորեն:
Ետքը Կիպուր փողոցը, Տօրի անուն այրի կնոջ տունը
անկէ ալ Կարօ Պլան փողոցը տիկին Բընէ Լը Պօսէյի
տունը գնա. կ'ըսուի թէ անկարգութիւններ կ'ըլ-
լան եզեր այդ տուներու մէջ. հասկցիր ինչ ըլլալը
և տեղեկագիր մը պատրաստէ: Բայց շատ գործեր
յանձնեցի քեզ: Չըսի՞ր թէ բացակայ պիտի ըլլաս,
չըսի՞ր թէ ութ կամ տաս օրէն Արաս պիտի երթաս
այն դատին համար...:

— Աւելի շուտ պիտի երթամ, պարօն քաղաքա-
պետ:

— Ե՞րբ,

— Բայց կարծեմ ըսի, պարօն քաղաքապետ, թէ
դատը վաղը պիտի տեսնուի, և թէ այս գիշեր կառ-
քով պիտի մեկնիմ:

Պ. Մատըլէն աննշմարելի չարժօւմ մը ըրաւ:

— Ո՞րքան ժամանակ պիտի տեսէ դատը:

— Առ առաւելն մէկ օր: Վճիռը ըլլայ ըլլայ,

վաղը գիշեր պիտի տրուի: Բայց վճիռը տրուելուն
չպիտի սպասեմ, որ հարկաւ պիտի տրուի. վկայու-
թիւն տալուս պէս հոն պիտի վերադառնամ:

— Լաւ, ըստ Պ. Մատըլէն:

Եւ ձեռքով նշան ըրաւ որ ժամէր գուրս ելնէ:
Բայց ժամէր չգնաց:

— Ներեցէք, պարօն քաղաքապետ, ըստ:

— Ի՞նչ կայ ուրիշ, հարցուց Պ. Մատըլէն:

— Բան մըն ալ կ'ուզեմ յիշեցնել ձեզ, պարօն
քաղաքապետ:

— Ի՞նչ բան:

— Պէտք է որ պաշտօնէս հանուիմ:

Պ. Մատըլէն ոտքի վրայ ելաւ:

— Ժամէ՛ր, պատուաւոր մարդ մըն ես գոն, կը
յարգեմ զքեզ: Յանցանքդ մեծ բանի մը տեղ կը դը-
նես: Մանաւանդ թէ միայն ինձ վերաբերող թշնա-
մանք մըն է այն: ժամէր, մեծնալու արժանի ես
գու և ոչ թէ պղտիկնայու: Կ'ուզեմ որ պաշտօնիդ
մէջ մնաս:

Ժամէր Պ. Մատըլէնին նայեցաւ իր յատակ ըի-
բովը, ուր կարծես թէ կը տեսնուէր անոր ոչ այն-
քան լուսաւորուած, այլ անաչառ և անարատ խիզ-
ճը, և հանդարտ ձայնով մը ըսաւ.

— Պ. քաղաքապետ, չեմ կրնար հաւանիլ ատոր:

— Կը կրկնեմ թէ խնդիրը ինձ կը վերաբերի:
պատասխանեց Պ. Մատըլէն:

Բայց ժամէր իր միակ խորհուրդին ուշադրու-
թիւն ընելով շարունակեց.

— Յանցանքս մեծ բանի տեղ կը գնեմ, կ'ըսէք.
բայց չէ: Մեր պաշտօնի անձանց իրաւունքն է կաս-
կածիլ, թէեւ իրմէ վեր մարդերու վրայ կասկածիլը
զեղծու մը ըլլայ: Բայց առանց ապացոյցներ ունե-
նայու, ստատիկ բարկութիւն մը զգացած ատենս մի-

միայն վրէժ ամենիս. գիտաւորութեամբ ամբաստանեցի ձեզի՝ բսելով թէ վաղեմի եղևոնագործ մըն էք. ձեզի՝ որ յարդի մարդ մը, քաղաքապետ մը, գառուար մըն էք: Ասիկա ծանր բան է, շատ ծանր բան է: Քեզի անարգելովս իյխանութիւնը անարգած եղաց ես, ես որ իշխանութեան գործակալ մըն եմ: Եթէ բրածս իմ ստորակարգեալներէս մին ըրած ըլլար, ծառայութեան անարժան պիտի համարէի զինքը և պիտի արտաքսէի: Ասոր ի՞նչ կ'ըսէք:

Գիտողութիւն մը եւս ընեմ, պարոն քաղաքապետ: Կեանքիս մէջ շատ անգամ անաչառ գտնուած եմ ուրիշներուն համար. արդարացի էք այս անաչառութիւնս: Աղէկ կ'ընէի աշտոյէս վարուելովս: Հիմակ եթէ նոյն իսկ ինծի համար անաչառ չըլլամ, ինչ որ բրած եմ իբր արդարացի, յանիրաւի բրած պիտի ըլլամ: Միթէ պէ՞տք էր որ ինքզինքս ուրիշներէ աւելի խնայեմ.— Ո՛չ: Ի՛նչ, միայն ուրիշները պատժելու ծառայած ըլլամ և զիս անպատիւ թողու՞մ: Է՛, աղէ՛կ. բայց այն ատեն թշուատական մը պիտի համարուիմ. բայց այն ատեն իրաւունք պիտի ունենան որոնք որ սրիկայ կ'անուանեն զիս: Պ. քաղաքապետ. չեմ փախաքիր որ հետս բարեսիրութեամբ վարուիք. ձեր բարեսիրութիւնն երբ ուրիշներուն համար էր, բուական համբերութիւնս հասցուց. հիմա չեմ ուզեր որ ինծի համար ալ նոյն բարեսիրութիւնը ունենաք: Յոսի կ'անուանեմ այն բարեսիրութիւնը որ պոսնիկի մը իրաւունք կուտայ՝ քաղքենիի մը հակառակ. ոստիկանութեան գործակալի մը իրաւունք կուտայ՝ քաղաքապետին հակառակ. վարի մարդուն իրաւունք կուտայ՝ վերը գտնուող մարդուն հակառակ: Ընկերութեան բարեկարգութիւնը ձիչդ այդ բարեսիրութեամբ կը խանդարուի: Աստուած

իմ, բարեւեր ըլլալը զիւրին է. դժուարը արդարաւէր ըլլալն է:

Բացի ի բաց անա ըսեմ. եթէ ըլլայիք ինչ որ կը կարծէի թէ էիք, պիտի տեղնէիք որ ես ձեզի հետ բարեսիրաբար չպիտի վարուէի: Պարոն քաղաքապետ, ուրիշ որ և է մարդու մը հետ ինչ կերպով որ պիտի վարուէի, միեւնոյն կերպով կը պարտաւորուիմ վարուիլ նաև իմ անձի հետ: Երբ չարագործներու յանդիմանութիւն կուտայի, երբ սրիկաները չարաչար կը պատժէի, շատ անգամ ինքնիրենս կ'ըսէի. Գու՛ն ալ հանդարտ կեցիր, նայէ որ չգայթիս, եթէ երբեք յանցանք մը ընելդ տեսնեմ, կը տեսնեմ ի՛նչ կ'ընեմ: Արդ ես ալ գայթեցայ, ինքզինքս յանցաւոր գտայ. պէտք է պատժուիմ: Ուրեմն պէտք է որ պաշտօնէս ելնեմ, ձեռուիմ, վանտուիմ, շատ լաւ: Չեսներս ողջ ըլլան, հողագործութիւն կ'ընեմ, ինծի համար միևնոյն բանն է: Պ. քաղաքապետ. պաշտօնիս շահն ուրիշակ մը կը պահանջէ: Ուստի պարզապէս կը պահանջեմ որ ոստիկան ժապէրը պաշտօնէն հանուի:

Ժապէր այս ամէն խօսքերը խոնարհ, սեպ, յուսահատ և համոզուած մարդու մը ձայնով արտայայտած էր և հետեւաբար այս տարօրինակ պատուաւոր մարդը չգիտեմ ի՛նչ անհեթեթ զսեմութիւն մը կը ստանար:

— Ետքէն կը նայինք, ըսաւ Պ. Մատրլէն:

Եւ ձեռքը երկնցուց ժապէրին,

Ժապէր ետ քաշուեցաւ և տմարդի կերպով մը պատասխանեց.

— Ներեցէք, պարոն քաղաքապետ, ատիկա չը կրնար ըլլալ: Քաղաքապետ մը լրտես ոստիկանի մը ձեռքը չտար:

Եւ կամայ մը ըսաւ ինքնին.

— Այո՛, լրտես եմ, քանի որ չարաչար գործածեցի նստիկանութեան պաշտօնս, ա՛յ միմիայն սուտիկանութեան լրտես մըն եմ:

Յետոյ յարգանք մնաս բարեւ, բտաւ, և գէպի գուռը ուղղուեցաւ:

Հոն ետեւը դարձաւ և միշտ ակնկոթ կենալով:

— Պարոն քաղաքապետ, բտաւ, պաշտօնս պիտի վարեմ մինչեւ որ ուրիշի մը յանձնուի անս:

Դուրս ելաւ:

Պ. Մատթէն սկսաւ մտախոճել՝ ուշ գնելով ժապէրի հաստատ և համարձակ քայլերուն որոնք փողոցի քարայտակին վրայէն կը հետանային:

Ե Օ Թ Ե Ր Ո Ր Դ Գ Ր Ր Ք

ՃԱՆՄԱԹԻԷՕՅԻ ԴԱՏԸ

Գ Լ Ո Ի Խ Ա.

ԳՅՅԸ ՍԷՆՔԼԵՍ

Մ...ի բնակիչները կատարեալ տեղեկութիւն ստացած չեն յետագայ զիպուածներու վրայ զոր պիտի կարգայ ընթերցողը: Այս զիպուածներէն թէեւ քիչ մը բան իմացուած է, բայց քաղաքին մէջ այնքան կը յիշուին որ այս գրքին կարեւոր մէկ մասը պտկաս թողած պիտի ըլլայինք եթէ այն զիպուածները իրենց ամէն պարագաներովը չպատմէինք:

Ընթերցողը այս մանրամասնութեանց մէջ երկու

կամ երեւք պարագաներէ պիտի նշմարէ որոնք անհաւատայի պիտի երեւան իրեն, և զոր կը պատմենք, վասնզի ճշմարտութիւնը կը յարգենք:

Փափէրի այցելութեան օրը Պ. Մատթէն կէս օրը անցնելէն ետք սովորութեանը համեմատ Ֆանթիւնը տեսնելու գնաց:

Ֆանթիւնին քովը երթալէն առաջ քոյր Աէնրլիսը կանչել տուաւ:

Հիւանդանոցին ծառայութիւնը բնագ կրկու հաւատուհիները, որոնք ամէն գթութեան քոյրերու պէս լազարեան կիներ էին, քոյր Բէրրէթիւ և քոյր Աէնրլիս կ'անուանէին. քոյր Բէրրէթիւ անձանօթ գիւղացի մըն էր. հրապարակը մանկու պէս Ատուծոյ տունը մտած և գթութեան քոյր մը եղած էր հարեւանցի կերպով: Հաւատուհի մըն էր՝ խոհարարուհի մը ըլլալու պէս: Հաւատուորութեան այս տիպարը հազուադէպ չէ բնաւ: Վանական ուխտերը յօժարակամ կ'ընդունին գիւղական այս ծանր անօթները, որոնք գիւրութեամբ Քարուչինի կամ Իւրսիւի կերպարան կ'ստանեն: Այս գոհնիկ արարածները ջերմեանգութեան պաշտօնի զժուարին զործերը կատարելու կը ծառայեն: Անգէորգութենէ գարմութեան(*) անցնելը խոչընդոտ մը չունի. մին միւսը կ'ըլլայ առանց մեծ աշխատութեան, գիւղի և վանքի մարգերու հաւասարապէս և հիմնովին ազատ ըլլալը արդէն եղած կատարուած պատրաստութիւն մըն է կրօնական ըլլալու համար, և այս պատրաստութեան չնորհիւ գիւղացին անմիջապէս վանականին կը հաւասարի: Թիկնոցը թող քիչ մը լայն ըլլայ, և ահա կնգուղի մը կը փոխուի:

(*) Սիւրբայի մէջ Գարմել լեռան վրայ ժամանակաւ կրօնական ուխտ մը կար որոնց անդամներ Գարմ կ'ըսուէին:

Բէրրէթիւ քոյրը Բօնթուաղի քովի Մարին գիւղէն եկած ուժեղ և գիւղացիի պէս խօսելու, սազմոս երգելու, ակօսներովը մրմնալու, զեղաջուրին յատկացեալ շաքարը հիւանդին սուտ բարեպաշտութեան կամ կեղծուորութեան քանակութեանը համեմատ գրնելու, հիւանդներու հետ խտիւ վարուելու, միտնողներուն հետ բակութեամբ խօսելու, գրեթէ Աստուծոյ անունը անոնց երևալին զարնելու, բարկալի աղօթքով անոնց հոգեվարքը քարկոծելու սովորած, համարձակ, պարկեշտ և կարմրայտ հաւատուհի մ'էր:

Քոյր Աէնրլիս մամի պէս ճերմակ էր: Ինչ որ է մամը աշտանակին քով, նոյնն էր Աէնրլիս Բէրրէթիւին քով: Վէնսան ար Բօրի սա հիանալի խօսքերը որոնք հաւատուհիներու գերութեան հետ շատ ազատութիւններ կը խօսեն, ամենապատուական կերպով կը սահմանեն գթութեան քոյրի մը պաշտօնը և պարտաւորութիւնները: Անոնց (գթութեան քոյրերուն) վանքն է հիւանդներուն տունը, խցիկն է վարձով բնուած սենեակ մը. մատուան է ժողովրդեան եկեղեցին. ճեմարանն է քաղաքին փողոցները կամ հիւանդանոցներու սրահները. արգելարանն է իրենց հնազանգութիւնը, վանգակապապն է Ատուծոյ վախը, և քօզն է իրենց համեստութիւնը:

Քոյր Աէնրլիս տեսլական հաւատաւորութեան կենդանի պատկերն էր: Ոչ ոք կրնար ըսել թէ քանի տարու էր ան. ամենեւին երիտասարդութիւն ունեցած չէր, և կարծես թէ ծերութիւն ալ չպիտի ունենար: Քաղցրաբարոյ, անաչառ, քաղաքավար և ցարտ անձ մըն էր. — չենք համարձակիր կին մըն էր ըսելու. — որ բնաւ ստած չէր: Այնքան մեղմ էր որ գիւրաբեկ կ'երեւար, թէեւ կրանիթէն աւելի հաստատուն էր: Ետքը և մաքուր մատերով կը դպնար զճրարներուն: Կարծես թէ խօսելու ժամանակ կը

լուէր. միայն հարկ եղածին չափ կը խօսէր և ձայնը աշնպիսի կերպով մը կը հանէր, որ կրնար խոստովանարանի մը դաս, և անումբի մը բերկրութիւն տայ:

Այս փափկութիւնը կը յարմարէր իր հոգած հաստակուտ բօլային հետ, վասնզի այս անշնորհ հագուստով կ'զգար թէ երկինք և Աստուած շարունակ զինքը կը կանչեն: Կ'ուզենք պարագայի մը վերայ յատկապէս խօսիլ:

Քոյր Սէնբլիս բնաւ սուտ խօսած չէր ու և է շահի մը համար, նաև անտարբերութեամբ երբեք ըսած չէր բան մը որ ճշմարտութեան, սուրբ ճշմարտութեան հակառակ ըլլայ: այս էր անոր բնաւորութեան յայտնի գրոշմը. առաքինութեան ձայնն էր ան: Իր այս անխռով ճշմարտախօսութեան համար երեւելի հանդիսացած էր միաբանութեան մէջ: Սիգար աբբան խուլ-համր Մասսիէօյի գրած նամակին մէջ քոյր Սէնբլիսի վրայ կը խօսի: Որքան ալ անկեղծ, որքան ալ անարատ ըլլանք, գէթ պզտիկ և անփաս ստախօսութիւնը փեռեկամ է մեր ամէնուս անարատութիւնն ալ. այլ Սէնբլիսի անարատութիւնը ամենեւին չունէր այսպիսի փեռեկում մը:

Պզտիկ ստախօսութիւն. անփաս ստախօսութիւն կրնա՞յ ըլլալ: Ստեղծ շարութեան բացարձակ աստիճանն է: Քիչ ստեղծ անհնարին է. ով որ սուտ կը խօսի, ամէն տեսակ սուտերը կը խօսի: Սուտը նոյն իսկ գեւին գէմքն է: Սատանան երկու անուն ունի. մին սատանայ՝ միւսն ալ ստախօսութիւն:

Այսպէս կը մտածէր քոյր Սէնբլիս: Եւ ինչպէս կը մտածէր՝ նոյնպէս ալ կը գործէր: Ասկէ կը հետեւէր այն սպիտակութիւնը որու վրայ խօսեցանք. սպիտակութիւն մը որ նոյն իսկ իր ճառագայթումով կ'ողքէր անոր շուրթերը և աչքերը: Ժպտար սպի-

տակ, նախաձեռք՝ նոյնպէս սպիտակ էր: Այս խղճին սպակիին վրայ սարդի ստաշն մը, փոշիի հատ մը անպամ չկար: Սուրբ Վէնսան տը Բօլի ուխտին մէջ մտած ժամանակը մասնաւոր բնորութեամբ Սէնբլիսի անունը տուած էր: Ինչպէս գիտենք, Սիկիլիայի Սէնբլիսը այն սրբուհին է որ նախապատիւ համարեց թողալ սր իր երկու ստինքը խուլի քան թէ ազատելու համար սուտ խօսելով պատասխանել թէ Սէմէսթի ծնած է, քանի որ Սիրապիլոյի մէջ ծնած էր: Այս տիրուհին յարմար էր քոյր Սէնբլիսի հոգիին:

Քոյր Սէնբլիս միաբանութեան մէջ մտած ասեն երկու պակասութիւն ունէր, զոր տակաւ առ տակաւ ուզած էր. մին էր համազամ խորտիկներ սիրել. միւսն էր նամակներ ընդունիլ: Ա՛յ միայն ազօթագիրք մը կը կարգար որ լսածներէն էր և որու տառերը խոչոր էին: Լատիներէն չէր հասկնար, բայց գրքին ինչ պարունակէր գիտէր:

Բարեպաշտ ազջիկը հաւանօրէն զգտնով Փանթինի թաքուն առաքինութիւնը, սէր ձգած էր անոր վրայ, և անձնութեամբ յատկապէս կը խնամէր զայն:

Պ. Մատրէն քոյր Սէնբլիսը առանձին տեղ մը տարաւ և անոր յանձնեց Փանթինիը աշխպիսի տարօրինակ կերպով մը խօսելով զոր Սէնբլիս ետքը յիշեց: Քոյրէն բամբուռէն ետք Փանթինին մօտեցաւ: Փանթին ամէն օր Պ. Մատրէնի գալուստն կ'սպասէր ջերմութեան և ուրախութեան ճառագայթի մը սպասելու պէս: Քոյրերուն կ'ըսէր. — Պ. քաղաքագետին եկամ ատենը միայն կ'ապրիմ:

Այն օրը անհզը շատ սաստիկ էր: Երբ տեսաւ Պ. Մատրէնը՝ հարցուց.

- Հապա Գօզէ՞թը:
- Մատրէն ժպտելով պատասխանեց.
- Քիչ մը ևս համբերէ՛:

Մովորութեանը պէս վարուեցաւ Փանթինին հետ :
Միայն թէ փոխանակ կէս ժամ մնալու, մէկ ժամ
քովը կեցաւ ի մեծ գոհունակութիւն Փանթինի :

Ամէնուն ալ հազարամէկ պատուէրներ տուաւ
որպէս զի հիւանդը ամենեւին զրկուած չկրէ :

Գիտուեցաւ որ իր գէմքը պահ մը տխուր երե-
ւոյթ մը տուաւ : Բայց այս տխրութեան մեկնութիւնն
ալ արուեցաւ երբ իմացուեցաւ թէ բժիշկը անոր ա-
կանջին ծոած և բսած էր :

— Հիւանդին վիճակը շատ կը գէշնայ :

Յետոյ Մատրլէն քաղաքացեալական պաշտօնա-
տունը մտաւ, և՛ ինչպէս գրազարանին ծառան ալ
տեսած է՝ սկսաւ ուշադրութեամբ քննել իր սենեա-
կին մէջ կախուած քարակէս մը, որուն վրայ Ֆրան-
սայի ճամբանկրը նշանակուած էին : Թուղթի մը վը-
քայ քանի մը թիւ գրեց մատիտով :

Գ Լ Ո Ւ Թ Բ

ՍՔՕՅԷՐ ՎԱՐՊԵՏԻՆ ԿՈՐՈՎԱՄՏՈՒԹԻՒՆԸ

Քաղաքացեալական պաշտօնատունէն ելնելով
քաղաքին ծայրը Սքօֆէր վարպետին տունը գնաց :
Ասիկա հորանաացի և ետքէն գաղղիացած մարդ մըն
էր. իսկ արհեստը ձի և երկանիւ կտոք վարձել էր :
Այս Սքօֆէրին տունը երթալու ամենէն կարճ
ճամբան էր փողոց մը ուրկէ քիչ մարդ կ'անցնէր :
Պ. Մատրլէնի բնակած թաղին երիցատունն ալ այս
փողոցին մէջն էր : Կ'ըսուէր թէ ժողովրդագետը ար-
ժանապատիւ, յարգի և բարեխրատ մարդ մըն էր :

Պ. Մատրլէն երբ երիցատունին սոջեւ հասաւ,
փողոցին մէջ մէկ անցորդ կար միայն, այս անցորդը
նշմարեց որ Պ. քաղաքացեալ ժողովրդագետին տու-
նէն անցնելէն ետք, կանց ստաւ, անշարժ կեցաւ.
ապա ետ գառնալով եկաւ մինչեւ երիցատունին դու-
ռը, որ միջին դուռ մըն էր և երկաթեայ դռնաճար
մը ունէր : Արագօրէն դռնաճարը բանեց և վերցուց,
բայց նորէն կանց ստաւ. յանկարծ կեցաւ և կարծես
թէ խորհիլ սկսաւ. և՛ պահ մը ետք՝ փոխանակ յան-
կարծ ձգելու դռնաճարը որ իշնայ, կամաց մը իջե-
ցուց, և նորէն իր ճամբան շարունակեց անապարան-
քով մը՝ զոր յատաճագոյն չուներ : Պ. Մատրլէն տու-
նը գտաւ Սքօֆէր վարպետը որ աւշապէն կը կարէր
երկու կողմէն :

— Վարպե՛տ, տղէկ ձի մը ունի՞ս :

— Պ. քաղաքապետ, ըսաւ հոլանտացիին, բոլոր ձիերս աղէկ են: Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք աղէկ ձի ըսելով:

— Կ'ուզեմ այնպիսի ձի մը որ օրուան մը մէջ քսան մղոն քալէ:

— Քսա՞ն մղոն, կրկնեց վարպետը:

— Այո՛:

— Կառքի՞ մը յծուելով:

— Այո՛:

— Տեղը հասնելէն ետք ո՞րքան ժամանակ պիտի հանդէս:

— Պէտք է որ ի պահանջել հարկի հետեւեալ օրը ճամբայ ելնէ նորէն:

— Միւսընդոյն ճամբորդութիւնը ընելու համար:

— Այո՛:

— Ի՞նչ գիրութեամբ կը խօսիք. քսան մղոն ըսիք, այնպէս չէ՞:

Պ. Մատրլէն գրպանէն հանեց այն թուղթը որու վրայ մատիտով թիւեր գրած էր: Այս թիւերն էին 6, 6, Տուկէս, զոր հոլանտացիին ցուցուց:

— Ինչպէս կը տեսնես, ըսաւ Մատրլէն, ամէնը մէկ տասնեկներ կէս, ըսել է քսան կ'ընէ:

— Պ. քաղաքապետ, ըսաւ հոլանտացիին, ձեր ուզած ձիւն ունի՞ս: Պզտիկ և սպիտակ ձիս է. անշուշտ քանի մը անգամ տեսած էք ի՞նչպէս քալելը. Պա Պուլօնէէյէ եկած պզտիկ կենդանի մըն է. խիստ կրակոտ բան մըն է: Առջի անգամ ուզեցին հեծնելու գործածել: Բայց ամէն հեծնողներն ալ վար կը նետէր, գետինը կը գլտօրէր ուժգնակի: Կր կարծէին թէ ախտաւոր է և չէին ուզեր գործածել: Ես ծախու առի կառքի լծեցի: Ուզածն ալ այս է եղեր, պարտն: Աղջկան մը պէս մեղմ է, և հովի պէս կը թռի: Բայց զգուշանալու է կոնակը հեծնելէ: Թամբուելու գիտաւորութիւն չունի: Իւրաքանչիւր ոք մասնաւոր

փառասիրութիւն մը ունի: Այս ձիւն ալ քաշել կ'ուզէ տանիլ չուզէր. պէտք է կարծել թէ այս սրտչուն բրած է ինքնին:

— Պիտի կրնա՞յ հասնել ուր որ պիտի երթայ:

— Այո՛, քսան մղոն արշաւելով պիտի քայլէ, և ութ ժամ հանցած պիտի հասնի: Բայց ի՞նչ զաշինքով գիտե՞ք:

— Ըսէ, նայիմ:

— Նոյն կէս ճամբան աննելէն ետք պէտք է որ մէկ ժամ հանգչի, նաև ուտէ. ուտելու ժամանակ քովը մէկը բլլալու է սրպէսզի պանդակի ծառան վարսակը չկրնայ գողնայ, վասն զի գիտեցի որ պանդակներու մէջ շատ անգամ ախտոյ ծառաները կը կլլեն վարսակը քան թէ ձիերը կ'ուտեն:

— Մէկը պիտի սպասէ քովը:

— Երկրորդ ... կառքը ձեզի համար է, Պ. քաղաքապետ:

— Այո՛:

— Կրնա՞ք կառավարել:

— Այո՛:

— Լաւ. ուրեմն պէտք է որ մինակ և ասանց սպասի ճամբորդէք, սրպէս զի ձիւն չրեւնաւորուի:

— Կր հաւանիմ:

— Բայց Պ. քաղաքապետը հետը մարդ մը չունենալուն համար պիտի ստիպուի ինք հսկել որ վարսակը չգողցուի:

— Լաւ:

— Ամէն մէկ օրուան համար երեսուն ֆրանք կ'ուզեմ. անգործ մնալու օրերուն համար ալ միևնոյն վարձքը կ'ուզեմ: Մէկ ստակ վար չըլլար եւ երթալին ուտելիքին ծախքն ալ ձեր վրայ պիտի ըլլայ:

ԹՇՈՒՍՈՒՆԵՐ՝ (Գ. 2.)

Պ. Մատըլէն քսակէն երեք նարուլէօն հանեց և սեղանին վրայ դրաւ :

— Ահա երկու օրուանը կանխիկ կը վճարեմ :

— Չորրորդ. այսպիսի ճամբորդութեան մը համար երկանիւ կառք մը շատ ծանր կուգայ և ձին կը յոգնեցնէ : Պէտք է հաւանիք պղտիկ կառքով մը ճամբորդելու, զոր ունիմ :

— Կը հաւանիմ :

— Թէև այն է, բայց վրան բաց է :

— Հոգ չէ :

— Պ. քաղաքապետ գիտէ՞ք թէ ձմեռուան մէջն ենք :

Պ. Մատըլէն պատասխան չտուաւ. Հոլանտացին կրկնեց .

— Թէ սաստիկ ցուրտ կայ :

Պ. Մատըլէն լուռ կեցաւ :

Սգօֆէր վարպետը շարունակելով ըսաւ .

— Թէ կրնայ անձրեւել :

Պ. Մատըլէն գլուխը վեր ըրաւ և ըսաւ .

— Կառքը և ձին պէտք է որ վաղն ատու ժամը չորս ու կէսին տունիս առջև գտնուին :

— Լաւ. Պ. քաղաքապետ, պատասխանեց Սգօֆէր, յետոյ թամատին ըզունգովը տախտակին վրայի բիծը քերելով՝ կրկնեց այն անտարբեր ձևով զոր Հոլանտացիները գործածել գիտեն իրենց սովորական վարպետութեանը հետ :

— Աղէկ միտքս ինկաւ, Պ. քաղաքապետ, դեռ չըսիք ինձ թէ ո՞ւր պիտի երթաք, Պ. քաղաքապետ :

Ընդհակառակն խօսակցութեան սկիզբէն ի վեր Սգօֆէրին միաքէն ելած չէր այս կէտը, բայց չէր գիտեր թէ ինչո՞ւ չհամարձակած էր հարցնելու :

— Չիին առջի սոքերը հաստատո՞ւն են, հարցուց Պ. Մատըլէն :

— Այո՛, Պ. քաղաքապետ : Բայց զատիթափ տեղերը քիչ մը բռնել պէտք է : Միթէ շատ զատիթափ տեղեր կա՞ն ասկէ մինչև այն տեղ ուր պիտի երթաք :

— Չմտնաս հա՛. ժամը ճիշտ չորս ու կէսին դուռիս առջև պիտի գտնուիս, պատասխանեց Պ. Մատըլէն և դուրս ելաւ :

Հոլանտացին շուարած մնաց, ինչպէս որ ինքն ալ կ'ըսէր ժամանակէ մը ետքը :

Պ. քաղաքապետը դուրս ելնելէն երկու կամ երեք վայրկեան ետքը դուռը նորէն բացուեցաւ. եկողը դարձեալ Պ. քաղաքապետն էր :

Կերպարանն առաջուան պէս անխոռով և մտասանջութեամբ համակուած կ'երեւար :

Պ. Սգօֆէր, ըսաւ, ինձ վարձու տրուելիք երիվարն և կառքը մէկ մէկու վրայ քանի՞ դահեկան արժէք ունի :

— Մէկ մէկու ետեւէ, բռէք, Պ. քաղաքապետ, ըսաւ Հոլանտացին բարձրաձայն խնդալով :

— Շատ աղէկ : Արժէ՞քը :

Միթէ ծախս՞ւ տոնել կ'ուզէք :

— Չէ, բայց կրնայ զէպք մը պատահիլ, ուստի կ'ուզեմ երաշխստութիւն մը տալ քեզ : Ի դարձիս ստակն ետ կուտաս : Բանի՞ ֆրանք է կառքին և ձիին արժէքը :

— Հինգ հարիւր ֆրանք, Պ. քաղաքապետ :

— Առ քեզ հինգ հարիւր ֆրանք :

Պ. Մատըլէն սեղանին վրայ դրամատոմս մը դրաւ, յետոյ դուրս ելաւ, և ա՛յ ետ չդարձաւ :

Սգօֆէր վարպետը սոսկալի կերպով զղջաց հազար ֆրանք ըսած չըլլալուն համար, բայց ձին և կառքը միասին հարիւր թալէր կ'արժէին :

Սգօֆէր՝ կինը կոչեց և եղելութիւնը պատմեց : Ո՞ւր արկեօք պիտի երթայ Պ. քաղաքապետը : Խոր-

հուրդի նստան: — Բարիզ պիտի երթայ ըսաւ կինը: — Չեմ կարծեր, ըսաւ էրիկը: Պ. Մատրէնն բուխերիկին վրայ մտցած էր այն թուղթը որու վրայ թիւեր գրած էր: Հսրանտացին թուղթն առաւ և քննեց. — Հինգ, վեցը, ութը և կէս. Այս թիւերը կ'երեւայ թէ սուրճանդակի կայաններ կը նշանակեն: Դէպ ի կինը դառնալով ըսաւ. — Գտայ: — Ի՞նչպէս: — Ասկէ մինչև Հեատէն ճինգ մզոն է. Հեատէնէն մինչև Աէն Բօլ վեց մզոն, և Աէն Բօլէն մինչև Արաս ութ և կէս մզոն է: Աւրեմն Արաս պիտի երթայ:

Բայց Պ. Մատրէնն իր տունը վերադարձած էր: Ազօֆէր վարպետին տունէն ետ դառնալու համար խիստ երկայն ճամբայէ մը գացած էր, իբր թէ երիցատունին գուռը զրգում մը ըլլար իրեն համար և թէ ոգէր զգուշանալ անոր առջեւէն անցնել: Իր սենեակն ելած և գուռը գոցած էր, ասիկա տարօրինակ բան մը չէր, վասն զի կամովին կանուխ կը պատկեր: Սակայն գործարանի գոնապանուհին որ միանգամայն Պ. Մատրէնի միակ սպասուհին էր, գիտեց որ ճրագը մամր ութուկէսին մարեցաւ և նոյն պահուն արկղապետը ներս մտած ըլլալով, սպասուհին յայտնեց անոր ինչ որ գիտած էր և շարայարեց:

— Արգեօք հիւանդ է Պ. քաղաքապետը, կերպարանը տարօրինակ երեւցաւ ինձ:

Այս արկղապետը ճիշտ Պ. Մատրէնի սենեակին տակ շինուած սենեակի մը մէջ կը բնակէր: Ամենեւին բանի տեղ չզրաւ դոնապանուհիին խօսքը, պառկեցաւ և քնացաւ: Կէս գիշերի մօտ յանկարծ արթնացաւ. քունին մէջ գլխուն վերելք ձայն լսած էր: Ահանջ զրաւ. լսեց որ մէկը կ'երթար ու կուգար, եւ կարծես թէ վերի սենեակին մէջ քայլով մը կար: Ասելի ուշադրութեամբ մտիկ ըրաւ, եւ հասկցաւ որ քայլը Պ. Մատրէնի քայլն էր: Ասիկա տարօրինակ երեւ-

ցաւ իրեն, վասն զի անկողնէն ելնելէն առաջ սովորաբար ամենեւին ձայն մը չէր ըլլար Պ. Մատրէնի սենեակին մէջ: Պահ մը ետքը արկղապետը բան մը լսեց որ պահաւանի մը բացուելուն և գոցուելուն կը նմանէր: Յետոյ կարասի մը վերցուեցաւ տեղէն, լրուութիւն մը տիրեց, քայլը նորէն երթեկեկի սկսաւ: Արկղապետն ելաւ նստաւ անկողնին մէջ, բոյրովին արթնցաւ, նայեցաւ և իր պատուհանին ապակիներէն զխնացի պատին վրայ լուսանք պատուհանի մը կարծրագոյն ցոլումները նշմարեց: Ճառագայթներուն ուղղութենէն կը հասկցուէր թէ լոյսը Պ. Մատրէնի պատուհանէն կը ցոլանար: Լոյսին ցոլումները կ'երեւային, կարծես թէ վատուած կրակէ քան թէ ճրագէ մը կուգային: Ապակիներուն չրճանակներուն ստուէրը լոյսերուն մէջ չէր ծրագրուէր, ուսկի կը հասկրցուէր թէ պատուհանը բոյրովին բաց էր: Եզանակը ցուրտ էր, ուստի պատուհանին այսպէս բաց ըլլալը զարմանալի էր: Արկղապետը նորէն քնացաւ: Միևնոյն քայլը յամբարար և կանոնաւորապէս իր գլխուն վերելք կ'երթեկեկէր:

Լոյսին ցոլումները միշտ պատին վրայ կը ծրագրուէին, բայց հիմա ճրագի կամ մօտի մը լոյսի ցոլումին պէս տմգոյն և հանդարտ էին: Պատուհանը տակաւին բաց էր:

Պատմենք ուրեմն ինչ որ տեղի ունեցեր էր Պ. Մատրէնի սենեակին մէջ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ք

ԳՍՆԿԻ ՄԸ ՄԷՉ ՓՈԹՈՐԻԿ ՄԸ

Ընթերցողը դուշակեց անշուշտ թէ Պ. Մատըլէն նոյն ինքն ժան Վալթանն է :

Այս խղճին խորերը արդէն նայեցանք անգամ մը . նորէն նայելու ժամանակը եկաւ : Չկարծուի թէ առանց յուզուելու և առանց գողալու կը նայինք : Չկայ բան մը որ այնքան սարսափելի ըլլայ, որքան է այս տեսակ հայեցողութիւն մը : Չկայ տեղ մը ուր մտքին աչքը կարենայ գտնել մարդու սրտին մէջ : Իր տեսութեան ենթարկուող առարկաներուն մէջ չկայ բան մը որ մարդկային սրտէ մը աւելի անարկու, աւելի չփոթ, աւելի խորհրդաւոր և աւելի անհուն ըլլայ : Ծովէն աւելի մեծ տեսարան մը կայ, որ է երկինք . երկինքէն աւելի մեծ տեսարան մը կայ, որ է սրտին ներքը :

Մարդկային խղճի բանաստեղծական նկարագրութիւնը ընելը, նաև մէկ մարդու խիղճը ըլլայ, նաև մարդերու ամենէն յետինին խիղճը ըլլայ, հոգ չէ, ամէն դիւցազներգութիւնները վերագոյն և վերջնական դիւցազներգութեան մը մէջ ամփոփել է : Խիղճը ցնորներու, ցանկութիւններու և փորձերու քառան է, երազներու փուռն է, նաև անձաւը այն ամէն զաղափարներու որոնցմէ մարդ կ'ամէնայ, իմաստակութեանց հանրագիւական տեսարանն է, կրից պատերազմի դաշտն է այն :

Կան այնպիսի ժամեր, ուր՝ մտածող մարդկային անձի մը կապտագոյն երեսէն թափանցի՛ր, ետեւը նայէ՛, նայէ՛ անոր սիրտը, նայէ՛ անոր մթութիւնը : Այն արտաքին լուծեան ներքեւ Հոմերոսի նկարագրածին նման հսկաներու պատերազմներ, Միլթոնի նկարագրածներուն նման վիշապներու և հիդրաներու կոխներ և ուրուականներու երամներ, և Տանթէի նկարագրածին նման ոլորածեւ տեսիլներ կան : Տխուր բան մըն է այս անեզրութիւնը զոր ամէն մարդ իր սրտին մէջ ունի և որու՝ հետ յուսահատաբար կը համեմատէ իր ուղեղին կամքը և կեանքին գործողութիւնները :

Այիկիէրի բանաստեղծը օր մը աղետաւոր դուռի մը առջեւ գտնուեցաւ և վարանեցաւ ներս մտնելու : Ահա այնպիսի դուռ մըն ալ մեր առջեւ կայ, որու չեմին վրոյ կը վարանինք : Այլ սակայն մտնենք ներս :

Ընթերցողը գիտէ արդէն այն ամէն իրերը որոնք Բըթի-Փէրվէի զէպէն ի վեր ժան Վալթանի պատահեցան . հետեւաբար շատ ըսելիք չունինք : Ինչպէս տեսանք, այն վայրկեանէն սկսելով բոլորովին ուրիշ մարդ մը եղաւ ան : Ժան Վալթան եղած էր ինչ որ եպիսկոպոսը ուզած էր ընել զայն . Չէ թէ այլաձեւութիւն այլ կերպարանափոխութիւն մը առած էր ժան Վալթան :

Կրցաւ աններեւութանալ . եպիսկոպոսին արծաթեղէնները ծախեց՝ միայն աշտանակները իբր յիշատակ պահելով, քաղաքէ քաղաք սպրդեցաւ : Ֆրանսայէն անցաւ, Մ... եկաւ . ունեցաւ այն զաղափարը զոր արդէն ըսինք, գործադրեց ինչ որ պատմեցինք . յաջողեցաւ անբռնելի և անմատչելի ըլլալու, և այնուհետեւ Մ...ի մէջ հաստատուելով, խղճիւ իր անցեալէն տրտմիլը և կեանքին վերջին կիսովը առաջին

կէսը սրբելը զգալու երանութեամբ համակուած՝ հան-
դարտ, զտաճ և յուսուէտ օրեր անցուց, ա՛լ մի-
միայն երկու մտածում ունենալով, որոնց մին էր
անունը պահել և իր կեանքը նուիրագործել, միւսն
էր մարդերէն ազատիլ և սոս Ստաուած վերադառնալ:

Այս երկու մտածումները իր մտքին մէջ այնքան
սերտ կերպով խտանում էին իրարու, որ միութիւն
մը կը կազմէին. երկուքն ալ հաստատարուէս կը պա-
շարէին և կը սագնապէին զայն, և անոր ամենա-
փոքր գործերուն վրայ կը սիրապետէին:

Անոր կենաց ընթացքը կարգադրելու համար սո-
վորաբար կը համաձայնէին. զէպ ստանձնութիւն կը
գարձնէին, բարեսիրութեան և պարզութեան զգա-
ցումով կը համակէին զայն. երկուքն ալ միեւնոյն
խրատը կուտային: Բայց երբեմն վէճ կը ծագէր եր-
կուքին մէջ: Այն ստեղծ, ինչպէս կը յիշենք, այն
մարդը՝ զոր Պ. Մատրլէն կ'անուանէին Մ...ի բոլոր
բնակիչները, առանց դեղեւելու առջի մտածումը
երկրորդին, այսինքն իր ապահովութիւնը առաքի-
նութեան կը զօճէր: Այս պատճառաւ փոխանակ զգու-
շութեամբ և խոհեմութեամբ վարուելու՝ կայսկապո-
սին աշտանակները պահած, անօր մահուան համար
սուղ մտած, ամէն անցնող պզտիկ Սալուացիները
կանչելով հարցութիւն ըրած, Ֆալբրոյի բնտանիք-
ներու վրայ տեղեկութիւն առած և ժալէրի տազ-
նապալի ակնարկութիւններէն չվախնալով ձերուսի
Ֆօլբրոյի կեանքը ազատած էր: Ինչպէս ըսինք
արդէն, կարծես թէ ամէն իմաստուններու, սուրբե-
րու և արգարներու օրինակին հետեւելով կ'երեւա-
կայէր թէ իր առակին պարտքը իր անձին չէր պատ-
կաներ:

Բայց պէտք է ըսել թէ բնաւ այսպիսի պարտ-
պալի մէջ դեռ գտնուած չէր:

Բնաւ այսպիսի սաստիկ կոսի մը բնուած չէին
այն երկու գաղափարները որոնք կը կատարէին
այն զժրախտ մարդը որու տառապանքը կը պատ-
մենք: Երբ իր սենեակը մտաւ, ժալէրի առաջին
խօսքերը յիշելով խառն ի խուսն այլ խորունկ կեր-
պով մը զգաց երկու գաղափարներուն այնպէս կրո-
ուիլը:

Երբ այնպիսի տարօրինակ կերպով աւտարե-
ուեցաւ այն անունը զոր անգունգներու մէջ թաղած
էր, ապշութեամբ մը գրաւուեցաւ և իր ճակատա-
գրին ազեատալի այլանպակութենէն կարծես թէ շու-
րեցաւ, և այս ապշութեան մէջ զգաց այն սարսուռ
որ մեծ չարժեքէ առաջ տեղի կ'ունենայ: Փոթորկին
մօտենալը զգացող կ'աղնիին, յարձակման ժամանակին
մօտենալը զգացող զինուորին պէս ծոցեցաւ: Զգաց թէ
իր գլխուն վերեւ շունթերով և վալլակներով ի
մթութիւններ կը զիզուէին: Ժալէրի խօսքերը մտիկ
ըրած ժամանակ առջի անգամ միտքը զրու շուտով
երթալ իր ս'ով բլլալը յայտնել: Եանմաթիէօն բան-
տէն ազատել և անոր տեղ բանտարկուիլ, բայց կեն-
դանի մարմինի մը հերձուելուն պէս ցաւալի և կրո-
կրծալի երեւցաւ այս որոշումը, յետոյ մեկուսի բնե-
լով այս գիտաւորութիւնը, բոստ իւրովի: Մտածենք
նախ: Զսպից այս առաջին և վեճ զգացումը, և ըն-
կրկեցաւ զիւցազնութեան առջև:

Եպիսկոպոսին այն սրբանուէր խօսքերէն ետք,
այնչափ տարիներ զղջումով և անձնուրացութեամբ
ապրելէն ետք, սքանչելի կերպով մը սկսում ապաշ-
խարութեան միջոցին անշուշտ վսեմ բնթացք մը
բռնած կ'ըլլար այս մարդը՝ եթէ նաեւ այսպիսի սար-
սափելի պարտապալի մը մէջ վաղրկեան մը չգայթէր և
միեւնոյն քայլով անընդհատ քալեր զէպի այն ազե-
տաւոր վիճը որու յատակն էր երկինք, եթէ այս բն-

թացքը բանած ըլլար ժան վայժան, վե՛հ կերպով վարուած պիտի ըլլար. բայց չբանեց այս ընթացքը: Պէտք է անոր սրտին մէջ եղած բաները պատմենք, այլ սակայն եղածէն աւելի բան մը չենք կրնար ըսել:

Նախ և առաջ անձնական պահպանութեան բընագրուած յաղթանակեց. չուտով ժողովեց գաղափարները. գալեց այն ամէն զգացումները որոնք կը յուզուէին սրտին մէջ. միտքը բերաւ. ժամէրին ներկայութիւնը որ մեծ վտանգ մըն էր. ահաբեկ մարդու մը հաստատամտութեամբ ուրիշ ժամանակի ձգեց իր որոշումը. բանելիք ընթացքին նկատմամբ խորհելէ զազրեցաւ և նորէն հանդարտեցաւ. իր վահանը գետնէն աննկղով գարծեալ զինուող ըմբիշի մը պէս: Ժամէրի հետ տեսնուելէն ետք մինչև իրիկուն այս վիճակին մէջ գտնուեցաւ. այսինքն ներսը մըրիկ մը, դուրսն ալ խորին հանդարտութիւն մը ունենալով. միմիայն «պահպանողական միջոցներ»՝ ձեռք առաւ:

Իր ուղեղին մէջ եղած գաղափարներուն ամէնն ալ գեո շիտթ էր և իրարու կ'ընդհարէին. այնքան խռով է միտքը որ յայտնապէս չէր տեսներ ո և է գաղափարի մը ձեւը, և ինքն իսկ չէր կրնար բան մը ըսել իր նկատմամբ. կը զգար միայն թէ մեծ հարուած մը ընդունած էր:

Սովորութեանը համեմատ Փաթինին քովը գնաց որ յանկոյնի կը տառապէր, և բարեօրութեան բընագրուածով մը սովորականէն աւելի կեցաւ անոր քով, և իր բացակայութեան հաւանականութիւնը մտաբերելով ըսաւ իւրովի թէ այսպէս վարուիլ և Փանթինը քոյրերու խնամարկութեանց յանձնել պէտք էր:

Անորոշապէս զգաց թէ գուցէ պիտի պարտաւորէր Արաս երթալ, և առանց ամենեւին այսպիսի

ճամբորդութիւն մը ընել որոշելու. ըսաւ իւրովի թէ ինքը ամենեւին կասկածի ենթարկուելու վտանգը չունենալուն համար կրնար առանց անպատեհութեան հանդիսատես ըլլալ Շանմաթիէօյի գատին. ուստի ի պահանջել հարկի ձեռքը կոպուած չմնալու համար Սքոֆէրին երկանիւ կառքը վարձու բռնեց:

Բաւական ախորժակով ճաշեց:

Երբ սենեակը մտաւ խելքը գլուխը հաւաքեց և մտածեց:

Քննեց իրերու վիճակը և տեսաւ որ անլուր էր այն, ա՛յնքան անլուր երեւցաւ որ մտախոհութեան մէջ գրեթէ անմեկնելի անձկութեան զգացումէ մը չգիտեմ ինչպէս գրգուելով աթոռին վրայէն ելաւ, և դուռը գոցելով ետեւէն պարզունակը դրաւ: Կը վախնար որ բան մը չմտնէ ներս: Սկնեկին մէջ կը փակուէր որպէս զի որ և իցէ դէպքի դէմ պատրաստ գըտնուի:

Պահ մը ետք ձրագն ալ մարեց, վասնզի նեղութիւն կուտար իրեն:

Այնպէս կը կարծէր թէ մէկը կրնար տեսնել զինքը:

Բարէ՛, ինչ որ կ'ուզէր դուրս ձգել, արդէն ներս մտած էր. որուն նայուածքը որ կ'ուզէր արգիլել, արդէն իրեն կը նայէր. այսինքն իր խիղճը:

Իր խիղճը, այսինքն Աստուած:

Բայց ի սկզբան խարուեցաւ. կարծեց թէ ապահովութեան և առանձնութեան մէջ է. երբ պարզունակը դրաւ, ինքզինքը անառիկ սեպեց. երբ ձրագը մարեց, զգաց թէ անտանելի է: Այն ատեն ինք իր տէրը եղաւ. արմուկները սեղանին և գլուխը ձեռքին կրթնցուց և սկսաւ մտածել ի խաւարի:

— Ո՛ւր կը գտնուիմ:— Չե՛մ երազեր արդեօք:— Ի՞նչ ըսուեցաւ ինձ:— Միթէ իրա՛ւ է ժամէրին հետ

տեսնուիրս և խօսիրս:—Ի՞նչ կրնայ ըլլալ այս նան-
մաթիէօն:—Ատո՞չդ է ինձ նմանիր:—Կարելի՞ է այս:
—Երբ կը մտածեմ թէ գեռ երէկ այնքան հանգարտ
էի և ամենեւին բան մը չէր անցնէր միտքէս:—Երէկ
այս միջոցիս ի՞նչ կ'ընէի:—Ի՞նչ կայ այդ գիպուտ
ծին մէջ: Ի՞նչ պիտի ըլլայ վերջը:—Ի՞նչ ընեմ արդ-
եօր:

Ահա այս կերպով կը տանջուէր ան: Իր միտքը
ա՛լ ոչի չունէր պահելու. գազափարսները, որոնք ա-
լիքներու պէս կ'անցնէին, և զոր կեցնելու համար
ժան վայժան երկու ձեռքով ձակաոր կը բռնէր:

Իր կամք և միտքը տակնուվրայ բնող այս ար-
մուկէն ուրիկ կը ջանար յայտնութիւն և որոշում մը
տանուլ, մի միայն վիշտ կ'ընդունէր:

Գլուխը տապալի կ'այրէր: Պատուհանը գնաց և
բոլորովին բացաւ: Երկինքը աստղ չկար: Նորէն և-
կու և սեզանին քով նստաւ:

Առաջին ժամն այսպէս անցաւ:

Սակայն մտախոհութեանը մէջ կամաց կամաց
անորոշ ծրագիրներ կազմուիլ և հաստատուիլ և իրու-
թեան ճշգրտութեամբ կրցաւ ընդհարել չէ թէ իրերու
ամբողջ վիճակը այլ անոր քանի մը պարագաները:

Նախ գիտեց թէ այս վիճակը կարի տարօրինակ
և կարի տաղնուպալի վիճակ մըն էր, բայց և այն-
պէս ինք բոլորովին ազատ էր ուզած կերպովը վար-
ուելու:

Ասով ա՛լ աւելի շուարեցաւ:

Մինչն այն օրը իր ամէն բրածները, որոնք իր
գործողութեանց անաչատ և բարեպաշտական նպատա-
կին չէին վերաբերեր, ծակ մըն էին միայն զոր կը
փորէր իր անունը մէջը պահելու համար: Ամփոփ միտ-
քով խորհած ժամանակները, տքնութեամբ անցուցած
գիշերները միշտ ամենէն աւելի վախցած բանն էր

լսել այն անուշին արտարերուիլը. կ'ըսէր իւրովի
թէ իրեն համար ամէն բան վերջացած պիտի ըլլայ,
եթէ անուշը սրուելու ըլլայ, թէ օր մը եթէ յայտ-
նուէր այն, պիտի ջնջէր իր նոր կեանքը, և ա՛վ գի-
տէ, գուցէ նաև իր նոր սիրտը պիտի անհետէր: Կը
սարսուէր՝ մտածելով միայն թէ հնարին էր այս բանը:
Անշուշտ այն միջոցին՝ ուր այսպէս կը խորհէր և կը
տքնէր եթէ մէկը բռած՝ ըլլար իրեն թէ պիտի գայ
ժամ մը ուր այն անուշը իր ակունջին պիտի հնչէ,
ուր այն սոսկալի բտոր, ժան վայժան անուշը յան-
կարձ մթութեան խորերէն պիտի ելնէ և իր առջև
պիտի կանգնի, ուր այն աճալին լոյսը որ իր անունը
պաշարող գազանիքը փարտակու համար ծագած է,
յանկարձ իր գլխուն վերեւ պիտի փողփողի, և թէ
այն անունը չպիտի սպասնայ իրեն, թէ այն լոյսը
աւելի թանձր մթութիւն մը պիտի կազմէ, թէ այն
պատասուն վարագոյրը գազանիքը պիտի աւելցնէ,
թէ այն երկրաշարժը աւելի պիտի ամբողջնի իր չէն-
քը, թէ՛ եթէ ինքն ուզելու ըլլայ՝ այն աճալին գիպ-
ուածէն կրնայ ոչ այլ ինչ նետելի եթէ ոչ իր էս-
թեան աւելի յայտնի և միանգամայն աւելի անթա-
փանցելի կերպարան մը տանուլը. և թէ բարեւէր ու
արժանապատիւ Մատրէն քաղքենին ժան վայժանի
ուրուականին հետ պիմագիմուելով ա՛լ աւելի պատիւ,
ա՛լ աւելի հանգարտութիւն և ա՛լ աւելի յարգանք
պիտի գտնէ. եթէ կ'ըսեմ, մէկն անոր ըսած ըլլար
այս բաները, զլուխը պիտի օրէր և յիմարութիւն պի-
տի սեպէր զանոնք: Այլ եկու տես որ ճիշդ ասոնց ա-
մէնն այն ահա կը պատահէր, բոլոր այն անհնարին
կարծուած բաներն իրական եղելութիւն մը եղած էին
և Աստուած թոյլ առած էր որ այն յիմարական բա-
ներն իրապէս տեղի ունենան:

Իր մտախոհութիւնը հետզհետէ կը պարզուէր:

Հետզհետէ ի՛նչ կ'ացու-թեան մէջ գտնու-իլը կը հաս-կընար :

Այսպէս կ'երեւակայէր թէ չգիտեմ ի՛նչպիսի քու-նէ մը արթնցած էր, թէ գիշերն անդունդի մը յետին եզրը հասնելով ոտքի վրայ կը սարսուէր, և ի նանիւր նահանջելով՝ գառիթափի մը վրայէն վար կը սպրդէր : Մութին մէջ անձանօթ մարդ մը, օտարական մը կ'ընդնշմարէր յայտնապէս, կը գիտէր որ այն մարդը ժանձն վալժան կը սեպուէր ճակատագրին առջև որ բուն ժանձն վալժանին տեղը դէպի անդունդը կը մղէր զայն : Այս անդունդը նորէն գոցուելու համար պէտք էր որ մէկը մէջը ընկնէր, այսինքն ինքը կամ միւսը :

Եթէ ուզէր կրնար թողուլ որ միւսն ընկնի :

Եթէ մութը կատարելապէս փարատեցաւ, խոս-տովանեցաւ ինքնին թէ թիարանին մէջ իր տեղը պարապ մնացած էր, թէ ինչ որ ընէր, այն տեղն ի-րեն կը սպասէր, թէ Բըթի ժէրվէի դրամը գողցած ըլլալուն համար հոն պիտի երթար, թէ այն տեղն իրեն պիտի սպասէր և զինքը պիտի հրաւիրէր մինչ-հե որ երթայ, թէ անհրաժեշտարար և հարկաւորա-պէս պիտի երթար հոն : — Յետոյ ըսաւ նաև իւրովի թէ այս միջոցիս յաջորդ մը ունէր, թէ կ'երեւայ որ այս փորձանքին Շանմաթիէօ անուն անձ մը կնխար-կուած է, իսկ թէ ինքն այնուհետև այն Շանմա-թիէօյի անձովը թիարանը և Պ. Մատըլէնի անու-նովն ալ ընկերութեան մէջ գտնուելով ա՛լ վախնալու բան մը չունէր, բաւական էր որ չարգիլէր մարդերը Շանմաթիէօյին գլխուն վրայ կնքելու այն վատա-համբաւութեան քարը որ գերեզմանի կափարիչին պէս անդամ մը գրուելէն ետքը ա՛լ երբէք չվերցուիր :

Գազափարներու այս կռիւն այնքան անհարին և այնքան տարօրինակ էր որ յանկարծ ժանձն վալժան անմեկնելի շարժում մը զգաց, շարժում մը որու նը-

մանը ոչ ոք երկու կամ երեք անգամէն աւելի կրնայ զգալ իր կեանքին մէջ, այս շարժումը խղճի տեսակ մը գզրգուծին կը նմանի, որ սրտին ամէն տարակու-սելի զգացումները կը յուզէ : որ հեղնութեամբ, ու-րախութեամբ և յուսահատութեամբ կը բաղկանայ և որ կրնայ ներքին քրքիչ մը անուանիլ :

Յանկարծ դարձեալ վառեց ճրագը :

— Բայց ի՞նչ կայ, ինչո՞ւ և որմէ՞ կը վախնամ, ըսաւ իւրովի. ի՛նչ հարկ կայ այսպէս մտածելու, ա-հա ա՛յ աղատած եմ, ամէն բան լինցաւ : Կիսարաց դուս մը ունէի միայն ուսկից անցեալս կրնար ներ-կային երեւայ, այս դուսն ա՛հա գոցուեցաւ, մշտնջե-նապէս գոցուեցաւ :

Սա ժամէրր, որ երկար ատենէ ի վեր զիս կը վրդովէր, սա ահարկու բնազգումն որ կարծես զիս ճանչցած էր, և արդարեւ ճանչցած էր, և որ ամեն-ուրեք ետեւէս կուգար սա սոսկալի սրսորդ շունն որ միշտ զիս բռնելու կ'աշխատի, ա՛հա ա՛լ չեղեցաւ, ա-չազրութիւնն ուրիշ որսի մը տուաւ, բոլորովին ու-րիշ որսի մը ետեւէն ինկաւ : Ա՛յ գո՛՛՛ է այսուհետև, ա՛յ հանդարտ պիտի թողու զիս վասնզի բռնեց իր ժանձն վալժանը : Ո՛վ գիտէ, կարելի է որ այս քաղա-քէն բոլորովին երթայ : Եւ այս ամէն բաներն առանց իմ գիտութեանս եղան, և ստոնց ամէնն ալ առանց իմ մասնակցութեանս կատարուեցան : Ինչո՞ւ ուրեմն այսպէս կը խոսովիմ : Ի՞նչ դժբաղդութիւն կայ այս բանիս մէջ : Եթէ զիս տեսնող մը ըլլայ, անշուշտ պի-տի կարծէ թէ մեծ գժբաղդութիւն մը պատահած է ինձ : Մանաւանց որ եթէ մէկու մը գէշութիւն պիտի ըլլայ, յանցանքն իմն չէ ամենեւին : Նախախնամու-թիւնն է ամէն բան ընողը : Յայտնի է թէ իր կամքն է այս : Միթէ իրաւունք ունի՞մ խանգարելու ինչ որ Նախախնամութիւնը կը տնօրինէ : Ուրեմն ի՞նչ է չի-

մա ուզածս: Ինչո՞ւ պիտի խառնուիմ ինձի չվերաբե-
րող գործի մը. ե՛ւ տակաւին գո՛հ չեմ ըլլար: Բայց
տակեց աւելի ի՞նչ կրնամ ուզել ուրեմն:

Վերջապէս կը հասնիմ այն նպատակիս՝ որու
այնքան տարիներէ ի վեր կը փոփայիմ. որ զիշխնե-
րուս երազն եւ Աստուծոյ բրած ազօթնեւուն տար-
կան էր. այսինքն ապահովութիւն: Աստուծոյ կամքն
է այս: Բան մը չեմ կրնար բնել Աստուծոյ կամքին
դէմ: Եւ ինչո՞ւ այսպէս կը կամի Աստուած: Արպէսզի
չարունակեմ ինչ որ սկսայ. որպէս զի բարեկործու-
թիւն բնեմ. որպէս զի որ մը մեծ եւ խրախուսիչ օ-
րինակ մը ըլլամ եւ որպէս զի ըստի թէ վերջապէս
փոքր ինչ կրանութեան պատճառ եզաւ այն ազաշ-
խարութիւնը զոր կրեցի եւ այն աստիճանութիւնն ու-
րու գոզը վերագարծայ: Յիրաւի կը զարմանամ թէ
ինչո՞ւ քիչ մը ասաջ վախցայ սա բարեխրոս ժողովրդ-
գապեաթին տունը մանկու. ամէն բան խոստովանա-
հայրի մը ըսելու պէս պատմելու եւ իրեն խորհուրդ
հարցնելու. հարկաւ ան ալ միեւնոյն բանը պիտի
խրատէր ինձ: Ա՛լ որոշեցի. թող կուտամ որ ըլլայ
ինչ որ պիտի ըլլայ. թող կուտամ որ Աստուած բնէ
ինչ որ կ'ուզէ:

Գրեթէ ներքին անգունդի մը վրայ ծուռելով
այսպէս կը խօսէր ինքնին իր խղճին խորերուն մէ-
ջէն: Աթոսէն ելնելով սկսաւ սենեակին մէջ քալել:
— Օ՛հ, ա՛լ պէտք չէ մտածել այս բանիս վրայ: Արո-
չումս որոշում է: — Բայց ամենեւին ուրախութիւն
չզգայ:

Ընդհակառակն արամեցաւ:

Ինչպէս որ կարելի չէ ծովին ջուրերուն նորէն
դէպի ծովեզրը մտիչն արգիլել, նոյնպէս կարելի չէ
արգիլել միտքն որ գաղափարով մը գրաւուի: Նա-
ւաստիին համար մակընթացութիւն կ'անուանուի

այս. յանցաւորին համար ալ խղճի տապնայ: Աս-
տուած ինչպէս ովկիանոր, նոյնպէս ալ մարդուս
սիրտը կը յուզէ:

Քանի մը ըսպէէն ետք բնադատուեցաւ նորէն
սկսելու այն տխուր արամախօսութիւնը որու մէջ
խօսողն ալ ինք՝ լսողն ալ ինքն էր, և ուր կ'ըսէր
ինչ որ չէր ուզեր ըսել. կը լսէր ինչ որ չէր ուզեր
իմանալ. հնազանդելով այն գաղանի զօրութեան, որ
«մտածէ» կ'ըսէր անոր. ինչպէս երկու հազար տարի
ասաջ ուրիշ դատապարտելի մըն ալ կ'ըսէր. «քալէ՛»:

Աւելի հեռի երթալէ ասաջ և մեր միտքը կա-
տարեխապէս հասկցուելու համար, մասնաւորապէս
դիտողութիւն մը բնել հարկ կը համարինք:

Ասոյց է թէ մարդս ինքնիրեն կը խօսի. չկայ
մտածող էակ մը որ զգացած չըլլայ այս «ինքնախօ-
սութիւնը»: Կրնայ ըստիլ նաև թէ Բանը միայն այն
տանն սքանչելի խորհուրդ մըն է երբ մարդուս ներ-
սը կ'երթեւեկէ միտքէն դէպի խիղճը երթալով և
խիղճէն դէպի միտքը վերագառնալով: Ահա այս նը-
չանակութեամբ միայն տանելու է այս գլուխին մէջ
սակզ գործածուած սա խօսքերը. «Խրովի ըսաւ».
«Ինքնիրեն գոչեց»: Մարդս ինքնիրեն կ'ըսէ, խրովի
կը խօսի, ինքնին կը գոչէ՝ ասանց բնդհատելու ար-
տաքին լուծիւնը: Մարդ լուծ ժամանակ իր ներքը
մեծ ազմուկ մը կայ. «Ամէն գործարանները կը խօ-
սին բացի բերանէն»: Հոգիին իրութիւնները ստոյգ
է թէ ոչ կը տեսնուին և ոչ ալ կը շոշափուին. բայց
այս պատճառաւ իրութիւն ըլլալէ չեն գազրիր:

Արդ, ժան վալժան հարցուց ինքնին թէ ինչ
վիճակի մէջ կը գտնուէր այն դէպքին նկատմամբ:
Այն «բրած որոշումին» վրայ ինքնիրեն հարցումներ
բրաւ: Խոստովանեցաւ ինքնիրեն թէ ինչ որ կար-
թՇՈՒԱՌՆԵՐ (Գ, 2.)

դարձ էր իր մտքին մէջ, հրէշային կարգադրու-
թիւն մըն էր. թէ թողուլ որ ըլլայ ինչ որ պիտի
ըլայ, թողուլ որ Աստուած ընէ ինչ որ պիտի ընէ,
բոլորովին սոսկալի բան մըն էր: Թողուլ որ ճակա-
տագրին և մարդերուն այս սխալանքը գործադրուի,
զայն չարգիլել, լուսթեամբ նպաստել գործադրու-
թեանը, վերջապէս բան մը չընելը ամէն բան ընել
էր. երկգիմի անարժանութեան մը յետին աստիճանը
իջնել էր, ստորին, վատ, ծածուկ, գձուձ և սոսկալի
սճրագործութիւն մը ընել էր:

Ութը տարիէ ի վեր այս սոսկին անգամն էր որ
գժբախտ մարդը չարամտութեան և չարագործութեան
դասն համը կը զգար: Տնածութեամբ մը դուրս թը-
քաւ այս դասնութիւնը:

Նորէն սկսաւ ինքզինքը հարցուփորձել: Անա-
չատապէս հարցուց իւրովի թէ ի՞նչ հասկցած էր
«նպատակին հասայ» ըսելով: Խոստովանեցաւ թէ ի-
րօք իր կեանքը նպատակ մը ունէր: Բայց ի՞նչ նը-
պատակ, միթէ անձնը պահել, միթէ ստտիկանու-
թիւնը խաբել, միթէ ա՛յսքան պղտիկ բանի մը հա-
մար ըրած էր ինչ որ ըրած էր. միթէ չունէ՞ր ու-
րիչ նպատակ մը, մեծ. ճշմարիտ նպատակ մը:

Այսինքն ազատել ոչ թէ իր անձը այլ հոգին.
նորէն մարդասէր և բարի մարդ մը ըլլալ: Արդար մը
ըլլալ. և միթէ ինքն ալ միմիայն և միշտ արդար
մը ըլլալ ուզած չէ՞ր, ինչպէս կախկոպտան ալ նոյն
բանը չէ՞ր պատուիրած իրեն:

Իր անցեալին գնուը գոցել, բայց Աստուած իմ,
այն գուռը չէ թէ կը գոցէր, այլ նորէն կը բանար
վատ ընթացք մը բռնելով, այլ նորէն գող մը, գո-
ղերուն ամէնէն սոսկալին կ'ըլլար: Ուրիշի մը էու-
թիւնը, կեանքը, հանգստութիւնը, յարեւու ունե-
ցած տեղը կը գողնար. մարգասպան մը կ'ըլլար, կը

մեռցնէր. բարոյապէս թշուտո մարդ մը կը մեռցնէր.
մահուան պատիժի կը դատապարտէր զայն, այն սոս-
կալի և կենդանի մահուան, այն բացթեւայ մա՞տան
որ կը կոչուի թիարանի բանտ. ընդհակառակը անձ-
նատուր ըլլալը, սոսկալի սխալանքի մը հետեւու-
թեանց կնիարկուող այն մարդը ազատելը, նորէն
իր առջի անունը աննելը, յանուն պարտաւորութեան
նորէն ժան վայժան ըլլալը իրօք իր վերակենդա-
նութիւնը կատարելագործել և մշանջնապէս փափկել
էր այն դժոխքը ուրիշ կ'ենէր. առեւեւութապէս
գործեալ դժոխքը մոնել իրապէս անկից ազատել էր:
Պէտք էր այսպէս վարուիլ. եթէ ոչ բան մը ըրած
չպիտի ըլլար, իր բոլոր կեանքը անողուտ, իր բոլոր
ապաշխարութիւնը անարդիւն եղած պիտի ըլլար:
Պէտք էր որ ալ ըսէր: Ի՞նչ օգուտ, և իրօք կը զգար
ան թէ կախկոպտը զեռ կ'ապրէր. թէ կախկոպտը
թէեւ մեռած այլ ա՛լ աւելի ներկայ էր. թէ կախ-
կոպտը ուղղակի իրեն կը նայէր. թէ այնուհետեւ
քողաքապետ Մատրէնը իր բոլոր առաքինութիւն-
ներովը հանցեքձ զգուշի պիտի երևար անոր, և թէ
թիարարտ ժան վայժանը հիանալի և անարտոտ մարդ
մը պիտի սեպուէր անոր առջեւ: Թէ մարդիկ իր գի-
մակը, իսկ կախկոպտը իր երեսը կը տեսնէր: Թէ
մարդիկ իր կեանքը, իսկ կախկոպտը իր խիղճը կը
տեսնէր:

Պէտք է ուրեմն Արաս երթալ, կեղծ ժան վայ-
ժանը ազատել, ճշմարիտ ժան վայժանը ամբաստա-
նել և ցուցնել:

Բարե՛, սառց է թէ գոհողութեանց ամէնէն մե-
ծը յաղթութեանց ամէնէն կսկծալին, յետին քայլն
էր այս, լայց պէտք էր աննել այս քայլը: Ցաւալի՛
ճակատագիր: Աստուծոյ առջև սուրբ համարուելու
համար կը պարտաւորուէր մարդերու առջև անուա-
նարկ երեւալ:

— Քաջ է, ըսաւ, ընեմ ուրեմն այս որոշումը՝ կատարեմ պարտքս. ազատեմ այս մարդը:

Բարձր ձայնով արտաբերեց այս խօսքերը՝ առանց գիտնալու թէ բարձրաձայն կը խօսէր:

Տոմարները առաւ, ստուգեց և կարգադրեց հաշիւները: Կրակը նետեց խել մը պահանջներու մուրհակները զոր նեղութիւն կրող պղտիկ վաճառականներէ առած էր: Նամակ մը գրեց և կնքեց. եթէ նոյն պահուն մարդ մը իր սենեակը գտնուէր, նամակին պահարանին վրայ յետագայ հասցէն պիտի կտրգար:

Առ Պարոն ԼԱՖԻԹ սեղանաւոր

ի Բարիզ, Արթուալի փողոցը

Գրասեղանի մը մէջէն թղթակալ մը հանեց, որու մէջ քանի մը գրամատոմս կար, նաեւ այն անցագիրը, զոր նոյն տարին առած էր ընտրութեանց կեդրոնատեղին երթալու համար:

Ո՛վ որ տեսնէր զինքը այս զանազան գործերը կատարելու առեն որոնց հետ կարի ծանր մտախոհութիւն մը կը խառնուէր, անտարանկոյս պիտի հասկընար ինչ որ անոր սրտէն կ'անցնէր: Միայն թէ մերթ ընդ մերթ իր շուրթերը կը շարժէին. երբեմն ալ գլուխը կը վերցնէր և նայուածքը պատին վրայ ծակի մը կ'ուղղէր իբր թէ ձիշգ այն ծակին տեղը բան մը ըլլար զոր կ'ուղէր պարզել կամ հարցութորձել:

Առ Պարոն Լաֆիթ գրած նամակը աւարտելէն ետք գրպանը գրաւ ինչպէս նաև թղթակալը, և ըսկըսաւ վերստին քալել:

Իր մտախոհութիւնը նպատակէն չէր շեղած, առ-

կաւին շարունակ և յայտնապէս կը տեսնէր թէ իր պարտաւորութիւնը լուսաւոր առեւրով գրուած էր, որոնք իր աչքերուն առջեւ կը փողփողէին և կ'երեւային ուր որ կ'ուղղէր իր նայուածքը:— «Գնա՛, յայտնէ՛ անունդ, ամբաստանէ՛ ինքզինքդ»:

Կը տեսնէր նոյնպէս այն երկու գաղափարները որոնք կարծես թէ իր առջեւ զգալի ձևերով կը շարժէին և որոնք մինչև հիմա իր կենաց կրկնակի կանոնը եղած էին, այսինքն պահել իր անունը և սըրբագործել իր հոգին:

Առաջին անգամն էր որ այս գաղափարները բացարձակապէս տարբեր կ'երեւային իրեն, և կը տեսնէր թէ ինչ տարբերութեամբ իրարմէ կը զատուէին: Կը խոստովանէր թէ այս գաղափարներէն մին հարկաւորապէս լաւ էր, մինչդեռ միւսը կրնար յոռի ըլլալ. թէ առաջինը անձնութիւնն էր, իսկ երկրորդը անձնասիրութիւն էր. թէ մին «բնկերգ» կ'ըսէր, իսկ միւսն ալ «ես» կ'ըսէր. թէ մին լոյսէն և միւսն ալ խաւարէն կ'արտագրէր:

Այս երկու գաղափարները կը կոուէին, ինք կը տեսնէր այս կոխը և քանի կը մտածէր, այնքան աւելի կը մեծնային անոնք. հիմա տիտանեան կ'երեւար երկուքին ալ հասակը, և այնպէս կը կարծէր թէ իր ներքը, այն անեղը ասպարէզին մէջ, որո վրայ քիչ մը սառչ խօսեցանք, մթութիւններու և նշոյլներու մէջ աստուածուհի մը տիտանուհիի մը հետ կը կոուէր:

Բոլորովին գրաւուած էր երկիւղով, բայց կը կարծէր թէ լաւ գաղափարն էր յաղթողը:

Կը զգար թէ իր խղճին և ճակատագրին երկրորդ որոշիչ վայրկեանը հասած էր. թէ եպիսկոպոսը իր նոր կեանքին առաջին կերպարանը նշանակած էր, և թէ այս Շանմաթիէօն ալ երկրորդ կեանքին կերպար-

բանը կը ծրագրէր: Մեծ ճգնաժամէն ետք մեծ փորձութիւնը կուգար:

Բայց սակաւ առ սակաւ նորէն եկաւ տենդը որ պահ մը մեզմած էր: Հազարումէկ մտածումներ կ'անցնէին միտքէն, բայց շարունակ իր որոշման մէջ կը հաստատէին զինքը:

Պահ մը ըսած էր խորովի թէ չափազանց կարեւորութիւն մը կուտար գործին, թէ վերջապէս սա Շանմաթիէօն ուշադրութեան արժանի բան մը չէր և թէ անոր ըրածը գողութիւն մըն էր:

Յետոյ ինքնիրեն ըսած էր. — Եթէ այս մարդը իրօք քանի մը խնձոր գողցած է ամիս մը կը բանտարկուի: Մէկ ամիս բանտարկուելու և թիարանը նետուելու մեծ տարբերութիւն կայ: Մանաւանդ թէ նայինք իրա՞ն է գողնալը: Միթէ ասպնուցում է գողութիւնը: Փան վալժանի անունն է զինքը ճնշողը, և կ'երեւայ թէ ասպնուցի հարկ չի թողուր: Միթէ սովորաբար այսպէս չէ՞ն վարուիր տէրութեան փաստաբանները: Կը կարծուի թէ գող մըն է ան, վասն զի գիտեն թէ թիարարտ մըն է:

Պահ մըն ալ երեւակայեց որ եթէ ինքզինքը յայտնէր, գուցէ իր այս գիւցազնական ընթացքը, եօթը տարիէ ի վեր վարած պատուաւոր կեանքն և քաղաքին համար ըրած բարիքը նկատողութեան առնուելով ներումն պիտի չնորհուէր իրեն:

Բայց այս ենթադրութիւնն ալ չուտով անհետացաւ: Դառնապէս ժպտեցաւ Փան վալժան՝ մտածելով թէ Բըթի Փէրվէէն երկու ֆրանք գողցած ըլլալով երկրորդ անգամ գողութեան ոճիրը գործած պիտի նկատուէր: Թէ անչուշտ այս Բըթի Փէրվէին գատն ալ երեւան պիտի ելնէր, և թէ օրինաց տրամադրութեանց համեմատ մշտնջենական բռնի աշխատութեան պիտի դատաւարուուէր:

Ամէն պատիր յոյսերը մկուսի ըրաւ, հեռզնեմէ բաժնուեցաւ երկրէն ուրիշ տեղ փնտոեց մխիթարութիւնը: Ըսաւ ինքնին թէ պէտք էր կատարել իր պարտքը. թէ գուցէ պարտաւորութիւնը կատարելէն ետքը ոչ այնքան դժբաղդ պիտի ըլլար՝ որքան անոր հակառակ վարուելէն ետք. թէ՛ եթէ թողուր որ «ըլլայ ինչ որ պիտի ըլլայ», եթէ Մ... ի մէջ մնար, իր համարումը, բարի անունը, բարի գործերը, տեսած յարգանքը, պատկառանքը, իր գթասիրութիւնը, հարբսութիւնը, առաքինութիւնը և ժողովուրդին իր վրայ ունեցած սէրն ոճիրով մը համեմուած պիտի ըլլային. և այսպիսի սոսկալի բանի մը հետ կցուած այս ամէն սրբազան բաներն ի՞նչ համ պիտի ունենային. մինչդեռ թիարանը բանտարկուելով, ցցին կապուելով, անուր կրելով, կանաչ գտակ գնելով, անընդհատ աշխատելով, անողորմաբար նախատուելով եթէ նահատակուէր, երկնային գաղափարով մը գրուած պիտի նահատակուէր:

Վերջապէս ըսաւ թէ հարկն էր այսպէս պահանջողը, թէ իր ճակատագիրն այս է. թէ իշխանութիւն չունէր ի վերուստ եղած կարգադրութիւնը խանգարելու, թէ որեւէ կերպիւ պէտք էր ընտրութիւն մը ընել. պէտք էր հաւանիլ արտաքուստ առաքինի և ի ներքուստ զգուելի, կամ ի ներքուստ սուրբ և յարտաքուստ անուանարկ մը ըլլալու:

Այսքան սոսկալի գաղափարներու յուզումէն իր արիւթիւնը չէր նուազէր, բայց ուզեղը կը յոգնէր: Ակամայ կը սկսէր ուրիշ բաներու, անտարբեր բաներու վրայ մտածել:

Շնչերակները սաստկապէս կը զարնէին քունքին մէջ: Միշտ կ'երթար ու կուգար: Կէս գիշեր զարկաւ նախ ժողովրդագետական եկեղեցիին, յետոյ քաղքին խորհրդարանին ժամացոյցը: Երկու ժամացոյցներուն

տասներկու անգամ զարնելը համբեց, և երկու քին զանգակներուն ձայնը համեմատեց: Այս աստի՛ւ յիշեց թէ քանի՛ մը օր ասաջ հին երկաթեղէններ վտճառողի մը քով հին զանգակ մը տեսած էր զոր ծախուելու գրուած էր, և որու վրայ « Անթուան Ալպէն ար Ռօմէնվիլ » անունը գրուած էր:

Յուրա կը զգար: Քիչ մը կրակ վառեց, բայց միտքը չեկաւ պատուհանը դողել:

Սակայն նորէն սկսած էր շտարիլ: Կէս դիշեր զարնելէն ասաջ ինչ բանի վրայ մտածած ըլլալը յիշելու համար բաւական մեծ ջանադրութիւն մը ընելու ստիպուեցաւ: Վերջապէս կրցաւ յիշել:

— Ա՛հ, բաւ խրովի, հիմա միտքս եկաւ, որոշեր էի ո՞վ ըլլայս յայտնել ստիկանութեան:

Եւ յետոյ յանկարծ ֆանթիւնը միտքը ինկաւ:

— Ազէկ որ յիշեցի, բաւ: հազա ի՞նչ պիտի ըլլայ այս խեղճ կիներ:

Հոս նորէն սկսաւ տաղնապիլ:

Ֆանթիւն անակնկալ լոյսի մը ճառագայթին պէս կ'երեւար իր մտախոնջութեան մէջ: Կարծեց թէ ամէն բանի երեւոյթը կը փոխուէր իր բոլորաբը, ուստի ազազակեց Քիւրովի:

— Կը զարմանամ խելքիս, մինչեւ հիմա միայն ինքզինքս նկատեցի, միայն ինձի պատշաճ եղածը դիտեցի, իմ հաշիւս կրնայ պահանջել որ լոեմ կամ ինքզինքս յայտնեմ, անձս պահեմ կամ հոգիս ազատեմ, անարգ ու յարգուող մագիստրոս, կամ անուանարկ ու պատկանելի թիապարտ մը ըլլամ, լաւ, բայց ես եմ, միշտ ես եմ, միմիայն ես եմ հաշիւիս պահանջածը: Բայց Տէր իմ, ասոնց ամէնն ալ լոկ ետութիւն մըն է: Ամէնն ալ ետութեան զանազան ձեւեր են, բայց միշտ ետութիւն կայ գործին մէջ: Պէտք չէ՞ որ քիչ մըն ալ ուրիշներուն մտածեմ: Առաջին սրբու-

թիւնն ուրիշներուն մտածելն է: Տեսնենք, ուրեմն քննենք անգամ մը:

Եթէ ես վերցուիմ, եթէ ես ջնջուիմ, եթէ ես մոռցուիմ, ի՞նչ պիտի ըլլայ հետեւութիւնը: — Եթէ յայտնեմ ո՞վ ըլլայս, պիտի բռնուիմ, սա Շանմաթիէօն պիտի արձակուի և իր տեղն ես պիտի նետուիմ թիարանը, լաւ, բայց ե՞տքը: Ի՞նչ պիտի պատահի հոս: Ա՛հ, հոս երկիր մը, քաղաք մը, գործարաններ, արհեստ մը, բանսրներ, մարդեր, կիներ, ծեր մարդեր, մանուկներ, խեղճ մարդեր կան:

Ասոնց ամէնն ալ ես կազմեցի, ամէնուն ալ կեանքը ես կուտամ: Ամենաւերք կը ծիւին վատարաններ և սաներ, որոնց մէջ վատող փայտը և եփող միսը ես տուած եմ, բարեկեցութիւնը, չրջարեութիւնը, վարկը հաստատեցի, ինձմէ ասաջ բան մը չկար, բոլոր երկիրը կանգնեցի, կենդանութիւն տալով հաստատեցի, քաջալերեցի, արգիւնաւորեցի, զրգոնցի, ճոխացուցի, եթէ ես պակսիմ, երկրին հողին կը պակսի: Եթէ ես վերնամ, ամէն բան պիտի մեռնի: Հապա ո՞ւր թողում այն կիներ, որ այնքան տառապանք կրեց, որ իր անկումին մէջ այնքան վարձատրութեանց արժանաւոր հանգիստացաւ և որու բոլոր դժբաղդութեան պատճառը ես եզայ ասանց գիտնալու: Ո՞ւր թողում նաև այն մանուկը զոր պիտի երթայի առնելու համար, և զոր մօրը խոտացոյց թերեյ և յանձնել: Միթէ այդ կնոջ ըրած զէջութեանս փոխարէն հատուցում մը ընելու պարտաւոր չե՞մ: Եթէ աներեւութանամ, ի՞նչ պիտի ըլլայ: Մայրը պիտի մեռնի, մանուկն ալ պիտի ըլլայ ինչ որ պիտի ըլլայ: Ահա ասոնք են ըլլալիք բաները, եթէ ամբաստանեմ ինքզինքս: Իսկ եթէ չամբաստանուիմ: Նայինք ի՞նչ հետեւութիւն կ'ունենայ եթէ չամբաստանուիմ:

Այս հարցումը ինքնիրեն ուզղելէն ետքը կանգ

ասու. ժամանակ մը կարծես թէ զեղեւեցաւ և գողաց. բայց քիչ տեւեց այս ժամանակը և հանդարտօրէն պատասխանեց ինքնիրէն:

Եթէ լոսեմ՝ ստոյգ է թէ ա՛յն մարդը թխարան կը նետուի և ինչո՞ւ չպիտի նետուի քանի որ գողութիւնը բաւ: Եթէ բան չունիմ, թող ըսեմ թէ՛ գողութիւն չըրաւ. բայց ըրաւ: Իսկ ես հոս կը մնամ, կը շարունակեմ: Տասը տարուան մէջ տասը միլիոն կը շահիմ. և երկրին չորս կողմը կը ցրուեմ. ես բան մը չեմ ուզեր. ի՞նչ պիտի ընեմ: Ինչ որ կ'ընեմ ինծի համար չէ ըրածս:

Ամենուն բարեբաւտութիւնը հետզհետէ կ'աճի. արուեստները ոգի կ'առնուն և կը գրգռին, տարազի գործարանները և ուրիշ ամէն տեսակ գործանոցներ կը բազմապատկուին. ընտանիքներ, հարիւրաւոր հագարաւոր ընտանիքներ երջանիկ կ'ըլլան, գաւառը կը բազմամարդի. ուր որ միայն ագարակներ կան. գիւղեր կը հաստատուին, ուր որ բան մը չկայ. ագարակներ կը գոյանան. թշուառութիւնը կ'անհետի եւ թշուառութեան հետ կ'անհետին՝ նաև անառակութիւնը, բողոքութիւնը, գողութիւնը մարդասպանութիւնը, ամէն մոլութիւնները, ամէն ոճիրները: Այս խեղճ կիներն ալ իր զաւակը կը սնէ: Եւ ահա այսպէս ամբողջ գաւառի մը բնակիչները հարուստ եւ պարկեշտ կ'ըլլան:

Յիրաւի խենդ մըն էի, այլանդակ մարդ մըն էի, երբ ինքզինքս կառավարութեան մատնելու իօսքեր կ'ընէի քիչ մը առաջ: Իրաւ կ'ըսեմ որ պէտք է ուշադրութիւն ընել և ամենեւին բան մը չընել աճապարուով: Ի՞նչ, մեծ և վեհանձն ձեւանալու համար. որ վերջապէս կատակերգութիւն մը կը համարուի. ի՞նչ. ինծի՛, միմիայն ինծի մտածելու, և չգիտեմ զո՛վ, գող մը, անչուշտ անառակ մը սակաւ ինչ չաւ-

վազանց բայց վերջապէս արգարացի պատիժէ մը ազատած ըլլալու համար թողո՛ւլ որ ամբողջ երկիր մը կորուստի մատնուի. թողուլ որ խեղճ կին մը հիւանդանոցը և խեղճ պզտիկ աղջիկ մըն ալ փողոցը քարին վրայ շունի մը պէս սատկի. մայրը առանց անգամ մըն ալ տեսնելու զաւակը, զաւակն ալ գրեթէ առանց ճանչցած ըլլալու իր մայրը:

Ա՛հ, ասանկ գարշելի բան մը կրնա՞յ ըլլալ: Եւ ի՞նչ պատճառաւ. սա ինձորի գող թշուառական ձեւին համար, որ անչուշտ թխարանը նետուելու արժանի եղած է եթէ ոչ այս գողութեանը, անչուշտ ուրիշ բանի համար: Ի՞նչ գեղեցիկ խղճահարութիւն որ անմեղներ կը զօճէ յանցաւոր մը ազատելու համար. որ ամբողջ ժողովուրդ մը, մայրեր, կիներ, մանուկներ կը զօճէ՛ ազատելու համար այնպիսի ձեր դատարկապօրտ մը որ ըլլայ ըլլայ քանի մը տարի ես կրնայ ապրիլ և որ իր խրճիթին մէջ կրելիք թշուառութեանէ գրեթէ աւելի թշուառութիւն մը չպիտի կրէ: Զօհնէ՛լ նաև սա խեղճ պզտիկ Գօղէթը, որու միմիայն տէրը ես եմ աշխարհիս մէջ և որ հիմա ցուրտէն կառ կապոյտ դարձած է սա թէ՛նարտիէին խցիկին մէջ: — Ա՛ն քեզ ուրիշ սինլըքօր մըն ալ: — Ե՛ւ այս ամէն խեղճ անձերու նկատմամբ ունեցած պարտաւորութիւնս չկատարեմ, ե՛ւ երթամ ինքզինքս մտնեմ, ե՛ւ այսպիսի անհեթեթ անմտութիւն մը ընեմ: Ամենէն գէշը մտածենք: Ենթադրենք թէ այս պարագային մէջ յօռի գործ մը ըրած պիտի ըլլամ և թէ՛ որ մը խղճէս պիտի յանդիմանուիմ ասոր համար: Բայց ուրիշին աղէկութեան համար այս յանդիմանութիւնները ընդունիլը, որոնք միմիայն ինձ պիտի պատկանին, այն յօռի գործն որ միայն իմ հոգիս կը վտանգէ, ճշմարիտ անձնուիրութիւն է. ճշմարիտ առաքինութիւն է:

Ոտքի վրայ ելաւ և նորէն * սկսաւ քարել: Այս անգամ կը կարծէր թէ գոհ է:

Ազամանդները երկրիս խաւարին տեղերը կս գրու- նուին միայն. ճշմարտութիւններն ալ մտքին ան- գունդին մէջ կը գտնուին: Այնպէս կը կարծէր թէ այս անգունդին մինչև յատակը իջնելէն ետքը, ամենէն խաւարին տեղերը առ խարխափս հետագոտե- լէն ետք այն ազամանդներէն մին, այն ճշմարտու- թեանց մին վերջապէս գտած էր. թէ իր ձեռքը բռ- նած էր զայն և թէ անոր նայելով կը շահար:

— Այո՛, բաւ մտապէս, այս էր փնտռածս: Ճըշ- մարիտն ալ այս է: Այ գժուարութիւնը լուծուեցաւ: Վերջապէս պէտք է եզրակացութիւն մը տալ: Ա՛լ որոշեցի: Կը թողում որ ինչ կ'ուզէ ըլլայ: Ա՛լ ոչ կ'երերամ, ոչ ալ կ'ընկրկիմ: Չէ թէ իմ այլ ամէնուն շահը այնպէս վարուիլ կը պահանջէ ինձմէ: Մտորէն եմ, Մտորէն կը մնամ: Վա՛յ անոր որ ժան Վալ- ժան է: Ես ժան Վալժան չեմ ալ: Չեմ ճանչնար այդ մարդը: Չեմ գիտեր թէ ի՛նչ է այն. եթէ այս վայր- կենիս կայ այնպիսի անձ մը որ ժան Վալժանն է, թող իր գլխուն ճարը նայի: Ատիկա ինձի չվերաբե- ըրի: Ազետայի անուն մըն է այն որ ի խաւարի կը ծփայ. եթէ գլխու մը վրայ կանց անտէ և իջնայ, ան ալ նոյս չէ:

Բուխերիկին վրայ գրուած պզտիկ հայելիին նա- յեցաւ անգամ մը և բաւ.

— Ինչ զարմանք, որոշում մը տոնելովս մխի- թարուեցայ: Հիմա բոլորովին տարբեր մարդ մըն եմ:

Քանի մը քայլ եւս առաւ. յետոյ յանկարծ կանգ առաւ:

— Օ՛ն, բաւ, պէտք չէ վարանիլ այս որոշումին հետեւութեանց և ոչ մէկուն առջև: Տակաւին կան պեր, որով այս ժան Վալժանին հետ կապուած

եմ: Պէտք է այս կապերն ալ կտրել: Նոյն իսկ այս սենեկիս մէջ կան բաներ որոնք կրնան զիս ամբաս- տանել. անմտունչ բաներ որոնք կրնան վկաներ ըլ- լալ. որոշեցի. պէտք է որ անոնք ալ անհետին:

Գրպանը խառնեց, քրակը հանեց, բացաւ և մէ- ջէն պզտիկ բանայի մը առաւ:

Այս բանային կղզանքի մը ծակէն ներս մխեց. այս ծակը հազիւ հազ կ'երեւար, վասնզի պատին փա- կած թուղթին վրայի նկարին ամենէն մութ գոյնե- բուն հետ կորսուած էր: Թագստոց մը բացուեցաւ. այս թագստոցը պատին անկիւնին և բուխերիկին զգուած մասին մէջտեղը շինուած տեսակ մը շինծու պահարան մըն էր: Այս թագստոցին մէջ քանի մը հնոտիներ կային. կապտագոյն կտուէ թիկնոց մը, հին բանթալօն մը, հին սրայուտակ մը և երկու ծայրը երկաթով գաւազան մը: Որոնք որ տեսած էին ժան Վալժանը Տ...-էն անցած ժամանակ, այս ողորմելի հագուստին ամէն մէկ կտորը գիւրաւ պիտի ճանչ- նային:

Պահած էր այս հնոտիները, ինչպէս պահած էր նաև արծաթեայ աշտանակները՝ իր նախնական վի- ճակը յիշելու համար: Միայն թէ հնոտիները կը պա- հէր, վասնզի թիարանէն եկած էին, և աշտանակները կը զուցնէր՝ վասնզի եպիսկոպոսէն եկած էին:

Գաղտնապէս դէպի գուռը նայեցաւ անգամ մը, կարծես վախնալով որ չբացուի, թէև պարզունակով մը գոցուած էր. յետոյ ուժգնակի և յանկարծական շարժումով մը, երկու թեւովը մէկէն հնոտիները, գաւազանը, սրայուտակը առաւ, և ամէնն ալ կրակը նետեց առանց և ոչ անգամ մըն ալ նայելու այն ի- րերուն զոր այնքան տարիներէ ի վեր մեծ երկիւղա- ծութեամբ և մեծ վտանգով պահած էր:

Թագուն պահարանը նորէն գոցեց, և ամենամեծ

զգուշութիւններով մեծ կարասի մը անոր առջեւ հը-
րեց՝ դուռը պահելու համար, թէև այս զգուշութիւն-
ները աւելորդ ըլլային քանի որ ա՛յ բան մը չկար
պահարանին մէջ:

Քանի մը մանրերկրորդէ կտք սենեակը և դիմա-
ցի պատը կարմիր և դողդոջուն լոյսերով լուսաւոր-
ուեցան: Ամէնն ալ կ'այրէր. փշտ գաւազանը կը
շտառաչէր և սենեկին մինչեւ մէջտեղը կայծեր կ'ար-
ձակէր:

Պայտասակը երբ վառելով մոխիր եզու իր պա-
րունակամ սոսկայի հնոտիներուն հետ, մոխիրին մէջ
բան մը տեսնուեցաւ որ կը փայլէր: Մտելով նա-
յոյ մը դիւրաւ պիտի տեսնէր թէ արծաթեայ գրամ
մըն էր այն: Անշուշտ այն երկու ֆրանքնոց գրամն
որ պզտիկ Սալուացիէն զոգցուած էր:

Բայց չէր նայեր կրակին և կը քայէր՝ միշտ միև-
նոյն քայլով երթեւեկելով:

Յանկարծ աչքերը երկու արծաթեայ աշտանակ-
ները տեսան, զոր կրակին լոյսը շմինէին վրայ վեր
ի վերայ կը շողացնէր:

— Աղէկ որ տեսայ, ըսաւ մտաւորապէս, անոնք
այ տակաւին կատարելապէս ժան վալժան կը նշա-
նակեն: Պէտք է ջնջել:

Աշտանակներն ալ տաւ:

Շուտով ասոնց ձեւը փոխելու և անձանաչելի
զանգուած մը ընելու չափ կրակ կար տակաւին:

Իէպի վառարանը ձուեցաւ և պահ մը տաքցաւ:
Ճշմարիտ երանութիւն մը զգաց. պատուական ջեր-
մութիւն, ըսաւ:

Աշտանակներուն մէկովը խարոյկը խառնեց: Ե-
թէ վայրկեան մը ևս անցած ըլլար, աշտանակները
արդէն կրակը նետուած պիտի ըլլային: Նոյն վայր-

կենին կարծեց ձայն մը լսել իր ներսէն որ կը պո-
ռար. — Ժան վալժան, ժան վալժան:

Մտաբեր անկուեցան, նմանեցաւ այնպիսի մար-
դու մը որ անարկու բան մը կը լսէ:

— Այո՛, այդպէս վարուէ, աւարտէ՛, կ'ըսէր
ձայնը: Անթերի կերպով կատարէ՛ ինչ որ կ'ընես.
Ջնջէ՛ այդ աշտանակները, անհետացո՛ւր այդ յիշա-
տակը, մոռցի՛ր կպիսկոպոսը, մոռցի՛ր ամէն բան.
մեկոցո՛ւր սա Շանմաթիէօն, չարունակէ՛, շատ լաւ:
կեցցի՛ս: Ա՛յ կարգադրուեցաւ զործը, ա՛յ սրոշուե-
ցաւ, ա՛յ ըսելիք չկայ, անաւասիկ մարդ մը, անա-
ւասիկ ձեր մը որ չի գիտեր թէ ի՛նչ կ'ուզուի իրմէ,
որ դուցէ բան մը չըրաւ, անմեզ մը որ անուշիկ
ներքեւ կը ճնշուի իբր սճրագործութեան մը պա-
տասխանատուութեան տակ, որ պիտի կարծուի թէ
դուն ևս որ պիտի դատապարտուիս և որ իր օրերն
անուանարկութեամբ և սոսկումով պիտի անցնէ. քաջ
է: Իսկ դու պատուաւոր մարդ եղիր: Պարտն քաղա-
քապետ եղի՛ր, յարգելի և յարգուած մնացի՛ր, քա-
ղաքը ճոխացո՛ւր, չքաւորներ կերակրէ՛, սրբեր մեծ-
ցո՛ւր, երանա թեամբ, առաքինութեամբ և ամէնուն
զարմանքը գրտելով ապրէ՛, և մինչդեռ դու հոս ու-
րախութեան և լոյսի մէջ օրեր պիտի անցունես,
պիտի ըլլայ մարդ մը որ քու կարմիր տառատակ
պիտի գրուի, որ քու անունդ պիտի կրէ նշաւակու-
թեամբ և թխարանի բանտին մէջ քու շղթայովդ
պիտի կապուի: Այո՛, լաւ կարգադրութիւն մըն է
այդ քեզի համար: Ա՛հ, թշուառակա՛նդ դու:

Ճակատէն քրտինք կը վազէր: Աղջութեամբ աշ-
տանակներուն կը նայէր ուղղակի: Բայց իր ներսէն
խօսող ձայնը դեռ աւարտած չէր խօսրը: Չայնը դեռ
կը շարունակէր:

— Ժան վալժան, քու բոլորտիրդ շատ ձայներ

պիտի գտնուին որոնք մեծ ազմուկ պիտի հանեն , բարձր պիտի խօսին և պիտի օրհնեն քեզի , բայց ուրիշ ձայն մըն ալ պիտի ըլլայ , զոր ոչ ոք պիտի լսէ և որ ի խաւարի պիտի անիծէ քեզի : Մտիկ բրէ՛ ուրեմն վա՛տդ գու . այն ամէն օրհնութեաները երկինք չհասած վար պիտի ընկնին և միայն անէ՛ծքը մինչ՛ւ առ Աստուած պիտի բարձրանայ :

Այս ձայնը որ ի սկզբան խիտտ մեզմ էր և որ իր խզճին ամենէն մութ խորերէն ելած էր , ստտիճանաբար մեծ և ահարկու ձայն մը եզոյճ էր և հիմա անոր ականջին կը հնչէր : Անպէս կը կարծէր թէ իրմէ ելած էր այն և թէ հիմա գուրտէն կը խօսէր իրեն : Վերջին խօսքերը այնքան որոշապէս լսել կարծեց որ տեսակ մը ստրտափով համակուած՝ սենեակին չորս կողմը նայեցաւ :

— Ո՞վ կայ հոս , հարցո՛ւց բարձր ձայնով ևւ բուրբային շուարած :

Յետոյ կրկնեց այնպիսի խնդումով մը որ սպուշի մը խնդումին կը նմանէր :

— Ապո՞ւշ եմ , ի՞նչ եմ . ոչ ոք կրնայ գտնուիլ հոս :

Այս՛ , սենեակին մէջ կար էակ մը . բայց չէր այն էակներու կարգէն՝ զոր մարդկային աչքը կրնայ տեսնել :

Աշտանակները չմինէյին վրայ գրաւ :

Եւ նորէն սկսաւ քալել այն միածեւ և տխուր քայլով որ վարի սենեակին մէջ պատկող մարդը երազին մէջ կը խռովէր և յանկարծ կ'արթնցնէր :

Այսպէս քալելով կը մխիթարուէր ու միանգամայն կը շուարէր : Կարծես թէ երբեմն մարդս վճռողական պարագաներու մէջ կը շարժի , որպէս զի տեղափոխութեամբ ի՛նչ բանի որ հանդիպի խորհուրդ հարցունէ : Քանի մը վայրկեանէ ետքը ա՛լ չէր գիտեր թէ ի՛նչ կացութեան մէջ է :

Հիմա հաւասար սոսկումով մը կ'ընկրկէր երկու որոշումներուն առջեւ . զոր փոփոխակի բրած էր : Ձիւքը խրատող գաղափարներուն երկուքն ալ հաստատապէս ազեատայի կ'երեւային : — Ի՞նչ ազեատայի բողոք , ի՞նչ զիպուած յորում սա Շանմաթիէօն կը կարծուէր նոյն ինքն ժան վարժանը ըլլալ : Գահավիժիլ ճիշդ այն միջոցով զոր կարծես թէ ի սկզբան Նախախնամութիւնը ի գործ կը գնէր զայն հաստատելու համար : Պահ մը ազագան նկատեց : Ինքզինքը մատնելու , յանձնելու գաղափարէն ահաբեկեցաւ , Աստուած իմ ազազակելով իւրովի :

Անբաւ յուսանատութեամբ մը երեւակայեց թէ ինչերէ պիտի պարտաւորէր զրկուիլ և թէ ինչեր պիտի կրէր նորէն : Ա՛լ պէտք էր ուրեմն մնաս բարեալըսի իր այն պատուական , անտրտ և փառաւոր կեանքին , ամենէն վայելած յարգանքին , պատիւին , ազատութեանը : Ա՛լ չպիտի երթար զաշտերը պտոյտ բնիլու , ա՛լ մայրի մէջ թռչուններու երգը չպիտի լսէր . ա՛լ պզտիկ մանկանց սղորմութիւն չպիտի տար : Այ չպիտի զգար իր վրայ հաստատուած երախտագէտ և սիրաւէտ նայուածքներու անուշութիւնը : Պիտի բաժնուէր այն տունէն զոր ինք շինած էր , պիտի բաժնուէր իր այն պզտիկ սենեակէն :

Ամէն բան նոյն ժամուն սիրուն կ'երեւար իրեն : Ա՛լ չպիտի կարդար իր գիրքերը . ա՛լ գիր չպիտի գրէր իր փայտէ և պզտիկ սեղանին վրայ : Իր պառաւ գոնապանուհին , իր այն միակ սպասուհին ալ առաւօտները իր սուրճը չպիտի բերէր : Ո՞վ Աստուած , աշխճամէն վայելումներու պիտի յաջորդէին բոլոր թխապարտներու ընկերութիւնը , անուրը , կարմիր տառատակը , չգթան , յոգնութիւնը , խաւարին

ԹՇՈՒԱՌՆԵ՛՛ (Գ . Է .)

բանաբ, փայտէ անկողինը, վերջապէս այն ամէն ստակալի բաները որոնք արդէն ծանօթ էին:

Մանաւանդ արդի հասակին մէջ և ներկայ վիճակը ստացած ըլլալէն ետք այսպիսի կեանքի մը դատապարտութիւն գոնէ երիտասարդ ըլլար. բայց այ ծերութեան հասակը մտած ըլլալով, որ և է անձի արհամարհական խօսուածքին ենթարկուել, թիպարտներու պահնորդէն քննուել և անոնց ոտիկանէն գաւազանի հարուածներ ընդունել: Առանց գուլպայի երկաթապատ մուճակներ հագնել, Առտու իրիկուն օտնօղակը նայող պահնորդին կոանին երկընցնել ոտքը: Օտարականներու հետաքրքրութեան ենթարկուել՝ որոնց պիտի ըսուի. «Այս այն համբաւաւոր ժան վալժանն է որ Մ...ի քաղաքապետ եղած է»: Երեկոյեան ժամանակ քրտինքով ողողուած: յոգնութեամբ ճնշուած, կանաչ գտակը աչքերուն վրայ իջեցուցած, յիսնապետին մտրակը սւետելով ուրիշ թիպարտի մը հետ նաւային բանտին սանդուխէն վեր ելնել:

Ո՛հ. ինչ թշուառութիւն: Ճակատագիրը կրնա՞յ ուրեմն իմացական էակի պէս չար և մարդկային սըրտին պէս անագորոյն ըլլալ:

Եւ ինչ ընելու ալ ըլլաք, միշտ սա կսկծայի երկսայրաբանութենէն չէր ազատեր, որու վրայ կը մըտախոհէր բոլորովին:— Դրախտին մէջ մնալ և հոն գիւ մը ըլլալ. գժօխքը մնալ և հոն հրեշտակ մը ըլլալ:

— Ի՛նչ ընեմ Աստուած իմ, ի՛նչ ընեմ:

Նորէն սկսաւ սրտին մէջ յուզուել այն փոթորիկը որմէ այնքան գժուարութեամբ ազատած էր: Գուզափարները վերստին խառնուել սկսան: Յուսահա-

տութեան յատուկ չգիտեմ ինչ թմբկոյցիչ և մեքենայական հանգամանք մը ստացան:

Անընդհատ Ռօմէնովիլի անունը միտքը կուգար երկու տուն երգով զոր ուրիշ ժամանակ լսած էր: Կը մտածէր թէ Ռօմէնովիլ Բարիլի քով պզտիկ անտառ մըն է ուր սիրտնար երիտասարդները ապրելի մէջ շեփորուկ ժողովուրդ կ'երթան:

Ինչպէս արտաբուստ նոյնպէս ի ներքուստ կ'երբար: Կը քալէր պզտիկ մանուկի մը պէս որու թոյլ կը տրուի որպէսզի քալէ:

Մերթ ընդ մերթ իր յոգնութեան հետ կուտելով կը ջանար նորէն տէր ըլլալու իր մտքին:

Վերջին անգամ մըն ալ և որոշապէս լուծելու համար կ'աշխատէր իրեն ներկայիլ այն խնդիրը զոր այնքան յուզելով յոգնած և յուսահատած էր:

Պէ՞տ է յայտնել իր ո՛վ ըլլալը:

Պէ՞տք էր լուել:

Չէր յաջողէր որոշապէս բան մը տեսնելու: Իր մտախոհութեան ծրագրած բոլոր պատճառաբանութեանց անորոշ տեսիլները կը շարժէին և մի առ մի մուխի պէս կը ցնդէին:

Կը զգար միմիայն թէ ի՛նչ որոշում որ ընէր, հարկաւորապէս և առանց ազատիլ կարենալու, իրմէ բան մը պիտի պակսէր, պիտի մեռնէր. թէ գերեզման մը կը մտնէր աջ կողմէն ալ ձախ կողմէն ալ. թէ հոգեվարք մը կը կրէր. իր երանութեան կամ առաքինութեան հոգեվարքը կը կրէր:

Բարէ՛, նորէն սկսեր էին իր բոլոր վարանումները: Ուր որ էր ի սկզբան, հոն կը գտնուէր նաև հիմա:

Ահա այսպէս տառապելով կը յուզուէր թշուառը: Այն խորհրդաւոր էակը որու վրայ կ'անխօփ-

ուին մարդկութեան ամէն սրբութիւնները և ամէն վիշտերը, հազար ութ քարիւր տարի առաջ՝ մինչդեռ ձիթենիները անեզրութեան ամենաչունչ հովէն կը տատանէին՝ այս թշուառին պէս շատ ժամանակ ձեռքովը շուրթերէն կը հեռացնէր այն անարկու բաժակը, որմէ մթութիւն և խաւար կ'արտահոսէր ուղխորէն և որ աստեղափայլ անգունոյներու մէջէն կ'երևար:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

ԲՈՒՆԻ ՄԷՋ ՎՇՏԻՆ ԲՆԳՈՒՆՈՒ ՁԵՒԵՐԸ

Առաւօտեան ժամը երեք կը զարնէր. հինգ ժամէ ի վեր գրեթէ անընդհատ քայելէ ետք վերջապէս մեքենայաբար իր աթոռին վրայ նստաւ:

Քնացաւ հոն և երազ մը տեսաւ:

Շատ երազներու պէս այս երազն ալ չգիտեմ ի՞նչ աղետաւոր և կսկծալի հանգամանքով մը միայն վերաբերութիւն ունէր իր ներկայ կացութեան հետ. բայց ապաւորութիւն ըրաւ վրան: Այս սոսկալի երազը այնքան զարմանք տուաւ անոր որ ետքէն գրի առաւ: Իր ձգած ձեռագիրներէն մին ալ այս է:

Կը կարծենք թէ այս բանն ալ կէտ առ կէտ հոս նըշանակելու պարտաւոր ենք:

Ինչ որ ըլլայ այս երազը, եթէ զանց ընելու ըլլանք, այն գիշերուան պատմութիւնը անկատար ֆնացած պիտի ըլլայ:

Ահաւասիկ այս երազը: Պահարանին վրայ սատողը գրուած է. «Այն գիշերուան տեսած երազ»:

«Դաշտի մը մէջ է: Ընդարձակ և տրտմաօրթ դաշտ մը ուր խոտ չկար: Չէի կրնար լաւ մը գիտել թէ ցորե՞կ էր թէ գիշեր:

Կը պտըտէի եզրօրս հետ, որ մանկութեան հասակի եղբայրս էք, այն եղբայրս զոր կը պարտաւորիմ խոստովանիլ թէ բնաւ միտքս բերեր և զոր գրեթէ ալ չեմ յիշեր:

Կը խօսակցէինք և անցորդներու կը հանդիպէինք: Կը խօսէինք դրացի կնոջ մը վրայ զոր ժամանակաւ ունեցած էինք և որ փողոցին վրայ բնակիլ սկսելէ ի վեր պատուհանը բաց թողլով կ'աշխատէր: Կը խօսակցէինք ու միանգամայն ցուրտ կը զգայինք այն պատուհանը բաց ձգուած ըլլալուն համար:

«Դաշտին մէջ ծառ չկար:

«Մարդ մը տեսանք որ մեր քովէն անցաւ: Այս մարդը բոլորովին մերկ էր. գոյնը մոխրագոյն էր և հողագոյն ձիի մը վրայ հեծած էր:

«Մարդը մազ չունէր. գանկը կը տեսնուէր, և գանկին վրան ալ երակներ կը տեսնուէին: Չեւքը նուրբ գաւազան մը բռնած էր որ որթատունկի բարունակի մը պէս դիւրակոր և երկաթի պէս ծանր էր: Այս ձիւտորը անցաւ և մեզի բան մը չըսաւ:

«Եղբայրս ըսաւ ինձ. Սա իտրուսկի ճամբայէն երթանք:

«Խորունկ ճամբայ մը կար ուր ոչ թուփ մը և

ոչ այ մամուռի շիւղ մը կը տեսնուէր: Ամէն բան, նաև երկիրնք հողի գոյն ունէր: Քանի մը բոպէէն ետք երբ կը խօսէի, պատասխան տուող չեղաւ ինձ: Դիտեցի որ եղբայրս ա՛յ հետս չէր: Գիւղ մը տեսայ և հոն գացի: Մտածեցի թէ Մամէնվիլ գիւղը այն ըլլալու է (ինչո՞ւ Ռամէնվիլ(*)):

«Առաջին փողոցը ուր մտայ, ամայի էր: Երկրորդ փողոց մը մտայ, այս երկու փողոցին կազմած անկիւնին ետեւը պատին քով մարդ մը կար, հարցուցի այս մարդուն. — Ի՞նչպէս կ'անուանուի այս գիւղը. ո՞ւր կը գտնուիմ: Մարդը պատասխան չտուաւ: Տեսայ որ տունի մը դուռը բաց էր ներս մտայ:

«Առաջին սենեակին մէջ մարդ չկար: Երկրորդ սենեակը մտայ, այս սենեակին դրան ետեւ և պատին քով ստքի վրայ կայնած մարդ մը կար: Այս մարդուն հարցուցի. — Որո՞ւ է այս տունը. ո՞ւր կը գըտնուիմ: Մաքը պատասխան չտուաւ: Տունը պարտէզ մը ունէր,

«Տունէն դուրս ելայ և պարտէզը մտայ: Պարտէզին մէջ մարդ չկար: Առաջին ծառին ետեւ մարդ մը տեսայ որ ստքի վրայ կայնած էր: Ըսի այս մարդուն. — Որո՞ւ է այս պարտէզը, ո՞ւր եմ: Մարդը պատասխան չտուաւ:

«Գիւղին մէջ թափառեցայ և դիտեցի որ քաղաք մըն էր այն: Բոլոր փողոցները ամայի էին, ամէն դուռ բաց էր: Փողոցներէն ամենեւին կենդանի էակ մը չէր անցներ, սենեակներուն մէջ չէր քայլեր կամ պարտէզներու մէջ չէր պտրտեր: Բայց ամէն պատի անկիւնին ետեւը, ամէն դուռի ետեւը, ամէն ծառի ետեւը մարդ մը կար որ կը լռէր: Ամենուրեք մէկէն աւելի մարդ չէր տեսնուեր:

(*) Այս փակագիծը ժան Վալմանի ձեռագրով գրուած է:

«Քաղաքէն դուրս ելայ և դաշտերը երթալով սկսայ քայլել:

«Քանի մը վայրկենէ ետք ետեւս զարծայ և հագին բազմութիւն մը տեսայ որ ետեւէս կուգար: Ճանչեցի ամէնքն այ որ քաղաքին մէջ տեսած մարդերս էին: Տարօրինակ գլուխներ ունէին: Չէր երեւար թէ կ'աճապարէին, սակայն ինձմէ աւելի շուտ կը քայլէին: Կը քայլէին առանց ձայն մը հանելու: Այս բազմութիւնը մէկ վայրկենի մէջ քովս եկաւ և զիս պաշարեց: Այս մարդերուն երեսը հողի գոյն ունէր:

«Այն ատեն առաջին մարդը զոր քաղաքը մտնելով տեսած և իրեն հարցում մը բրած էի, ըսաւ ինձ. — Ո՞ւր կ'երթաս: Միթէ չգիտե՞ս որ երկար ժամանակէ ի վեր մեռած ես դու:

«Բերանս բացի պատասխան տալու համար, ըայց դիտեցի որ բոլորտիքս մարդ չկար:»

Երբ արթնցաւ, ցուրտէն ստոած էր: Բաց մնացած պատուհանին փեղկերը ծինիներուն վրայ կը դառնային հովէն շարժելով որ առաւօտեան հովին պէս ցրատչունչ էր: Կրակը մարած էր: Մոմն ալ հատնելու վրայ էր: Տակաւին գիշերային խաւարը փարատած չէր:

Ոտքի վրայ ելաւ և պատուհանին քովը գնաց: Երկնից վրայ տակաւին ասող չկար:

Այս պատուհանէն տունին գաւթի թև և փողոցը կ'երեւային:

Յանկարծ վարէն անախտրժ և բիրտ ձայն մը լսելով վար նայեցաւ:

Վար նայելով երկու կարմիր աստղ տեսաւ, որոնց ճառագայթները մութին մէջ տարօրինակ կերպով մը կ'երկնային և կը կարճնային:

Եւ որովհետեւ տակաւին երազի մառախուղին մէջ

կիտովին ընկզմած էր, ի՞նչ զարմանք, ըստ մտովին:
Երկնից վրայ ասող չկայ: Հիմակ երկրիս վրայ են:

Բայց այս չփոխը փարատեցաւ. առաջինին նման
երկրորդ ձայն մը ևս առնելով բոլորովին արթնցաւ.
նայեցաւ և տեսաւ որ այն երկու աստղերը կառքի
մը երկու կանթեղներն էին: Այս կանթեղներուն լոյ-
սէն կառքին ձեւն ալ կրցաւ նշմարել: Երկանին էր
այն, որու սպիտակ ձի մը լծուած էր: Էստձ ձայնն
ալ երիվարին ոտքը քարայրատակին զարնելով նման
ձայնն էր:

— Ի՞նչ է այս կառքը, ըստ իւրովի: Ո՞վ է
այսքան կանուխ նոս եկողը:

Նոյն պահուն մեղմովի իր սենեակին դուռը զար-
նուեցաւ:

Մարմնովի օարսուս մը զգաց և սոսկայի ձայնով
մը պոռաց.

— Ո՞վ է ան:

— Ե՛ս, պարոն քաղաքապետ, պատասխանեց ձայն
մը:

Հասկցաւ որ պատասխան տուողը պատու գրո-
նապանուհին էր:

— Է՛, ի՞նչ կայ, ի՞նչ կ'ուզես:

— Փամը ճիշդ չինգն է, պարոն քաղաքապետ:

— Ինձի ի՞նչ:

— Ինձի ի՞նչ:

— Կառքը եկաւ, պարոն քաղաքապետ:

— Ի՞նչ կառք:

— Երկանի կառքը:

— Ի՞նչ երկանի կառք:

— Միթէ երկաւի կառք մը բերել չտուի՞ք:

— Այ, ըստ:

— Կառապանը կ'ըսէ թէ ձեզ անտեղ կ'ուզէ:

— Ո՞վ է կառապան ըսածը:

— Պ. Սգօֆէրին կառապանը:

— Սգօֆէրի՞ն:

— Պ. Սգօֆէրի՞ն:

Այս անունը երբ լսեց, դողաց իբր թէ երեսին
առջեւէն կայծակ մը անցած ըլլար:

— Ա՛ն, այո՛, Պ. Սգօֆէրը, ըսաւ:

Եթէ պատու կիներ նոյն պահուն կարենար տես-
նել զայն, պիտի աճարեկէր:

Բաւական երկար լուծիւն մը տիրեց: Շուարած
կերպարանքով մը մոմին բոցը կը քննէր և պատրոյ-
գին բոլորտիքէն այրելու չափ տաք մոմ կ'առնէր:
Պատաւը կ'սպասէր: Բայց համարձակեցաւ ձայնը հա-
նելու:

— Պ. քաղաքապետ, ի՞նչ պատասխան տամ:

— Ըսէ որ սպասէ քիչ մը, չիմա կ'իջնեմ:

Ք Լ Ո Ւ Խ Ե .

Ա Ր Ք Ե Լ Ք Ն Ե Ր

Այն ժամանակ Արատէն դէպի Մ... երթեւեկող սուրհանդակները կայսրութեան ժամանակ հաստատուած պղտիկ ղեսպակներով կ'երթեւեկէին: Այս սուրհանդակի ղեսպակները երկանիւ կառքեր էին, որոնց ներսի կողմը շիկագոյն կաշիով ծածկուած էր: Այս կառքերը պտուտակածեւ զսպանակներու վրայ կը դրուէին, և միայն երկու նստելու տեղ ունէին, մին սուրհանդակին և միւսը ճամբորդին համար: Անիւները երկայն միջնանիւներ ունէին՝ որոնց պաշտօնն էր փասել և հետեւաբար ստիպել միեւնոյն ճամբէն անցնող կառքերը քիչ մը հեռուն երթալու: Արմանիայի ճամբուն վրայ ասանկ միջնանիւներ ունեցող կառքեր դեռ կը տեսնուին:

Նամակի արկղն որ անագին երկայն տուփ մըն է, կառքին ետեւը կը դրուէր և անոր մէկ ամբողջացուցիչ մասը կը կազմէր: Արկղը սև և կառքն ալ դեղին գոյնով ներկուած էին:

Զգիտեմ ինչ տձեւ և սապատող երեւոյթ մը ունէին այս կառքերն որոնց նմանն այսօր ամենեւին չգտնուիր. հեռուէն այս կառքերուն անցնիլը և հորիզոնէն ճամբու մը մէջ անոնց սողալը տեսնող մը կրնար կարծել թէ անոնք կը նմանին այն զեռուն-

ներուն, սրոնք կարծեմ թէ սպիտակ մրջիւն կ'անուանուին և սրոնց պղտիկ իրանը ետեւէն բազմաթիւ ուղեկիցներու շարք մը կը տանի քաշելով: Այս կառքերը շտապաւ կ'երթային. Արասի սուրհանդակի կառքը ամէն գիշեր՝ Բարիլի սուրհանդակը անցնելէ ետք, ժամը մէկին կը մեկնէր, և առտու ժամը հինգէն քիչ մը առաջ Մ... կը հասնէր:

Այն գիշերը Հէստէնի ճամբէն Մ... եկող սուրհանդակի կառքը փողոցի մը անկիւնէն քաղաքը մտնելու վայրկենին պղտիկ երկանիւ կառքի մը հետ զարնուեցաւ, որու սպիտակ երիվար մը լծուած էր: Այս երկանիւ կառքը սուրհանդակին կառքին հակառակ ուղղութեամբը կուգար, և մէջը մէկ անձ կար միայն, որ էր վերարկուով պլլուած մարդ մը: Երկանիւ կառքին անիւը բաւական ուժգին հարուած մը կերաւ: Սուրհանդակը ձայն տուաւ մարդուն որ կանդ անոնէ, բայց ճամբորդը մտիկ չըրաւ և արշաւելով իր ճամբան շարունակեց:

— Ահա խիստ ստիպողական գործ ունեցող մարդ մը, ըսաւ սուրհանդակը:

Ճամբորդը որ այսպէս կ'շտապէր, այն մարդն էր որու անշուշտ գթութեան արժանի յուզումներով տառապիլը քիչ մը առաջ տեսանք:

Ո՛ւր կ'երթար: Ինքն ալ չպիտի կրնար ըսել թէ ո՛ւր կ'երթար: Ինչո՞ւ կ'աճապարէր: Ինքն ալ չէր գիտեր: Դիպուածը ինչ ճամբայ որ կը ցուցնէր, նոյն ճամբէն անցնելով կ'երթար: Ո՛ւր: Անշուշտ Արաս կ'երթար. բայց գուցէ նաև ուրիշ տեղ: Մերթ ընդ մերթ ինքն ալ կը զգար թէ ո՛ւրկէ և ո՛ւր երթալը չէր գիտեր և կը սարսռէր: Գիշերուան մթութեան մէջ կը յառաջանար դէպի վիճ մը յառաջանալու պէս: Բան մը կը մղէր, բան էր կը քաշէր զինքը: Ոչ ոք կրնայ ըսել թէ ի՛նչ կ'անցնէր իր սրտէն, այլ ամէն

մարդ պիտի հասկնայ թէ ի՛նչ էր անգամը :

Ո՞վ է այն մարդը որ իր կեանքին մէջ գէթ անգամ մը տեսած չըլլայ անծանօթ աշխարհին այն մըթապատ խոռոչը :

Այլ սակայն ամենեւին բան մը սրտչած, վճած, հաստատած կամ ըրած չէր : Իր խիղճը վերջնական բան մը չէր ըրած բնաւ : Ինչ որ էր ի սկզբան, կատարելապէս նոյնն էր նաեւ հիմա :

Ինչո՞ւ Արաս կ'երթար :

Կը կրկնէր ինքնիրեն ինչ որ արդէն ըսած էր իւրովի երբ Սքոֆէրի կառքը բռնած էր . թէ իրերու վիճակը ի՛նչ հետեւանք կ'ուզէ թող ունենայ, ամենեւին անպատեհութիւն մը չէր ունենար աչքերովը տեսնել և ինքնին դատել եղելութիւնը . մանաւանդ թէ խոճեմութիւնն ալ կը պահանջէր գիտնալ ինչ որ տեղի պիտի ունենար . թէ կարելի չէր վճիռ մը տալ առանց զիտելու և լաւ քննելու խնդիրը . թէ ամէն բան հետուէն մեծ երեւոյթով կ'երեւար, թէ սակայն եթէ տեսնէր Շանմաթիէօն, որ թշուառական մըն է անշուշտ, հաւանօրէն իր խիղճը մեծապէս պիտի ըսփոփուէր՝ թողլով որ իր տեղը ան երթայ թխարանը . թէ ստուգիւ հոն պիտի գտնուին ժավէր, նաեւ երեք վաղեմի թխապարտները, այսինքն Պրըվէ, Շընիտէօ, Փօշքայլ և որոնք ժամանակաւ ճանչցած էին զինքը և որոնք սակայն անշուշտ հիմա չպիտի կրնային ճանչնալ . — ո՛հ, ի՛նչ գաղափար : — թէ ժավէր ամենեւին չպիտի կրնար ճանչնալ զինքը . թէ ամէն մարդ կ'ենթադրէր թէ այն Շանմաթիէօն է ժան վալժանը, թէ ամենէն չատ կը յամառին որոնք որ կը կարծեն և կ'ենթադրեն թէ հետեւաբար բնաւ վտանգ մը չկար :

Թէ անշուշտ սեւ վայրկեան մըն է այն, թէ սակայն անվտանգ պիտի անցընէր զայն, մանաւանդ թէ

իր ճակատագիրն որքան ալ յոռի ըլլալ ուզէր, անոր սանձը իր ձեռքն էր, և թէ անոր տէրն էր : Այս մըտածութիւն կ'ապաւինէր ապահովութեամբ :

Բայց վերջապէս լաւագոյն պիտի համարէր ամենեւին չերթալ Արաս :

Սակայն կ'երթար :

Կը մտածէր ու միանգամայն կը մտրակէր երկվարը, որ կանոնաւոր և ապահով կերպով մը արշաւելով ժամը երբուկէս մզոն ճամբայ կ'առնուր :

Քանի կը յառաջանար կտորք, մարդը կերպիւ իւրիք ընկրկիլ կը զգար :

Արեւը ելնելու ժամանակ բաց դաշտի մէջ կը գտնուէր . Մ . . . քաղաքէն բաւական հեռացած էր ալ : Հորիզոնին նայեցաւ և տեսաւ որ կը ճերմրկնար ան, առանց տեսնելու նայեցաւ որ ձմեռնային արշալոյսի մը բոլոր ցուրտ պատկերները իր առջեւէն կ'անցնէին : Իրիկունին պէտ առաւօտն ալ ճիւղներ ունի : Չէր տեսներ ծառերու և բլուրներու սեւթոյք ծրագիրները որոնք սակայն առանց անոր զիտութեան և՛ կարծես թէ Ֆիզիքապէս անոր ներսը թափանցելով հոգւոյն բազմալոյզ կայութեան չգիտեմ ի՛նչ տխուր և աղէտաւոր հանգամանք մը ևս կուտային :

Ամէն անգամ որ կ'անցնէր այն առանձին տուներուն մէկուն առջեւէն, որոնք հրբեմն ճամբաներու ներկայութեամբը չինուած են, ինքնին կ'ըսէր : Այլ սակայն մարդիկ կան որոնք կը քնանան :

Երիվարին արշաւը, ասպարէզին փոքրիկ զանգակները և քարայտակին վրայէն հոլովող անխնեքը մեղմ և միաձեւ ձայն մը կը հանէին : Այս բաները սիրուն կ'երեւնան երբ զուարթ է մարդս . տխուր կ'երեւնան երբ տրտում է ան :

Երբ Հեստէն հասաւ, բոլորովին լուսցած էր ան : Պանդոկի մը առջեւ կանգ առաւ, որպէսզի ձին հան-

գտանայ ու միանգամայն ուտելու համար վարսակ տրուի անոր :

Ինչպէս Ագօֆէր ըսած էր, այս ձին Պուլօնեի փոքրածև ձիերու տեսակէն էր, այս տեսակ ձիերուն գլուխը, փորը շատ մեծ է, բայց պարանոցը բաւականին չափ չէ. լանջը բաց, գաւակը լայնածև, ծունկը վտիտ և բարակ ու հաստատուն է. այս ձիերուն տեսակը վտիտ և բարակ ու ոտքը հաստատուն և քաջողջ է : Ագօֆէրի լաւ կենդանին երկու ժամուան մէջ հինգ մղոն քայլած էր և գաւակին վրայ և ոչ իսկ կաթիլ մը քրտինք սենէր :

Կառքէն իջած չէր մարդը : Ախոսին ծառան՝ որ վարսակը կը բերէր՝ յանկարծ ծոնցաւ և ձախ կողմին անխառն գննելով :

— Շատ հետի պիտի երթա՞ք այս կառքով, հարցցաւ :

Ճամբորդն ստանց մտախոհելէ գաղբելու պատասխանեց .

— Ինչո՞ւ կը հարցնես :

— Հետի՞ տեղէ կուգաք, կրկնեց ծառան :

— Հինգ մղոն հետի տեղէ կուգամ :

— Ա՛հ :

— Ինչո՞ւ ա՛հ ըրիր :

Ծառան նորէն ծոնցաւ, պահ մը լռիկ կեցաւ՝ ու շարքով թեամբ անխառն նայելով, յետոյ կանգնելով՝ ըսաւ .

— Վասնզի այս անխառն թէև կարելի է որ հինգ մղոն ճամբայի գիծացած ըլլայ, բայց հիմա անտաքակոյս և ոչ իսկ մէկ քառորդ մղոնի պիտի գիծանայ :

Ճամբորդը կառքէն վար իջնելով ըսաւ .

— Ի՞նչ կ'ըսես, բա՛րեկամ :

— Կ'ըսեմ թէ հրաշք մըն է հինգ մղոն ճամբայ աննելի և մեծ ճամբու վարի փոսերուն մէկուն մէջ

ձիին հետ չգլորուիլդ : Դուք ալ նայեցէք, եթէ չէք հաւատար :

Անխառն իրօք մեծապէս միասուած էր : Սուրճանգակին կառքին զարնուելովը անխառն երկու շառաւիղները ճեղքուած էին. միջնանիւն ալ քերուած էր, և պտուտակին ծակն ալ աւրուած :

— Բարեկամ, ըսաւ ծառային, այստեղ սայլագործ մը կա՞յ :

— Անշուշտ, պարոն :

— Ինչդրեմ, գնա՛ և հոս կանչէ՛ զայն :

— Սա տեղն է : Է՛, Պուրկայեար վարպետ, հոս եկուր :

Պուրկայեար վարպետը որ սայլագործն էր, իր գուռին շեմին վրայ կը կենար, եկաւ, անխառն քրննեց և կարուած ոտք մը գիտող վիրաբոյժի մը պէս դէմքը ծռմուկեց :

— Կրնա՞ս անմիջապէս շինել այս անխառն :

— Այո՛, պարոն :

— Ե՞րբ պիտի կրնամ ճամբայ ելնել :

— Վաղը :

— Վա՞ղը :

— Ամբողջ օրուան մը գործ կայ անխառն վրան : Եթէ ստիպողակա՞ն է ճամբորդութիւնդ :

— Շատ ստիպողական : Առ առաւելն մինչև մէկ ժամ պէտք է որ մեկնիմ :

— Անկարելի է, պարոն :

— Ինչ որ ուզուի կը վճարեմ :

— Անկարելի է :

— Լաւ. մինչև երկու ժամ :

— Այսօր անկարելի է : Պէտք է նորէն երկու շառաւիղ և միջնանիւ մը շինել : Վաղուրնէ առաջ չէք կրնար մեկնիլ, պարոն :

— Ունեցած գործս չկրնար վազուան սպասել: Միթէ կարելի չէ՞ փոխանակ այս անիւր նորոգելու տեղը ուրիշ մը գնել:

— Ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ:

— Սայլագործ չե՞ս:

— Անշուշտ պարոն:

— Միթէ անիւ մը չունի՞ս որ ծախես ինձ, այս կերպով անմիջապէս կրնամ մեկնիլ:

— Պահեստի՞ անիւ մը:

— Այո՛:

— Ձեր կառքին բոլորովին յարմար անիւ մը չունի՞մ: Անիւները գրոզ կ'ըլլան: Երկու պատահական անիւ միատեղ չեն գործածուիր:

— Ուրեմն գոյգ մը անիւ ծախէ ինձ:

— Պարոն, ամէն անիւ ամէն առանցքի չի յարմարիր:

— Փորձէ՛ անգամ մը:

— Պարտոյ բան է, պարոն. ծախելու համար ունեցած անիւներս միայն սայլի անիւներ են: Հոս պզտիկ գիւղ մըն է, գտնուածք այս է:

— Գոնէ ինձ վարձելու կառք մը ունի՞ս:

Սայլագործ վարպետն անգամ մը նայելով հասկըցած էր որ ճամբորդին կառքը վարձով առնուած կառք մըն էր: Ուսերը շարժեց և բռտ:

— Շիտակը աղէկ կը նայիք եզեր ձեզ վարձուած կառքերը. եթէ ունենայի անգամ տալ չպիտի ուզէի.

— Ծախո՞ւ ալ չունիս.

— Կառք չունիմ.

— Ի՛նչ, պզտիկ կառք մըն ալ չունիս. արդէն ըսի թէ յօծարակամ պիտի վճարեմ քու պահանջած գումարդ.

— Պզտիկ գիւղ մըն է այս. կայանին մէջ հին

կառք մը ունիմ գոր պահելու համար տեղույս քաղքենիներէն մին տուաւ ինձ և գոր ամէն ամսոյ իր սուներմէկին կը գործածէ: Կրնամ ձեզ վարձել այն, կառքը, հոգս անգամ չէ. բայց պէտք չէ որ քաղքենին կառքին անցնիլը տեսնէ. գիտնալու է նաև որ երկու ձի լծել հար' է կառքին:

— Սուրհանդակի ձիեր կ'առնեմ:

— Ո՞ւր պիտի երթաք, պարոն:

— Արաս:

— Այսօ՞ր կ'ուզէք հասնիլ:

— Անշուշտ:

— Սուրհանդակի ձիե՞ր առնելով:

— Ինչո՞ւ չէ:

— Միթէ վեա՞ս ունի, եթէ կէս գիշերէն չորս ժամ ետք հասնելու ըլլաք:

— Անշուշտ ունի:

— Վասնզի կ'ուզէի բան մը թսել. եթէ սուրհանդակի ձիեր առնելու ըլլաք... պարոն, անցագիր ունի՞ք:

— Այո՛:

— Ապա ուրեմն սուրհանդակի ձիեր առնելով վազուրնէ առաջ չպիտի կրնար Արաս հասնիլ: Այս կողմն ճամբաները ձուռուձուռ են: Կառքի կայանները ուզած ձից չգտնուիր, վասնզի ձիերը գաշտերը զրկուած են: Մեծ արօրներու գործածութեան եղանակը նոր կը սկսի. ուժեղ ձիերու պէտք կայ, հետեւաբար թէ՛ սուրհանդակներու և թէ՛ ուրիշ տեղ գրտնուած ձիերը կ'առնուին: Մէն մի կայարան հասնելով առնուազն երեք կամ չորս ժամ պիտի սպասէք: Տեղ տեղ ալ հետի պիտի քայլէք: Շատ բլուրներու վրայէ աղցելու պիտի պարտաւորուիք:

— Ապա ուրեմն ձիով կ'երթամ: Բակէ ձին կառ-

քէն: Հարկաւ կրնամ համեա մը գնել այս կտրերէն:

— Անշուշտ, բայց այս ձին համեաի կրնա՞յ գիմանալ:

— Ազէկ ըսիր, հիմա միտքս եկաւ, ո՛ր չգիմանար:

— Ուրեմն...

— Բայց գիւղին մէջ չե՞մ կրնար վարձու ձի մը գտնել:

— Անգուլ քաղաքով ուղղակի Արաս երթալո՞ւ համար:

— Այո՛:

— Մեր կողմերը չգտնուիր այնպիսի ձի որու հարկաւորութիւն ունիք: Գտնուելու ալ ըլլայ, հարկ է ծախու ասնուք, վասնզի ձեզի չեն ձանձնար այս կողմերու մարդիկը: Բայց ոչ ծախու և ոչ ալ վարձու պիտի գտնէք անանկ ձի մը, նաև հինգ հարիւր ֆրանք նաև հազար ֆրանք տալ ուզէք:

— Ի՞նչ ընելու է ուրեմն:

— Շիտակը անկեղծութեամբ կ'ըսեմ թէ, ամենէն ազէկ միջոցն է վազուան թողուլ ձամբորդութիւնը որպէսզի անխը նորոգեմ:

— Վազը շատ ուշ է:

— Է՛հ, ինչ ընենք:

— Այստ ցացող սուրճանդակին կտորը մտնեմ: Ե՞րբ կ'անցնի:

— Վազը գիշեր: Սուրճանդակի երկու կտորերը գիշերը կ'երթեկեն, մին կ'երթայ և միւսը կուգայ:

— Բայց իրա՞ն կ'ըսէք թէ օրուան մը գործ կայ այս անխը նորոգելու համար:

— Այո՛, օրուան մը, մանաւանդ թէ ամբողջ օրուան մը:

— Երկո՞ւ բանուոր բանեցնելով:

— Տասը բանուոր բանեցնելով:

— Շատախօսները չե՞ն կրնար չուաններով կապուիլ:

— Շատախօսները կը կապուին, բայց միջնանիւն ոչ: Մանաւանդ թէ, անխին շրջանակն ալ արուած է:

— Այս քաղաքը կտոր վարձող մը չկա՞յ:

Չիտգարմանն ու սայլագործ վարպետն երկուքին միասին իրենց գլուխը վեր բնելով պատասխանեցին:

— Ոչ:

Անբաւ ու քախու թիւն մը զգաց ձամբորդը: Յայնի էր թէ, Նախախնամութեան մասը կար այս գործին մէջ: Ան էր իր կտորին անխը կտորագր և զինքը կէս ձամբուն վրայ ձգողը: Բայց հնազանդած չէր Նախախնամութեան այս ստաջին անորինս թեան որ տեսակ մը հրամանն էր, ամէն ձիգ թափած էր իր ձամբորդութիւնը շարունակելու համար, ուղղամտութեամբ ամէն միջոցներու գիմած էր բնագոնայն, եզանակն ալ յոգնութիւնն ալ, ծախքն ալ առ ոչինչ սեպած էր նոյնտեղին համեալու համար, որ և է կերպով յանցաւոր չէր կրնար համարուիլ ինք: Աւելի հեռի երթալու արգելուիլն իրեն վերաբերեալ խնդիր մը չէր: Յանցանքն իրը չէր, այս արգելն ոչ թէ իր խղճին ալ Նախախնամութեան թոյլատուութեամբ պատահած էր:

Շունչ առաւ, ժափերին այցի ու թեւէն ի վեր առաջին անգամն էր որ ազատօրէն և բոլոր կուրծքովը շունչ մը կ'առնուր: Այնպէս կը կարծէր թէ քսան ժամ, ի վեր իր սիրաբ ճնշող երկաթեայ ձեռքն ա՛լ թողուց զայն:

Կ'երեւակայէր թէ, Աստուած իր կողմն էր, և կը յայտնուէր:

Ըսաւ իւրովի թէ, ըրած էր ինչ որ կրնար ընել և թէ հիմակ իրեն կը մնար ետ երթալ հանգարտօրէն:

Եթէ սայլագործին հետ ըրած խօսակցութիւնը պանդոկին սենեակներուն մէկուն մէջ տեղի ունեցած ըլլար, ոչ ոք սկանառես եղած պիտի ըլլար ըստած խօսքերը, իրերու միձմախն անփոփոխ պիտի մնար, և հաւանական է որ հարկ չպիտի ունենայինք պատմելու յետագայ դէպքերուն և ոչ մին. բայց այն խօսակցութիւնը փոքրոց տեղի ունեցած էր՝ Փողոցին մէջ ոտէն անգամ որ խօսակցութիւն մը կ'ըլլայ. անհրաժեշտ խնամք մը կը կազմէ: Միշտ կան այնպիսի անձեր որոնք միմիայն կ'ուզեն հանդիսական ըլլալ: Երբ ճամբորդը սայլագործին հարցումներ կ'ընէր, քանի մը եկողներ և գացողներ անոնց բոլորաբեր կանգ առած էին: Նորածի տղայ մը որ ոչ ոք ուշադրութիւն բրած էր, քանի մը րոպէ մտիկ ընելէն ետք խուճերէն բաժնուած և գացած էր վազելով:

Ճամբորդն իր ներքին խորհրդակցութենէն ետք զոր քիչ մը առաջ նշմարեցինք՝ երբ կ'որոշէր ետ դառնալ, ան տղան այլ ետ կը դառնար պատառ կնիկի մը հետ:

— Պարտն, ըսաւ կինը, ծոռնաւ կ'ըսէ թէ կառք մը վարձով բռնել կ'ուզէր:

Ճամբորդը երբ լսեց այս պարզ խօսքերը, զոր տղայի մը պռաջնորդութեամբը եկող պատառ կնիկ մը ըսած էր, կանակէն սկսաւ քրտինք հոսիլ ուղիորէն: Կարծեց թէ զինք արդէն թոյլ տուող ձեռքը ետեւէն մութին մէջ վերտոին կ'երեւար, և թէ բոլորովին պատրաստ էր նորէն բռնելու զինքը:

— Այո՛, կին դու, վարձով բռնելու կառք մը կ'ուզեմ, պատասխանեց:

Եւ շուտով շարայարեց:

— Բայց այս քաղաքին մէջ չկայ:

— Կայ, ըսաւ պատառը:

— Ա՞ր չկայ հարցուց սայլագործը:

— Ի՞մ տանս մէջ պատասխանեց պատառը:

Սարսեղաւ ճամբորդը Աղետու որ ձեռքը նորէն բռնած էր զինքը:

Պատառ իրօք սայլերու կայանին մէջ ուռիէ պզտիկ կառք մ'ուներ: Սայլագործը և պանդոկին ծառան ցաւելով որ ճամբորդը պիտի փախցնեն իրենց ձեռքէն, միջամտելով ըսին.

— Երկայն և սոսկալի սայլ մըն է ըսածը. առանցքին վրայ մերկ դրուած բան մըն է. — Ստոյգ է նաև որ նստարանները կաշիէ երկայն փոկերով կախուած են ներքը — Անձրեւը ներս կուգայ. — Սոնաուութենէն ժանգոտած և մաշած են շանիւնները. — Երկայնիւ կառքէն աւելի չկրնար գիմանալ ճամբան. — Պարզապէս ճամբու սայլ մըն է. պարտնը մեծապէս պիտի սխալի եթէ այն սայլով ճամբորդելու հաւանի, և այլն . . . :

Սուտ չէին այս զխտողութիւնները, բայց այս բեռնակիր սայլը, այս ճամբու սայլը, այս բանը, ի՛նչ կ'ուզէր թող ըլլար, երկու անիւով կը շարժէր և կրնար Արաս երթալ:

Վճարեց ինչ որ ուզուեցաւ իրմէ. իր երկանիւ կառքս սայլագործին յանձնեց նորոգելու համար որպէսզի ի վարձին նորէն առնէ, ճերմակ ձին նորէն պզտիկ կառքին լծել տուաւ, մէջը մտաւ և առաւօտէն ի վեր բռնած ճամբայէն սկսաւ երթալ:

Երբ կառքը երթալ սկսաւ, խոտովանեցաւ ինքնին թէ պահ մը առաջ կերպիւ իւր ուրախացած էր մտածելով թէ չպիտի երթար ուր որ կ'երթար: Գրեթէ բարկութեամբ քննեց այս ուրախութիւնը և տեսաւ որ անհեթեթ ուրախութիւն մըն էր այն: Ի՞նչ կար ուրախանալու ետ դառնալով: Վերջապէս արագօրէն կը ճամբորդէր: Ոչ ոք կը բռնադատէր զինքը այս ճամբորդութիւնը ընելու:

Մանաւանդ թէ ինչ որ պիտի պատահէր, առանց իր կամեցողութեան չպիտի պատահէր:

Հէստէնէն կ'իջնէր արդէն երբ ձայն մը լսեց որ կը պոռար. կեցի՛ք, կեցի՛ք: Կեցուց կառքը չզխտեմ ինչ տեղագային և ջղաձգային շարժումով մը որ յոյսի կը նմանէր:

Պոռացողը պառաւին պզտիկ ծառան էր:

— Պարոն, ըսաւ, կառքը ես գտայ ձեզի համար:

— Է՛, ի՞նչ կ'ուզես:

— Բան մը չտուիք ինձ:

Ան որ ամէնուն ալ և յոժարութեամբ պարգեւ կուտար, տղուն այս պահանջումը անհնարին և գրեթէ սոսկայի համարեց:

— Ա՛հ, գո՞ւ ես գտնողը, սրիկա՛յ. բան մը չպիտի տամ:

Մտրակեց ձին և արշաւելով մեկնեցաւ: Շատ ժամանակ կորուսած էր Հէստէնի մէջ, և կ'ուզէր այն կորուստին տեղը լեցնել: Պզտիկ ձին քաջ էր և երկու ձիի պէս կը տանէր կառքը, բայց ժամանակը փետրուար ամսոյ ժամանակը ըլլալով անձրեւ եկած էր, և ճամբաները յոռի էին: Մանաւանդ թէ կառքը չէ թէ երկանիւ ալ բիրտ և ծանր կառք մըն էր: Ասկէց զատ ճամբուն վրայ բազմաթիւ դատիթափներ կային:

Չորս ժամի մէջ կրցաւ Հէստէնէն Սէն Բօլ երթալ: Չորս ժամ տեւեց հինգ մղոնը:

Սէն Բօլ հասնելով պանդոկ մը իջաւ, ձին հանել տուաւ կառքէն և ախոռ զրկեց: Սքօֆէրին տուած խոստումին համեմատ մտուրին քով սպասեց մինչեւ որ ձին կերակրի: Սպասեց տրտում և խառնաչփոթ բաներ մտածելով:

Պանդոկապետին կինը ախոռը մտաւ:

— Պարոնը միթէ չուզե՞ր նախաճաշի:

— Ազէկ որ ըսիք, մանաւանդ թէ ախորժակ ալ ունիմ, ըսաւ:

Գնաց այս կնոջ ետեւէն որու զեմքը առոյգ և զուարթ էր: Ճամբորդը կնոջ առաջնորդութեամբ ստորին սրահ մը մտաւ ուր սեղաններ կային. ասոնց փողցները ժամուած կտաւներ էին:

— Շուտ ըրէ, կրկնեց ուղեւորը. պէտք է որ ճամբայ ելնեմ: Ստիպողական է ճամբորդութիւնս:

Հօրանտացի անձեայ սպասուհի մը շտապաւ սեղանին սպասները բերաւ: Ճամբորդը այս աղջկան կը նայէր բարոյալի զգացումով մը:

— Կը զգայի թէ բան մը ունիմ, ըսաւ ինքնիշխան: Նախաճաշիկ չէի ըրեր:

Կերակուրը բերուեցաւ: Հացը առաւ յարձակումով մը և պատառ մը խածաւ. յետոյ յամբարբար սեղանին վրայ գրաւ զայն և ա՛լ չկերաւ:

— Ինչո՞ւ աղի է ասոնց հացը, հարցուց սայլորդի մը որ ուրիշ սեղանի մը քով կը ճաշէր:

Սայլորդը Գերմանացի էր և չհասկցաւ հարցումը:

Գարձեայ ախոռը ձիին քովը գնաց:

Ժամէ մը ետք Սէն Բօլէն ելած էր և կը յառաջանար զէպի Թէնոյ որ Արատէն հինգ մղոն հեռի էր:

Ի՞նչ կ'ընէր ճամբան շարունակելով, ի՞նչ կը մտածէր: Ի՛նչպէս առտուն, նոյնպէս և հիմա կը նայէր որ ծառերը, խոզանով ծածկուած յարկերը, մշակուած դաշտերը կ'անցնէին, ինչպէս նաև կ'անեթանային բնական վայրերը որոնք կը խախտին ամէն անգամ որ ճամբորդը անկիւնէ մը դառնալով ուրիշ ուղի մը կը մտնէ: Այս այնպիսի հայեցողութիւն մըն է, որ երբեմն սրտին կը բաւէ, և հարկ թիւն մըն է, որ երբեմն սրտին կը բաւէ, և հարկ չթողուր մտածելու: Առաջին և վերջին անգամ հազարուէկ առարկաներ տեսնել, ասկէց աւելի ի՞նչ մեյրամաղձային և ազգու բան կրնայ ըլլալ: Ճամբոր-

գելը ամէն վայրկեան ծնիլ և մեռնիլ է: Գուցէ իր մտքին ամենէն անյայտ սահմաններէն զխտելով՝ այս փոփոխական հորիզոններու և մարդկային կեանքի մէջ բազմաառութիւններ կ'ընէր: Կեանքի ամէն բաները մշտնջենապէս մեր տեսութենէն հեռանալով կը փախչին:

Մթութիւնները և ճառագայթները իրարու կը խառնուին:

Փառաւոր յոյսէ մը ետք խաւարում մը կը տիրէ. կը նայինք, կ'աճագարենք, ձեռք կ'երկնցնենք բռնելու համար ինչ որ կ'անցնի. կեանքի ամէն մէկ գէպքը ճամբէ մը ուրիշ ճամբայ մտնելու անկիւն մըն է, և ահա յանկարծ կը ծերանանք: Կարծես սասանում մը կը զգանք. ամէն բան խաւարին է. մթապատ դուռ մը կը նշմարենք, և այն տխուր երիվարք որ մեզի կը տանէր՝ կանգ առնու: Եւ ահա սքողում և անծանօթ էակ մը կը տեսնուի որ երիվարին կապերը կը քակէ խաւարին մէջ:

Երեկոյեան մութեան տիրելու ժամանակ, քանի մը մանուկներ որոնք զպրոցէն կ'երնէին, այս ճամբորդին նայեցան որ Թէնզ կը մտնէր: Ստոյգ է թէ օրերը տակաւին տարուան կարճ օրերն էին: Ճամբորդը Թէնզի մէջ չկեցաւ ամենեւին: Գիւղէն գուրս ելնելու պահուն քարայտակը շինող գործաւոր մը գլուխը վերցուց և ըսաւ.

— Շատ յոգնած է սա ձին:

Իրօք խեղճ անասունն ալ քայելով կ'երթար:

— Միթէ Արա՞ս կ'երթաք, հարցուց գործաւորը:

— Այո՛:

— Եթէ այդ կերպով երթալու ըլլաք, կանուխ չպիտի հասնիք:

Ճամբորդը կեցուց ձին և հարցուց բանուորին:

— Ասկէց մինչեւ Արաս քանի՞ մղոն ճամբայ կայ տակաւին:

— Գրեթէ ճիշդ եօթը մղոն:

— Ո՞վ ըսաւ, ուղեցոյց գրքին մէջ չ'իյնդ մղոն և մէկ քառորդ նշանակուած է:

— Ա՛հ, ըսաւ բանուորը, չգիտէ՞ք ուրեմն թէ ճամբան կը նորոգուի հիմա: Ասկէ քառորդ մը անգին ճամբան կտրուած պիտի գտնէք: Աւելի՛ հեռու երթալը անկարելի է:

— Իրա՞ւ կ'ըսէք:

— Չախ կողմի ճամբայէն գացէք որ Գարանսի կը տանի, առուակէն անցէք. երբ Գապլէն հասնիք, աջ կողմի ճամբան քնեցէք. Մօն Սէնթ Էլոյի ճամբան է այն և Արաս կը տանի:

Բայց գիշեր է արդէն, պիտի զարտուղիմ:

— Տեղացի չէ՞ք:

— Ո՛չ:

— Պարոն, կրկնեց բանուորը, կ'ուզէ՞ք որ ձեզ խրատ մը տամ: Չեք ձին յոգնած է. Թէնզ վերագարձէք. լաւ պանդոկ մը կայ. այս գիշեր հօն պառկեցէք, վաղը գացէք Արաս:

— Պէտք է որ այս գիշեր հօն գտնուիմ:

— Ատ ուրիշ բան է: Ուրեմն այն պանդոկը գացէք և օգնական ձի մը ստէք: Չիուն տէրը ձեզ կ'առաջնորդէ զարտուղի ճամբաներէն:

Բանուորին խրատը յոռնեց. ետ գարձաւ և կէս ժամէն ետք միեւնոյն տեղէն կ'անցնէր արշաւելով և օգնական լաւ ձիով մը: Կառքին քեղեքին վրայ ձիագարման մը նստած էր որ սուրճանդակ կ'անուանէր: Բայց ճամբորդը կը զգար թէ ժամանակ կը կորուսէր:

Գիշեր եղած էր բոլորովին:

Չարտուղի տեղերը մտան. ճամբան սոսկալի էր:

կառքը անխւի հետքերուն մէկէն պէպի միւսը կ'իյնար: Ճամբորդը սուրհանդակին ըստ.

— Շարունակ արշաւենք. կրկին բնծայ պիտի տամ քեզ:

Տատանումի մը ասթիւ կառքին լծակը կտորեցաւ:

— Պարոն, ըստ սուրհանդակը, տնա լծակը կտորեցաւ, չպիտեմ թէ ի'նչպէս պիտի լծեմ ձին: Գիշերը շատ յոռի է այս ճամբան. եթէ հաճէիք գտննալ և Թէնգի մէջ պրտկիլ, վաղը առտու կանուխ կրնայինք Արաս հասնիլ:

— Չուանի կասր մը և գանակ մը ունի՞ս, պատասխանեց ճամբորդը:

— Այո՛, պարոն:

Ծառի ոտ մը կտրեց և լծակ ըրաւ զայն:

Այս պատճառաւ ալ քսան բոպէ կորսուեցաւ. բայց արշաւումով մեկնեցան:

Գաշար խաւարամած էր: Բլուրներուն վրայ ցած, կարծ և սեւ մառախուղներ կը սողային, և մուխի պէս կը հեռանային անոնց վրայէն: Ամպերու մէջ գրեթէ սպիտակ նշոյլներ կային: Ծովի կողմէն եկող հով մը հորիզոնին ամէն կողմերէն կարասիներ շարժող մարդու մը պէս դղրդիւն կը հանէր: Ինչ որ կը նշմարուէր, սարսափելի երեւոյթներ ունէր: Ո՛րքան բաներ կը սարսին գիշերուան այս ահագին շունչերէն:

Ճամբորդը ցուրտէն կը դողար: Առջի օրէն ի վեր կերակուր չէր կերած: Անորոշապէս կը յիշէր թէ ութ տարի առաջ ալ Տ...ի շրջակաները գիշերով կը քալէր. բայց կը կարծէր թէ երէկուան յիշատակ մըն է այն:

Հեռուէն զանգակատուն մը ժամը մէկը զարկաւ. Հարցուց տղուն.

— Քանի՞ է ժամը:

— Եօթը, պարոն. ութին Արաս պիտի գրտնուինք: Ա՛լ երեք մղոն ճամբայ ունինք.

Նոյն պահուն առաջին անգամն էր որ խորհեցաւ, և աւելի առաջ չխորհելուն զարմացաւ. — Թէ զուցէ անօգուտ էր իր կրած բոյսը աշխատանքը. թէ և ոչ խկ գիտեր թէ դատը քանիին պիտի տեսնուի. թէ գէթ կը պարտաւորէր տեղեկութիւն տաւ ըլլալ այս մասին. թէ այլանդակ ընթացք մըն էր այսպէս ըստ դիպուածի ճամբորդութիւն մը ընել առանց պիտնալու թէ բանի մը պիտի ծառայէ՞ այն թէ ոչ:

Յետոյ միտքովը քանի մը հաշիւներ ըրաւ. հաշիւ ըրաւ թէ եղեռնական ատեաններու նխաւերը սովորաբար առաւօտեան ժամը իննին կը սկսին, թէ այն դատը երկար տեւող դատ մը չէր. թէ խնձորի գողութիւնը չուսով տեսնուող գործ մըն է. թէ ա՛լ այնուհետեւ կը մնար հասկնալ թէ գողը նոյն ինքն ժան վայժանն է թէ ոչ. ան ալ չորս կամ հինգ հոգիի վկայութեամբը և փաստաբանին քանի մը խօսքերովը պիտի սրոշուէր. թէ ամէն բան լիննայէն ետք Արաս պիտի ըլլայ:

Սուրհանդակը ձիերը կը մտրակէր: Առուակէն անցեր և Մօն Աէնթ էլօէն ալ անցնելով հեռացիր էին:

Գիշերուան խաւարը հեռզհետէ կը թանձրանար:

ՔՈՅՐ ԱԷՆՈՒԽՈ ԿՐ ՓՈՐՁՈՒԻ

Սակայն նոյն վայրկեանին Փանթին ուրախութեան մէջ էր:

Խիտ գէշ գիշեր մը անցուցած էր՝ երազներ տեսնելով, սոսկալի կերպով հազարով, տենդն ալ սաստկանալով: Առաւօտուն՝ երբ բժիշկը զինքը տեսնելու եկաւ, Փանթին կը բանդազուէր: Բժշկին կերպարանքը խոտովուած էր. պատուէր տուած էր անմիջապէս իմաց տրուի իրեն երբ Մատրլէն գայ:

Փանթին առաւօտուն տխրութեամբ անցուց, քիչ խօսեցաւ և իր անկողնի սաւաններուն վրայ ծալեր ըրաւ՝ ցած ձայնով և կմկալու պէս հաշիւներ ընելով որոնք կ'երեւար թէ հեռաւորութեան հաշիւներ էին: Խորունկ և անշարժ էին աչքերը որոնք գրեթէ մարած կ'երեւային և որոնք սակայն մերթ ընդ մերթ նորէն կը վառէին, աստղերու պէս կը փոփոխէին: Երբ տխուր ժամ մը կը մտենայ, կարծես թէ երկնային ճառագայթով կ'ողողուն որոնք որ երկրային ճառագայթէն կը զրկուին:

Ամէն անգամ որ քոյրը Սէնրլիս անոր ի'նչպէս ըլլալը կը հարցնէր, անփոփոխ կերպով կը պատասխանէր. — Լա՛ւ. կ'ուզէի Պ. Մատրլէնը տեսնի:

Քանի մը ամիս առաջ ճիշդ այն ժամանակ ուր Փանթին իր վերջին համեմատութիւնը, վերջին ամօ-

թն և վերջին ուրախութիւնը զեռ նոր կորսուած էր, ինքն իր ստուերն էր, հիմա ալ ինքն իր ուրուականներ: Ֆիզիզական հիւանդութիւնը կատարելագործած էր ինչ որ բարոյական հիւանդութիւնն ըրած էր: Այս քսանըհինգ տարեկան անձին ճակատը խորչումուած, աչտերը թուլցած, ուռնգերը ճմլուած, սկսաները թափուած, զէմքը կապարի գոյն առած, վիզը սսկրուտ, անրակները ցցուած, անդամները նիհարցած, մարմինը հողի գոյն առած էր, և իր խարտիչագոյն մազերն ալեւոր մազերու հետ խառնուած կը բուսնէին: Քարէ՛, հիւանդութիւնն ս'ըքան շուտ կը ծերացնէ մարդս:

Կէսօրին բժիշկը նորէն եկաւ. քանի մը պատուէրներ տուաւ, հարցուց թէ պարոն քաղաքապետը հիւանդանոց եկած էր թէ ոչ, և գլուխը օրրեց:

Պ. Մատրլէն սովորաբար ժամը երեքին կուգար հիւանդը տեսնելու համար: Ճշգասիրութիւնը բարութիւն մը ըլլալով, ճշգասէր էր ան:

Ժամը երկուքուկէսին տոնները Փանթին սկսալուզուիլ: Քսան բոպէի մէջ տասն անգամէն անելի հարցուց կրօնուհին. — Քոյր խմ, ժամը քանի՞ է:

Ժամը երեքը երբ զարկաւ, Փանթին որ սովորաբար հազիւ թէ կրնար շարժիլ իր անկողնին մէջ ջղաձգային ճնշումով մը սսկրուտ և գունատ ձեռները իրարու միացուց, և ահա կրօնուհին խորին հառաչանք մը լսեց որ անոր կուրծքէն կ'ելլեր և որ կարծես թէ բոս մը կը վերցնէր: Յետոյ ետին դարձաւ Փանթին և զէպի դուռը նայեցաւ:

Ոչ ոք ներս մտաւ և ոչ ալ դուռը բացուեցաւ: Քառորդ մը այս դիրքով կեցաւ, աչքը դուռին վրայ հաստատած, անշարժ և կարծես թէ շունջը բանելով: Քոյրը չէր համարձակեր հետը խօսելու: Եկեղեցիին ժամացոյցը ժամը երեք և մէկ քառորդ

զարկաւ: Յանթին մեքենապէս բարձին վրայ գրաւ
դրուիւր:

Բան մը չըսաւ, և սկսաւ սառնին վրայ ծալեր
կազմել:

— Կէս ժամ անցաւ, անցաւ նաև մէկ ժամ, բայց
ոչ ոք եկաւ: ամէն անգամ որ ժամացոյցը կը զարնէր
Յանթին կը կանգնէր և գաւաթին կողմը կը նայէր.
յետայ նորէն կը պատկէր:

Մաքէն ինչ անցնիլը յայտնապէս կ'երեւար, բայց
որ և է անուէն մը չէր տար, չէր գանգատէր, ոչ զօք
կ'ամբաստանէր միայն թէ ազէտանոր կերպով կը
հազար: Կրնայ ըսուիլ թէ մթութիւն մը կ'իջնէր իր
վրայ: Յանթին կապարի գոյն առած էր, և չուրթ-
ներն ալ կապարագոյն էին: Մերթ ընդ մերթ կը
ժպտէր:

Երբ ժամը հինգ զարկաւ, քոյ ը լսեց որ Յան-
թին խիտ կամաց և մեղմիւ կ'ըսէր. — Բայց քանի
որ վաղը պիտի մեռնիմ, այսօր չգաին անիրաւութիւն
մըն է:

Սենդիլիս քոյըը նոյնպէս կը զարմանար Պ. Մատ-
լէնի ուշանալուն:

Բայց Յանթին իր աննկողնին ձեղունը կը նայէր:
Կ'երեւար թէ բան մը յիշել կ'ուզէր: Յանկարծ չունչ
մը հանելու պէս տկար ձայն մը հանելով սկսաւ եր-
գել: Կրօնուհին մտիկ ըրաւ: Ահա սա էր Յանթինին
երգած երգը:

«Ասնուէք պիտի մի շատ բաներ գեղեցիկ,
«Դէպ աւաններ ասպին անգին գալով ման»,
«Վարդն է կարմիր, կապտագոյն է կապուտիկ»,
«Այլ ես սիրեմ մանկիկըն իմ սիրական»,

(*) Կապոյս ծաղիկ օտուղ բոյս մըն է:

«Կոյս Մարիամ ո՛հ, նկարուէն մի լոթիկ,
«Իր շուրջն առած՝ վառարանիս եկաւ մօտ,
«— Ա՛ս քեզ ահա քօղիս ներքեւ այն մանկիկ,
«Որու, ըսաւ, խնդրակ էիր ու կարօտ,
«Վազէ՛, գնա՛, դէպի քաղաք, առ կտաւ,
«Իերձան դընէ՛, մատնոց գընէ՛ շտապաւ:
«Ասնուէք պիտի մի շատ բաներ գեղեցիկ,
«Դէպ աւաններ ասպին անգին գալով ման»:

«Կոյս Մարիամ, վառարանս մօտ դրիր,
«Որտեան մի ժապաւէնով զարդարուէն,
«Սիրելիագոյն է այս մանկիկ զոր ինձի,
«Տու իր դու, քան ասոց երկնից փողփողուէն:
«— Տի՛կին, ըս՛է, ինչ ընեմ այս կտաւով,
«— Նորածինից հագուստ եւ զարդ պատրասէ:

«Վարդն է կարմիր, կապտագոյն է կապուտիկ,
«Այլ ես սիրեմ մանկիկըն իմ սիրական»,
«Ասուակին մէջ նստի այց կաւա չուս լուս՛»,
«Մի՛ տարեր զայն, մի՛ մրտտեր, և տպաւ,
«Կարէ՛ աղւար մի չըջաղկես և կտպաւ,
«Չոր նկարեմ պիտի ծաղիօք և զարդով:
«— Ա՛յ մանկուհին հօս չէ, կտաւն ի՞նչ ընեմ,
«— Պատանք չինէ՛ և չուտ թաղէ՛ գիս անուգ»:

«Ասնուէք պիտի մի շատ բաներ գեղեցիկ,
«Դէպ աւաններ ասպին անգին գալով ման»,
«Վարդն է կարմիր, կապտագոյն է կապուտիկ»,
«Այլ ես սիրեմ մանկիկըն իմ սիրական»:

Այս երգը օրօրից կ'նսջ մը հին տաղերգութիւնն
էր: Յանթին ժամանակաւ այս երգը երգելով կը քը-

նացնէր իր պզտիկ Գօգէթը, և հինգ տարիէ ի վար, աշխնքն զաւկին տեսութենէն զրկուելէն ի վեր, միտքը եկամ չէր այն: Այնքան տրտում ձայնով և այնքան անոյշ կերպով կ'երգէր որ լսողը, նաև կրօնունի մը ըլլար. կրնար արտասուել: Քոյրը որ դառնութեանց սովորած էր՝ աչքերուն արցունքով լեցուիլը զգաց:

Ժամացոյցը ժամը վեց զարկաւ: Փանթին կարծես թէ չի լսեց: Այնպէս կ'երեւար թէ ա՛յ չորս կողմ եղած իրերուն ուշադրութիւն չէր ընկր բնաւին:

Քոյր Սէնքլիս ծառայող ազնիւներուն մին գործարանը զրկեց զանապանուհիէն հասկնալու համար թէ արգեօք պարոն քողաքապետը եկած էր և թէ հիւանդարանը պիտի չգար անգամ մը: Քանի մը ըստ պէէն ետք ազնիւր ետ գարձաւ:

Փանթին միշտ անշարժ էր և իր ունեցած գաղափարներուն ուշադիր կ'երեւար:

Ապասուհին խիստ ցած ձայնով մը պատմեց քոյր Սէնքլիսին թէ պարոն քողաքապետը աստուծոյ ժամը վեցէն առաջ և ցուրտին մեկնած էր ճերմակ ձիով լծուած կառքով մը թէ ո՛ր ճամբէն գացած ըլլալը յայտնի չէր. թէ ոմանք Արասի ճամբէն անոր դառնալը տեսեր էին. թէ ոմանք ալ կը հաստատէին թէ Բարիզի ճամբուն վրայ հանդիպած էին անոր: Թէ մեկնելու ատեն խիստ հեղ երեւած էր, և թէ զըննապանուհիին ըսած էր միմիայն որ այն գիշեր իրեն չսպասեն:

Մինչդեռ երկու կիները իրենց կանախը՝ զէպի Փանթինին անկողնին գարձուցած կը փոփսային, քոյրը հարցուփորձում և սպասուհին ալ ենթադրութիւններ ընելով, Փանթին անկողնին մէջ ծունկի վրայ եկած էր գործարանական հիւանդութեանց այն տենդային ուժգնութեամբ որով առաջընթեան ազատ

չարժումները մահուան անարկու նիհարութեան հետ կը խառնուին, և պրկուած ձեռներովը սնարին վրայ կռթնած և զլուխն ալ երկու վարագոյրներուն մէջ տեղէն գուրս հանած մտիկ կ'ընէր: Եւ անա յանկարծ պոռաց.

— Պ. Մատըլէնի վրայ կը խօսիք: Ինչո՞ւ այդքան կամաց կը խօսիք. ի՞նչ կ'ընէ, ինչո՞ւ չգար:

Չայնր այնքան բիրտ և հաստ էր որ կիները մարդու մը ձայն լսել կարծեցին. անարեկելով իրենց ետին գարձան:

— Պատասխան տուէ՛ք, պոռաց Փանթին:

— Ապասուհին թոթովելով պատասխանեց.

— Դո՛նապանուհին ըսաւ թէ այսօր չպիտի կըրնայ գալ:

Փանթին առանց փոխելու դիրքը բարձր ձայնով և հրամայական ու միանգամայն կսկածայի եղանակաւ մը կրկնեց.

— Չպիտի՞ կրնայ գալ: Ինչո՞ւ համար: Պատճառը գիտէք: Հիմա կը փոփսայիք իրարու: Ես ալ կ'ուզեմ գիտնալ:

— Ապասուհին չուտ մը կրօնունիին ականջին ըսաւ.

— Պատասխան տուէ՛ք թէ քողաքապետական ժողովին մէջ զբաղած է:

Քոյր Սէնքլիս թեթեւակի կարմրեցաւ, վասն զի սպասուհին ստախօսութիւնն մը կ'առաջարկէր իրեն: Բայց միւս կողմէն ալ կը կարծէր որ եթէ հիւանդին ճշմարտութիւնը ըսելու ըլլար, սոսկալի հարուած մը տուած պիտի ըլլար անոր. և թէ Փանթինի ներկայ կացութեան նայելով ծանր բան մըն էր այսպիսի լուր մը տալը: Այս կարմրուքը քիչ տեւեց: Քոյրը իր հանդարտ և տրտում նայուածքը Փանթինին ուղղելով ըսաւ.

— Պ. քաղաքագետը մեկնեցաւ :

Ֆանթին կանգնեցաւ և իր կրուկներուն վրայ նստաւ : Աչքերը փողփողեցան : Անուր ուրախութիւն մը տարածուեցաւ իր ցաւազին զէմքին վրայ :

— Մեկնեցա՛ւ, պոռայ, Գօզէթը բերելու գնաց ուրեմն :

Յետոյ երկու ձեռքը զէպի երկինք վերցուց և իր բոլոր զէմքը անպատու մերկոյթ մը առաւ :

Շուրթները կը շարժէր և ցած ձայնով ազօթք է՛րնէր :

Երբոր ազօթքը լնացաւ, — Քոյր իմ ըսաւ, հիմակ ա՛յ կը պառկիմ, ինչ որ հրամայուի պիտի ընեմ, քիչ մը առաջ տմարգրութիւն մը բրի, ներսում կը խընդքեմ բարձր ձայնով խօսելուս համար, քոյր իմ գիտեմ որ բարձր խօսիլը շատ գէշ բան է, բայց ա՛ն շատ որ բարձր խօսիլը շատ գէշ բան է, պարոն Մատըլէն ալ բարի է, եթէ չգիտէք, ըսեմ ուրեմն, Պ. Մատըլէն Մօնֆէրմէյլ գնաց պզտիկ Գօզէթս առնելու համար :

Ֆանթին պառկեցաւ նորէն, և բօնուհին օգնեց քարձը շտկելու համար և վիզէն կախուած արծաթեայ պզտիկ խաչը պագաւ, զոր քոյր Աէնբլիս տուած էր իրեն :

— Աղջիկս, ըսաւ քոյրը, աշխատէ՛ հանդստաւ նալու հիմա, և ա՛յ մի խօսիր :

Ֆանթին խոնաւ ձեռքովը քոյրին ձեռքը բռնեց, քոյրը կը վշտանար անոր այնպէս քրտինք թափելը տեսնելով :

— Այս առաւօտ մեկնեցաւ Բարիզ երթալու համար : Բայց Բարիզէն անցնելու ա՛յ պէտք չունի : Մօնֆէրմէյլ Բարիզէն եկողին ձախակողմը կ'ընկնի : Երբոր Գօզէթին խօսքը կ'ընէի, կը յիշէ՞ք թէ ի՞նչ պէս կ'ըսէր ինձ, «քիչ ատենէն կուգայ, քիչ ատենէն

կուգայ : կ'ուզէ անակնկալ խաղ մը ընել և զիս վարմացնել : Գիտէ՞ք եա՛, նամակ մը ստորագրել տուա ինձ Գօզէթս Թէնարտիէներէն առնելու համար : Ա՛յ ասոնք բան մը չպիտի կրնան ընել, այնպէս չէ՞ : հարկաւ Գօզէթը պիտի յանձնեն, վասն զի ինչ որ պիտի ներէ որ մանուկը պահեն՝ իրենց պահանջն առնելէն ետք : Քոյր իմ, նշան մի՛ ընէ՞ք զիս արգիլելու համար որ խօսիմ : Խիստ երջանիկ եմ, շատ լաւ եմ, մանաւանդ թէ շատ անօթի եմ : Հինգ տարի կա՛ որ տեսած չեմ զայն : Գուր չէ՞ք երեւակայեք թէ ինչ գրաւիչ բան է զաւակ բուսածը : Մանաւանդ թէ պիտի տեսնէ՞ք որ շատ սիրուն է ան : Գիտնայիք անգամ մը ինչ պզտիկ, գեղեցիկ և վարդագոյն մատներ ունի, նախ շատ գեղեցիկ ձեռքեր պիտի ունենայ : Երբ մէկ տարեկան էր, ծիծաղելի ձեռքեր ունէր : Բայց պիտի տեսնենք : Հիմա Գօզէթ մեծցած է : Եօթ տարեկան է : Օրիորդ մըն է : Ես Գօզէթ կ'ըսեմ, բայց անունը Էօֆրազի է : Չեզ բան մը ըսե՞մ, այս առաւօտ բուխերիկին վրայի փոշին կը նայէի, և այնպէս նայելով կը կարծէի թէ քիչ ատենէն Գօզէթը պիտի տեսնեմ, ո՛ր Աստուած իմ, քանի անիրաւութիւն է տարիներով մեր զաւակներու տեսնութենէն զրկուիլը պէտք է մտածել թէ կեանքը յաւիտենական չէ : Ո՛հ շատ մեծ բարեսիրութիւն մըն է պարոն քաղաքագետին մեկնած ըլլալը, իրաւ է որ շատ ցուրտ կայ, գէթ վերարկուն ասա՛ւ արդեօք, վաղը հոս պիտի ըլլայ, այնպէս չէ՞, վաղը տօնախմբութեան օր մը պիտի ըլլայ : Քոյր իմ, վաղը առաւօտ միտքս ձգեցէք որ «տանդիլայով» կարուած պզտիկ գտակս ինեմ : Մօնֆէրմէյլ գիւղ մըն է : Ժամանակաւ հետի ճամբաներով գացած եմ հոն : Ինձի համար շատ հեռի երեցաւ այն : Բայց կառքերը խիստ շատ կ'երթան, վաղը Գօզէթին հետ հոս պիտի գտնուի Պ. քաղաքագետը :

Ասկէ Մօնֆէրմէյլ ո՞րքան ժամանակուան ճամբայ է :

Քոյրը որ ամենեւին տեղեկութիւն մը չունէր հեռաւորութեանց նկատմամբ, պատասխանեց .

— Ո՛հ, կարծեմ թէ վաղը պիտի կրնայ հոս գանուիլ :

— Վա՞ղը, վա՞ղը, ըսաւ Ֆանթին, վա՞ղը պիտի տեսնեմ Գօզէթս . կը տեսնէք որ ա՛լ հիւանդ չեմ, բարեսիրտ քոյրդ, ուրախութենէս կը խենդենամ : Եթէ ուզող ըլլար, կը պարէի :

Ով որ քառրդո մը առաջ տեսած ըլլարՖանթին, ը բան մը պիտի կրնար հասկնալ : Բայց հիմա վարդի գոյն առած էր, ազդու և բնական ձայնով մը կը խօսէր . բոլոր դէմքը կը ժպտէր : Կամաց կամաց խօսելով մերթ ընդ մերթ կը խնդար իւրովի : Մայրական ուրախութիւնը գրեթէ մանկային ուրախութիւն է :

— Է՛, ա՛յ հիմա գո՛հ ես, հնազանդէ ինձ, մի՛ խօսիր այ, ըսաւ կրօնուհին :

Ֆանթին գլուխը բարձին վրայ դրաւ և կէս ձայնով ըսաւ ինքնիրեն . — Այո՛, պառկէ՛ : խելօ՛ք կեցիր, ա՛նա զաւակդ պիտի տեսնես : Իրաւունք ունի քոյր Աէնրլիսը, իրաւունք ունի : Ամէն հոս գտնուողներն իրաւունք ունին :

Յետոյ առանց խնդալու, առանց գլուխը շարժելու աչքերը բոլորովին բացած և զուարթ կերպարանքով մը սկսաւ ամէն կողմ նայիլ, և ա՛լ բան մը չըսաւ :

Քոյրը վարագոյրները գոցեց, յուսալով Ֆանթին պիտի քնանայ :

Ժամը եօթէն ութի ատենները բժիշկը եկաւ : Ձայն մը չլսելուն համար կարծեց թէ Ֆանթին կը քնանար . կամաց կամաց ներս մտաւ, և ոտքին ծայրովը քաշելով անկողնին մօտեցաւ : Կէս մը բացաւ

վարագոյրները, և վառոգ պատրոյգին նշոււովը Ֆանթինի մեծ հանդարտ աչքերը տեսաւ որոնք իրեն կը նայէին :

Ֆանթին բժիշկին ըսաւ . — Այնպէս չէ՞, պարօն . թոյլ պիտի տրուի որ ան իմ քովս պզտիկ անկողնի մը մէջ պառկի :

Բժիշկը կարծեց թէ կը բանդագուչէր . անիկա շարայարեց .

— Նայեցէք, ճիշդ բաւելու չափ տեղ կայ :

Բժիշկը մէկ կողմ կանչեց քոյր Աէնրլիսը որ եղելութիւնը պատմեց անոր . ըսաւ թէ Պ. Մատրլէն մէկ կամ երկու օրուան համար դուրս գացած էր, և թէ քանի որ յայտնի չէր ուր գացած ըլլալը յարմար դատած չէր հիւանդին խնայել թէ գուցէ կը սխալի կարծելով թէ պարօն քաղաքապետը Մօնֆէրմէյլ գացած է . թէ վերջապէս կարելի էր որ Ֆանթին ճիշդ գուշակած ըլլար : Բժիշկը հաւանեցաւ քոյր Աէնրլիսին այս կերպով վարուելուն :

Յետոյ Ֆանթինի մօտեցաւ, որ կրկնեց .

— Երբ առտուն արթննայ, բարի լոյս պիտի ըսեմ խեղճ մանուկիս, և որովհետեւ գիշերը ես չեմ քնանար, անոր քնանալը պիտի լսեմ : Իր պզտիկ շունչը առնելով որ այնքան քաղցր է, լաւութիւն պիտի զգամ :

— Ձեռքդ ինձի տուր, ըսաւ բժիշկը : Թեւը երկնցուց և խնդալով պօռաց .

— Ա՛լ աղէկ եմ, չգիտէ՞ք ուրեմն աղէկնալուս պատճառը . բայց իրաւունք ունիք չգիտնալու : Գօզէթը վաղը պիտի գայ :

Բժիշկը զարմացաւ : Ֆանթին աւելի աղէկ էր : Նեղութիւնն աւելի քիչ էր : Երակն աւելի ուժով կը զարնէր : Նորեկ կենդանութիւն մը յանկարծ ոգի կուտար այդ հալուած խեղճ էակին :

— Տօքթօր, կրկնեց Ֆանթին, քոյր Սէնբլիս
ըսա՞ւ ձեզի թէ պարօն քրդաքապետը մանկիկը բե-
րելու գացած է:

Բժիշկը լոեց և ցաւառիթ յուզումներէ զգուշանալ
պատուիրեց: Զուտ «գինգինա»յի դեղաջուր մը տուաւ
նաև ամոքիչ ջուր մը խմցնել պատուիրեց եթէ գի-
շերը տենդը բռնելու ըլլար: Մեկնելու ատեն քոյրին
ըսաւ. — Աւելի ազէկ կ'երթայ: Բարեբաղդութեամբ
եթէ իրօք վաղը պարօն քաղաքապետը մանկան հետ
վերադառնայ, ո՛վ գիտէ, շատ զարմանալի տագնապ-
ներ կան. մեծ ուրախութեանց յանկարծ առաջքը
առնուած բան է. քաջ գիտեմ որ ասիկա գործարա-
նական և շատ յառաջացած հիւանդութիւն մըն է.
բայց անանկ գաղտնիքներ են ասոնք որ...: Գուցէ
պիտի ազատենք հիւանդը:

Գ Լ Ո Ի Խ Է.

ՆԱՄԻՐԳԻ ԶԱՍՆԵԼՈՎ, ԴԱՐՁԵԱԼ ՄԵԿՆԵԼՈՒ ԶԱՄԱՐ
ԶԳՈՒՇՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐ ԶԵՌՔ Կ'ԱՌՆԷ

Երեկոյեան ժամը ութին նամակատան մեծ դուռ-
նէն Արաս մտաւ այն կառքը զոր ճամբան թողու-
ցինք: Կառքէն իջաւ այն մարդը զոր գիտեցինք մին-
չեւ այս րոպէ, անմտազիր կերպարանքով մը պա-
տասխաններ տուաւ պանդոկին ծառաներուն՝ որոնք
հարցումներ ընելով փոյթ կը ցուցնէին իր կամքը
կատարելու. օգնական ձին ետ զրկեց և պզտիկ ճեր-
մակ ձին ալ ինքը տարաւ ախոռը կապեց, յետոյ
վարի յարկը գնդախաղի սրահը մտաւ, դուռը գոցեց,
նստաւ և սեղանի մը վրայ կրթնեցաւ: Տասնըչորս
ժամ տեւած էր այն ճամբորդութիւնը զոր վեց ժամ-
ուան մէջ ընել կը կարծէր: Ինքզինքը կ'արդարա-
ցնէր գիտելով որ յանցանքը իրը չէր. բայց ի ներ-
քուստ չէր նեղանար այնքան ուշացած ըլլալուն հա-
մար:

- Պանդոկապետուհին եկաւ:
- Պարօնը պիտի պառկի՞, պարօնը պիտի ընթրէ՞:
- Մարդը բացասական նշան մը ըրաւ գլխովը:
- Զիտպանը կ'ըսէ թէ պարօնին ձին շատ յոգ-
նած է:
- Հոս լոելէ դադրելով, պատասխանեց.

— Չին միթէ վաղը չպիտի՞ կրնայ դարձեալ ճամբայ ելնել:

— Ո՛հ, պարոն, առնուազն երկու օր հանգչելու պէտք ունի:

Մարդը հարցուց.

— Նամակատունը միթէ այս չէ՞:

— Այո՛, պարոն:

Պանդոկապետուհին նամակատունը տարու մարդը. ասիկա իր անցագիրը ցուցուց և հարցուց թէ կարելի՞ էր արդեօք նոյն գիշերը սուրհանգակի կառքին հետ Մ... վերագառնալ. երբ իմացաւ որ սուրհանգակին քովի տեղը պարապ էր, իրեն համար պահեց զայն և վարձքը վճարեց: Պարոն, ըսաւ բաժապետը, առաւօտուն ժամը ճիշդ մէկին մեկնելու համար պէտք է որ հոս գտնուիք: Յետոյ դուրս ելաւ մարդը և սկսաւ շրջիլ քաղաքին մէջ:

Արաս առաջին անգամ եկած էր. փողոցները մութ էին. կը քալէր առանց գիտնալու թէ ո՛ւր կ'երթայ: Բայց կ'երեւար թէ դիտմամբ չէր հարցնեար անցորդներուն իր ուսկէ երթալու պարտաւորիլը: Գրէնշօն անուն առուակէն անցաւ և ինքզինքը նեղ և պզտիկ փողոցներու լաբիւրինթոսի մը մէջ գտնելով մոլորեցաւ: Տեղացի մը ձեռքը մեծ լապտեր մը ունենալով կ'երթար: Պահ մը վարանելէն ետք որոշեց այս տեղացիին դիմել. բայց նախ առջին և ետին նայեցաւ՝ կարծես վախնալով որ ուրիշ մը չլսէ իր բնելիք հարցումը:

— Պարոն, ըսաւ, կը հաճի՞ք ըսելու ինձ թէ ո՛ւր է արդարութեան պաշտօնատունը:

— Տեղացի չէք եղեր, պարոն, պատասխանեց տեղացին որ բաւական ծեր մարդ մըն էր. ապա ուրեմն հետս եկէք: Ճիշդ դէպի արդարութեան պաշտօնատունին, այսինքն կուսակալին ապարանքին կող-

մը կ'երթամ. վասնզի հիմա պաշտօնատունը կը նորոգուի, և դատաստանական նիստերը առժամանակեայ կերպով կուսակալին ապարանքին մէջ կ'ըլլան:

— Միթէ հո՛ն կը գումարուի եղեռնական ստեանը:

— Անշուշտ, պարոն. ինչ որ այսօր կուսակալի ապարանք է, յեղափոխութենէ առաջ առաջնորդարան էր: Պ. տը Գօնզիէ որ 1782ին եպիսկոպոս էր, մեծ սրահ մը շինել տուաւ. ահա այն մեծ սրահին մէջ կը գումարուին դատաւորները:

Ճամբան տեղացին հարցուց մարդուն.

— Եթէ դիտաւորութիւն ունիք դատի մը հանգիսական ըլլալու, քիչ մը ուշ է: Սովորաբար ժողովը ժամը վեցին կը ցրուի:

Բայց երբ մեծ հրապարակին մօտեցան, տեղացին ընդարձակ և խաւարին շէնքի մը երեսին կողմի չորս լուսաւոր երկայնաձեւ պատուհանները ցուցուց անոր և ըսաւ.

— Իրաւ որ բախտաւոր էք, պարոն, վասն զի ճիշդ առենին հասաք: Սա չորս պատուհանը կը տեսնէ՞ք, այն է ահա եղեռնական առեանը: Լոյս կայ: Ըսել է թէ նիստը տակաւին վերջացած չէ: Կ'երեւայ թէ դատը երկար տեւած և գիշերն ալ քնիստ մը ընել հարկ եղած է: Դատը կարեւորութիւն մը ունի՞ ձեզի համար. միթէ եղեռնական դատ մըն է. միթէ վկայ մըն էք:

— Դատի համար չեկայ հոս. փաստաբանի մը հետ պիտի տեսնուիմ, պատասխանեց մարդը:

— Ատ ուրիշ բան է, ըսաւ տեղացին: Պարոն, ահա դուրս: Հոն է նաև պահնորդը: Մեծ սանդուխէն վեր ելէք:

Տեղացիին հրահանգներուն համեմատ վարուեցաւ, և քանի մը բոպէէն ետք կը գտնուէր սրահի

մը մէջ, ուր շատ մարդիկ կային և ուր խուժը խուժը մարդեր պատմութեանս որ փաստարաններու հետ խառնուած հոն հոս կը փոփոսային: Միշտ տրամալի բան մըն է տեսնել սեւեր հագուող մարդերու այս խուժերը, որոնք դատարանի սենեակներուն շնորհիւ վրայ ցած ձայնով իրարու հետ կը փոփոսան: Այս փոփոսութիւններէն խիստ քիչ անգամ ողորմ և գթութիւն կ'իջնէ: Շատ անգամ ելածն է նախապէս վրձնուած դատապարտութիւններ:

Անցնող և մտախոհ դիտիչ մը կը կարծէ թէ այս խուժերը տխուր փեթակներ են ուր — բզզող միտքեր ամէն տեսակ խաւարային շէնքեր կը շինեն ի միասին:

Այս սրահը՝ որ ընդարձակ ճրագով մը միայն լուսաւորուած էր՝ եպիսկոպոսարանի հին սրահներէն մին էր, և իբր դատարանի նախասրահ կը գործածուէր: Երկթեւ դուռով մը որ նոյն պահունք գոց էր, կը զատուէր մեծ սենեակէն ուր նիստ կ'ընէր եղեռնական ստեանը:

Այնքան մութ էր որ մարդը չվախցաւ հարցնելու փաստարանի մը՝ առանց անոր ո՛վ ըլլալը գիտնալու:

— Պարոն, ըսաւ, դատը ի՞նչպէս եղաւ:

— Ա՛լ լմնցաւ, պատասխանեց փաստարանը:

— Լմնցա՞ւ:

Այս խօսքը այնպիսի ձայնով մը արտասանուեցաւ որ փաստարանը ետեւը դառնալով, ըսաւ.

— Ներեցէք, պարոն, միթէ ազգակա՞ն մըն էք:

— Ոչ, Հոս մարդ մը չեմ ճանչնար: Միթէ դատապարտութի՞ւն մը եղաւ:

— Անշուշտ, գրեթէ անկարելի էր չգատապարտուել:

— Բոնի աշխատութեանց դատապարտութիւն:

— Մշտնջենական բոնի աշխատութեանց:

— Ուրեմն հաստատուեցա՞ւ նոյնութիւնը, կըրկնեց այնպիսի տկար ձայնով մը որ հազիւ թէ կը լսուէր:

— Ի՞նչ նոյնութիւն, պատասխանեց փաստարանը: Նոյնութիւն հաստատուելու բան չկար: Դատը պարզ բան մըն էր: Կինը իր զաւակը սպաննած էր. որդեսպանութիւնը հաստատուեցաւ. դատաւորները նախապէս մտածուած չհամարեցին ոճիրը և կինը մշտնջենական բոնի աշխատութեանց դատապարտեցին:

— Ըսել է թէ կին է դատապարտուողը:

Անշուշտ, ըսաւ փաստարանը. Լիմօզէն անուն աղջիկն է: Հապա ի՞նչ է ձեր հարցուցածը:

— Ոչինչ, բայց քանի որ լմնցաւ դատը, ինչո՞ւ տակաւին լուսաւոր է սրահը:

— Միւս դատին համար որ գրեթէ երկու ժամէ ի վեր սկսած է.

— Ի՞նչ է այն դատը:

— Ո՛հ, այն դատն ալ յայտնի բան մըն է: Ամբաստանեալը սրիկայ մը, վերապարտ մը, թիպարտ մը, գող մըն է: Ա՛լ չգիտեմ թէ ի՞նչ է անունը: Աւազակի մը կերպարանք ունի: Յանցանքը հաստատուելու ալ չըլլայ, միմիայն այնպիսի կերպարանք մը ունենալուն համար թիպարտ կը զրկէի զայն:

— Պարոն, հարցուց մարդը, կարելի՞ է արդեօք սրահը մտնել:

— Յիրաւի չեմ կարծեր: Սրահը անագին բազմութեամբ մը լի է. բայց նիստը ընդհատուած է. դուրս ելած մարդիկ կան. նիստը նորէն սկսելու ատեն կրնաք մտնելու փորձ մը ընել:

— Ո՞ւրկէ պէտք է մտնել.

— Սա մեծ դուռնէն .

Փաստաբանը հեռացաւ մարդուն քովէն : Քանի մը բոպէի մէջ ամէն տեսակ զգացումներով, գրեթէ միահաղոյն կերպով յուզուած էր մարդը :

Անտարբեր մարդուն խօսքերը հետզհետէ անոր սիրտը մխուած էին իբր սառնային ասեղներ և իբր հրաշէկ թուրեր : Երբ տեսաւ որ դեռ բան մը լմնցած չէր կրնար ըսել թէ զգացածը գոհունակութիւնն էր թէ ցաւ մը :

Քանի մը խուճերբու մտեցաւ և ուշ գրաւ անոնց խօսակցութեան : Ատեանը տեսնելուն շատ դատեր ունենալով, ժովովին նախագահը նոյն օրուան նիստին համար երկու պարզ և կարճ դատ նշանակած էր : Նախ որդեսպանութեան դատը սկսած էր, և հիմա կարգը եկած էր եղեռնագործին, վերապարտին, իր սովորական գերը խաղացողին :

Այս մարդը խնձոր գողցած էր, բայց գողութիւնը կ'երեւայ թէ լաւ մը ապացուցուած չէր. հաստատուած էր սակայն թէ անիկա թուլօնի թիարանը նետուած էր ժամանակաւ : Այս պատճառաւ էր որ իր դատը յոռի կերպարան կ'առնուէր : Մանաւանդ թէ հարցութեան ըլլալէն ետք վկայութիւններն ալ տըրուած էին արդէն . բայց տակաւին ամբաստանեալը պաշտպանելու համար փաստաբանը պիտի խօսէր, և կառավարութեան փաստաբանն ալ հակառակը հաստատելով անոր դատապարտութիւնը պիտի պահանջէր . հետեւաբար կէս գիշերէն առաջ չէր կրնար վերջանալ դատը . հաւանական է թէ պիտի դատապարտուէր մարդը . վասն զի կառավարութեան փաստաբանը շատ յաջողակ էր—և իր ամբաստանեալները ձեռքէն չէր փախցնէր .—խելացի տղայ մըն էր ան, որ ոտանաւոր կը շինէր : Եղեռնական իրաւարարի

սրահին դուռին քով ոտքի վրայ կայնած նուիրակ մը կը սպասէր :

— Պարոն, դուռը շուտ պիտի բացուի՞, հարցուց նուիրակին :

— Չպիտի բացուի, ըսաւ նուիրակը :

— Ինչո՞ւ . ատեանը նորէն բացուելու ժամանակ դուռը պիտի չբացուի՞ . միթէ նիստը ընդհատուած չէ՞ :

— Ատեանը արդէն բացուեցաւ դարձեալ, պատասխանեց նուիրակը, բայց դուռը չպիտի բացուի :

— Ինչո՞ւ :

— Վասն զի սրահը բազմութեամբ լի է :

— Ի՞նչ, ալ ուրիշ տեղ չկա՞յ :

— Եւ ոչ իսկ մարդու մը համար : Գուռը դոցուեցաւ : Ա՛յ ոչ ոք կրնայ ներս մտնել :

— Նուիրակը պահ մը լռելէն ետք շարունակեց :

— Պ. նախագահին ետեւը տակաւին երկու կամ երեք տեղ կայ . բայց Պ. նախագահը հասարակաց պաշտօնաւորներու սեփականած է զանոնք :

Նուիրակը այս ըսելէն ետք կռնակը դարձուց :

Մարդը գլուխը ծռելով նախասենեկէն անցաւ և մեծ սանդուխէն կամաց կամաց և կարծես ամէն մէկ աստիճանը կոխելու դեղեւելով վար իջաւ :

Հաւանական է որ ինքն իրեն հետ կը խորհրդակցէր : Առջի օրէն ի վեր իր սրտին մէջ տեղի ունեցող սաստիկ կռիւր վերջացած չէր . և ամէն մէկ բոպէ նոյն կռիւին յանկարծական նոր փոփոխում մը առնելը կը տեսնէր : Երբ սանդուխին ստորոտը հասաւ, կռնակը սանդուխին վանդակին տուաւ և թեւերը կուրծքին վրայ առաւ :

Յանկարծ թիկնոցը բացաւ, թղթակալը հանեց, մատիտը առաւ, թերթ մը պատռեց, և կանթեղին

նչոյլին մօտենալով այն թուղթին վրայ սա տողը
գրեց .

«Պ. Մատրլէն, Մ...ի քաղաքապետ» :

Յետոյ մեծ քայլերով սանգուխէն վեր ելաւ նո-
րէն, բազմութիւնը ձեղքեց, ուղղակի նուիրակին
քով գնաց, թուղթը յանձնեց և իշխանարար ըսաւ .

— Պարոն նախագահին տար ասիկա :

Նուիրակը թուղթը առաւ, նայեցաւ անգամ մը
և հնազանդեցաւ :

Գ Լ Ո Խ Ի Ը

ՊԱՏՈՒՅՑ ՄՈՒՏՔ

Մ...ի քաղաքապետը առանց ինքն ալ գիտնա-
լու, գրեթէ երեւելի անուան մը առած է : Եօթը տա-
րիէ ի վեր Պա Պաւլոսի մէջ ըրած առաքինի գործե-
րուն համբար վերջապէս սղտիկ երկրի մը սահման-
ներէն անցեր և մօտակայ երկու կամ երեք գաւառ-
ներուն մէջ տարածուեր էր : Ոչ միայն սեւ սպակե-
զինաց արհեստը վերահաստատելով մեծ ծառայու-
թիւն մը ըրած էր նահանգին գլխաւոր քաղաքին,

այլ նաև հարիւր քառասունմէկ գիւղերուն մէջ ջկար
գիւղ մը որուն բարիք մը ըրած չըլլար :

Մանաւանդ թէ ի պահանջել հարկի կրցած էր
նաև ուրիշ նահանգներու արհեստները յառաջացնել
և արգելաւորել : Օրինակի ազգաւ առիթ ունեցած
էր իր վարկովը և գրամագլուխովը Պաւլոսի մէջ
չղաչատեօի գործարանին, Ֆէրվանի մէջ սասուի մա-
նարանին և Պուպէ-Սիտ-Քանչի մէջ ալ կտաւի ջրա-
բաշխական գործարանին պաշտպանութիւն ընելով :
Ամենուրեք պատկառանօք կը տրուէր Պ. Մատրլէնի
անունը : Արաս և Տուէ սղտիկ այլ բախտաւոր քա-
ղաքէն կը նախանձէին այնպիսի քաղաքապետ մը
ուսենալուն համար :

Տուէի արքունի ատենին խորհրդականը որ Ա-
րասի մէջ եղեռնական ատենին նախագահութիւնը
կը վարէր, ամէն մարդու պէս կը ճանչնար այս ա-
նունը, որ ամենուրեք և մեծապէս կը յարգուէր :

Երբ նուիրակը ժողովին սենեակէն ունկնդրու-
թեան ատենը տանող դուռը մեզմիկ բանալով նա-
խագահին թիկնաթուփն ետեւը ձուկեցաւ և «այս պա-
րոնը կ'ուզէ գատին ներկայ ըլլալ» ըսելով երբ յանձ-
նեց անոր այն թուղթը որու վրայ գրուած էր ըն-
թերցողին քիչ մը սասջ կարգացած տողը . նախա-
գահը ակնածական բուռն շարժումով մը գրիչն ա-
ռաւ, թուղթին վարի կողմը քանի մը խօսք գրեց և
նուիրակին յանձնեց նորէն՝ ըսելով . Թող հրամմէ
գոյ :

Թշուառ մարդը որուն պատմութիւնը կը պատ-
մենք, սրահին դուռին քով կեցած էր ճիշդ այն
ղիրքով ուր կը գանուէր երբ նուիրակը իրմէ զատ-
ուած էր . Մտախօսութեանը մէջ ձայն մը լսեց որ
կ'ըսէր իրեն . Պարոնը հետս գալու պատիւը կը հաճի՞
չնորհելու ինձ :

Այս այն նուիրակն էր որ պահ մը առաջ կոնակը դարձուցած էր անոր և որ հիմա մինչեւ գետինը խոնարհելով կը բարեւէր զայն: Նուիրակը այս խօսքը ըսելով թուղթն ալ յանձնեց անոր: Բացաւ, թուղթը և որովհետեւ պատահաբար ճրագին քով կը գտնուէր կրցաւ յետագայ տողը կարդայ:

«Շղեղնական ատեանին նախագահը իր յարգանքը կը մատուցանէ Պ. Մատրլէնին»:

Թուղթը ձեռքին մէջ ձգմեց իբր թէ այս քանի մը խօսքերն իրեն համար ներքին տարօրինակ և ազի համ մը ունենային:

Նուիրակին ետեւէն գնաց:

Քանի մը բոպէէն ետք տախտակամած սենեակի մը մէջ կը գտնուէր. սենեակին տեսքը տաղտուկ էր. կանաչ օթոցով ծածկուած սեղան մը կար որու վրայ երկու մոմ կը վառէր: Տակաւին ականջին կը ձայնէին նուիրակին յետին խօսքերը զոր այս ըսելով ձգեց գնաց:

«Պարոն, ժողովին սենեակն է այս. սա դրան պղնձեայ գնդակը դարձուցէք և ահա ատեանը և նախագահին թիկնաթոռին ետեւը կը գտնուիք»:

Նուիրակին այս խօսքերը նեղ փողերու և խաւարին սանդուխներու հեռաւոր յիշատակ մը կ'արթնցնէր իր մտքին մէջ: Նուիրակը մինակ ձգած էր զինքը: Յետին վայրկեանը հասած էր: Կ'աշխատէր ամփոփ միտքով մտածել այլ չէր յաջողեր:

Սովորաբար մտածութեան բոլոր թելերը ուղեղին մէջ կը տրուին ճիշդ այն միջոցին ուր մարդ ա'լ աւելի անոնց կը կարօտի կեանքի կսկծայի իրութիւնները կապակցելու համար:

Մարդը ճիշդ այն տեղն էր ուր դատաւորները կը խորհրդակցին և կը դատապարտեն: Շուաբուն հանդարտութեամբ մը կը նայէր այս հանդարտ և զար-

հուրելի սենեակին որուն մէջ այնքան կեանքեր փրշրուած էին, ուր պահ մը ետք իր անունը պիտի որոտար, և ուրկէ իր ճակատագիրը կ'անցնէր նոյն վայրկեանին: Պատին կը նայէր, յետոյ ինքզինքին կը նայէր, զարմանալով թէ ինչո՞ւ այն սենեակին մէջն էր և թէ ինչո՞ւ ինքն էր սենեակին մէջ գլուխը:

Քանրչորո՞ ժամ աւելի կար որ բան մը կերած չէր. կտոքին տատանումէն սոսկալի յոգնած էր. այլ յոգնութիւնը չէր զգար. կը կարծէր թէ բան մը չէր զգար:

Պատին վրայ կախուած սեւ չրջանակի մը ժօտեցաւ, որու ազակիին տակ Բարիզի քաղաքապետ և պաշտօնեայ ժան Նիգօլա Բաշի հին ինքնագիր մէկ նամակը կար: Թուականն էր՝ անշուշտ սխալմամբ, յունիս 9 տարի Բ... Բաշ այս նամակին հետ հասարակաց խորհրդատունը կը զրկէր իրենց տունը բանտարկուող պաշտօնեաներու և երեսփոխաններու ցուցակը: Ո՞վ որ նոյն պահուն սենեակին մէջ կարենար տեսնել և զիտել մարդը, անշուշտ պիտի երեւակայէր թէ նամակը անոր շատ հետաքրքրական կ'երեւար, վասնզի աչքը անոր վրայէն չէր հեռացներ, և երկու կամ երեք անգամ կարգաց զայն: Կը կարդար առանց ուշադրութեան և յանգէտս: Փանթինին և Գօզէթին վրայ կը մտածէր:

Մտախոհելէ առանց դադրելու ետեւը դարձաւ, և զինքը եղեղնական ատենին սրահէն բաժնող դուռին պղնձեայ գնդակը տեսաւ: Գրեթէ մոռցած էր այս դուռը, նայուածքը որ նախ հանդարտ էր, դուռին վրայէն չկրցաւ հեռանալ, այն պղնձեայ գնդակին հետ կապուեցաւ մնաց. յետոյ անաբեկ և անչարժ նայուածք մը եղաւ, և սակաւ առ սակաւ սարսափով

համակուեցաւ: Մազերուն մէջէն շիթ առ շիթ քըր-
տինք կ'երնէր և ուղխօրէն կը հոսէր քունքերուն
վրայէն:

Եղաւ վայրկեան մը ուր ապստամբութեամբ խառն
իշխանութեամբ մը շարժում մը ըրաւ, աննկարագրե-
լի շարժում որ նշանակէ և որ շատ աղէկ կը նշանա-
կէ. Խեօնդ եմ ի'նչ եմ. ո՞վ կը բռնագատէ զիս ներս
մտնելու: Յետոյ յանկարծ ետեւը դարձաւ, զիմացը
տեսաւ այն դուռը ուրիշ ներս մտած էր. դէպի այն
դուռը գնաց և դուրս ելաւ:

Ա՛յ այն սենեակին մէջ չէր. դուրսն էր. փողի
մը մէջ կը գտնուէր, այն փողին մէջ ուրիշ դուրս
եկած էր և որ երկայն, նեղ, աստիճաններով և զըռ-
նակներով բաժնուած, ամէն տեսակ անկիւններ կազ-
մող, հոն հոս հիւանդներու ճրագներու նման կան-
թեղներէ լոյս առնող փող մըն էր: Շունչ մը առաւ,
մտիկ ըրաւ. ոչ առջևի և ոչ ալ ետևի կողմէն ձայն
մը չէր տաներ. սկսաւ փախչիլ իբր թէ հալածող մը
ըլլար ետեւէն:

Երբ այս նեղ անցքին անկիւններուն մեծագոյն
մասէն անցաւ և հեռացաւ, նորէն մտիկ ըրաւ: Միև-
նոյն լուսթիւնը, միևնոյն մթութիւնը կը տիրէր իր
բոլորտիքը: Ենչասպաս եղած կ'երերար, ուստի պա-
տի մը կը թնկցաւ: Պատին քարը ցուրտ էր. քրտին-
քը ճակտին վրայ կը աստէր. նորէն կանգնեցաւ սար-
սուռ մը զգալով:

Եւ ահա հոն մինակը, մութին մէջ ոտքի վրայ
կանգնած՝ ցուրտէն և դուրսէն ուրիշ բանէ զողալով
մտածեց:

Բոլոր գիշերը մտածեր էր. բոլոր օրը մտածեր
էր. իր ներսէն ա՛լ միայն մէկ ձայն միայն կը լսէր
որ կ'ըսէր իրեն. Բարէ:

Այսպէս քառօրդ մը անցաւ. վերջապէս գլուխը
ձոնց, ցաւազին հառաչանք մը հոնեց և ետ գնաց:
Յամբարար կը քայէր վատ մարդու մը պէս: Կարծես
թէ խոյս տալու միջոցին ետեւէն հասած էր մէկը և
զինքը բռնելով ետ կը տանէր:

Նորէն մտաւ խորհրդակցութեան սենեակը: Առջի
տեսած բանը դուռին կզգակին լեզուամոյթին կը
նայէր՝ վագրի մը աչքը նայող գտնուելի մը պէս:

Աչքերը չէր կրնար անոր վրայէն հեռացնել: Ժա-
մանակ առ ժամանակ քայլ կ'առնէր և դուռին կը
մօտէր:

Եթէ մտիկ ընելու ըլլար, մօտակայ սրահին ձայ-
նը խառնաշփոթ շշուկի մը պէս լսած պիտի ըլլար.
բայց մտիկ չէր ընէր, և չէր լսէր:

Յանկարծ դուռին քով գտաւ ինքզինքը՝ առանց
ինքն ալ գիտնալու թէ ինչպէս մտած էր. ջղաձգային
սարսուռով մը զընդակը բռնեց:

Դուռը բացուեցաւ:

Ա՛յ ունկնդրութեան սրահին մէջն էր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ.

ՏԵՂ ՄԸ ՈՒՐ ՀԵՏՉՀԵՏԷ ՀԱՄՈՉՈՒՄՆԵՐ ԿԸ ԿԱԶՄՈՒԻՆ

Քայլ մը առաւ, դուռը ետեւէն գոցեց մեքենայարար և ոտքի վրայ կեցաւ գիտելով ինչ որ կը տեսնէր:

Բաւական ընդարձակ և հազիւ թէ լուսաւոր սըրահ մըն էր այն ուր երբեմն աղմուկ կը տիրէր, երբեմն ալ լուսթիւն և ուր բազմութեան առջեւ եղեւնական դատի մը ամէն տարրերը կը պարզուէր իրենց գձուձ և սոսկալի շուքովը:

Սրահին մէկ անկիւնը ուր ինք կը գտնուէր, գատաւորներ կային որոնց կերպարանը անուշադիր և պատմութեանը մաշուած էր և որոնք իրենց եղունգը կրծէին կամ բիբը կը գոցէին. միւս ծայրը հնուտիներ հագած բազմութիւն մը կար, գիտած բաներն էին ամէն տեսակ դիրքով փաստաբաններ, պարկեշտ և անաչառ կերպարանով զինուորներ, արատաւոր և հին տախտակամաճներ, աղտոտ ձեղուն մը, աւելի դեղնագոյն քան թէ կանաչագոյն փոոցով մը ծածկուած սեղաններ, ձեռներէ սեւցած դուռեր, տախտակին մէջ մխուած բեւեռներ, ծխարանի կանթեղներ որոնցմէ աւելի մուխ քան թէ լոյս կ'ելնէր, սեղաններուն վրայ պղնձեայ աշտանակներ և աշտաջ նակներուն վրայ մոմեր. մթութիւն, տձեւութիւն, արամութիւն, այս ամէն իրերու տեսքէն տաղտուկ և վեհ տպաւորութիւն մը կ'արտադրուէր, վասնզի

հոն կը զգար մարդս այն մարդկային մեծ բանը որ օրէնք, և այն երկնային մեծ բանը որ արդարութիւն կ'անուանի:

Բազմութեան մէջէն ոչ ոք ուշադրութիւն ըրաւ իրեն: Ամէնքը տեղ մը կը նայէին, և այս տեղն էր նախագահին ձախ կողմի պատին քով և պզտիկ դուռի մը մօտ դրուած փայտէ նստարան մը: Այս նստարանին վրայ որու լոյս կուտային բազմաթիւ մոմեր, երկու զինուորի մէջանդ նստած մարդ մը կար:

Այս մարդն էր ամբաստանեալ մարդը: Չփնտոց բայց տեսաւ զայն: Իր աչքերը բնականաբար դէպի նստարանը ուղղուեցան կարծես նախապէս գիտնալով թէ ո՛ւր էր այն դէմքը:

Ինքզինքը տեսնել կարծեց. անշուշտ դէմքով բացարձակապէս իրեն չէր նմաներ. բայց իրեն պէս ծեր էր. դիրքովը, տեսքովը, տնկուած մազերովը, խարտեաչ և անհանդարտ բիրովը, պլուզայովը այն մարդը ճշգրտապէս էր ինչ որ էր ինք Տ... մտած օրը՝ ատելութեամբ համակուած և սրտին մէջ պահելով այն ամէն անուշի և սոսկալի խորհուրդներ, զոր տասնեւինը տարուան մէջ թիարանի քարայտակին վրայէն ժողովելով զիզած էր:

Սարսուռով մը ըսաւ իւրովի—Աստուած իմ, միթէ այսպէ՛ս պիտի ըլլամ նորէն: Այն անձը առ նուազն վաթսուռ տարեկան կ'երեւար: Չգիտեմ ի՛նչ բիրտ, ապուշ և անարեկ երեւոյթ մը ունէր:

Երբ դուռին ձեռնը լուսեցաւ, տեղ տրուեցաւ որ անցնի: Նախագահը գլուխը դարձուց և հասկնալով որ եկող անձը Մ...ի Պ. քաղաքապետն է, բարեւ տուաւ: Ընդհանուր դատախազը լոր իր պաշտօնատուներն գործերուն պատճառաւ շատ անգամ Մ... գացած և Պ. Մատըլէնը տեսած էր, ճանչցաւ զայն և նոյնպէս բարեւեց: Բայց ինք հազիւ թէ նշմարեց

իրեն տրուած բարեւները: Տեսակ մը բանդագուշան-
բով գրաւուած էր և կը նայէր:

Սրահին մէջ դատաւորներ, ատենադպիր մը, սու-
տիկանութեան զինուորներ և անագորոյն հետաքրք-
քիրներու բազմութիւն մը կը տեսնէր, զոր արդէն
ժամանակաւ անգամ մը, այսինքն քսան և եօթ տարի
առաջ տեսած էր: Նորէն կը տեսնէր այս ազետալի
բաները, որք իր առջեւն էին. կը շարժէին, կը կե-
նային, չէ թէ ջանադրութիւնով յիշատակ մը կ'ար-
թընար մտքին մէջ, չէ թէ սիներեւոյթ մը կը տես-
նէր երեւակայութեան մէջ, այլ իրական զինուորներ
և իրական դատաւորներ, միտով և օսկորով կազմուած
իրական մարդերու իրական բազմութիւն մըն էր տե-
սածը: Ա՛լ բանը լինցած էր. կը տեսնէր որ իր անց-
եալին սարսափելի տեսարանը իրութեան ամէն սար-
սափներովը նորէն կ'երեւար և կենդանութիւն կ'առ-
նէր իր բոլորաիւրը:

Այն տեսարանը և իրութեան սարսափները բացէ
ի բաց իր առջեւ կը տեսնէր:

Չարհուրեցաւ, աչքերը գոցեց և սրտին ամենէն
խորին անդունդներէն պոռաց. ամենեւին:

Ճակատագիրը, որ անոր ամէն զազափարները
կը դղրդէր և գրեթէ խելքը գլուխէն կ'առնէր, ող-
բերգային խաղ մը խաղացած էր հոն ուրիշ ժան
վալթան մը բերելով և իրօք ամէն մարդ ժան վալ-
թան կ'անուանէր այն մարդը որ կը դատուէր:

Կենացը ամենէն սարսափելի միջոցին ներկայա-
ցումը կը տրուէր իր առջեւ և չտուողն ալ ուրուա-
կանն էր. ո՛ր անլուր տեսարան:

Ամէն ինչ անթերի էր. միեւնոյն հանգերձանքը
կար, գիշերուան միեւնոյն ժամն թէր. գրեթէ միեւ-
նոյն դէմք ունեցող դատաւորները, զինուորները և
հանդիսականներ էին: Միայն թէ նախագահին գըլ-

խուն վերօքը խաչելութիւն մը կար. մինչդեռ իր
դատապարտութեան ժամանակի դատարաններուն մէջ
չկար այս բանը:

Երբ դատուած էր ինք, Աստուած բացակայ էր:

Ետեւը աթոռ մը կար, մտածելով թէ պիտի կըր-
նար տեսնուիլ, աստիկ վախցած և աթոռին վրայ
իյնալու պէս նստած էր: Երբ նստաւ, դատաւորնե-
րուն գրասեղանին վրայ խաւարարտներու կոյտին
ետեւ զետեղուեցաւ գէմքը սրահին բազմութեան
չցուցնելու համար: Հիմա կրնար տեսնել՝ առանց
տեսնուելու: Անթերի կերպով հասկցաւ իրերու իս-
կական լիճակը, և կամաց կամաց հանգչեցաւ մինչեւ
այն աստիճան հանգարտեցաւ որ ա՛լ կրնար մտիկ
ընել:

Երգմառու դատաւորներէն մին ալ Պ. Պամա-
թապուան էր:

Աչքերը չորս կողմը ժռռ ածեց ժավէրը տեսնե-
լու համար, այլ չտեսաւ: Վկաներուն նստարանը՝
ատենադպրին սեղանին ետեւի կողմն ըլլալով չէր ե-
րեւար իրեն: Մանաւանդ թէ ինչպէս ըսինք քիչ մը
առաջ, սրահին լոյսը քիչ էր:

Երբ ներս մտած էր, ամբաստանելոյն փաստա-
բանը իր պաշտպանողական խօսքը կը վերջացնէր:
Ամէնուն հետաքրքրութիւնը յետին աստիճան գըր-
գռուած էր. դատը երեք ժամէ ի վեր կը տեւէր: Ե-
րեք ժամէ ի վեր այս բազմութիւնը կը նայէր որ
մարդ մը, անծանօթ մը, թշուառական մը խիստ ա-
պուշ կամ խիստ յաջողակ անձ մը սակաւ առ սակաւ
տոսկալի նմանութեան մը բեռին ներքեւ կը ճնշուէր:

Այս մարդը, ինչպէս գիտենք արդէն, թափառա-
կան մըն էր: Բիէրօնի արաքը ըսուած մօտակայ արաք
մտնելով, խնձորենիէ մը հասուն խնձորներով լի ուս

մը կտրած և փախչելու առեն դաշտի մը մէջ բռնուած էր: Ո՞վ էր այս մարդը: Քննութիւն եղած էր վկաներու վկայութիւնները լսուած էին. ամէնքն ալ միաբերան վկայած էին. դատական բոլոր վիճաբանութիւններէն լոյսեր ժայթքեր էին: Ամբաստանութիւնը կ'ըւէր.— Իշխանութեան ձեռքը իյնող մարդը չէ թէ պտուղ գողցող մըն է, թափառասուն մըն է, այլ աւազակ մը, արսորման տղէն փախչող վերապարտ մը, վաղեմի եղեռնագործ մը, խիստ վրտանգաւոր չարագործ մը, ժան վալժան անուն ապիրատ մը զոր իշխանութիւնը երկար ժամանակէ ի վեր կը փնտէ, և որ՝ ասկէ ութ տարի առաջ թուրքս թիարանէն ելնելով ճամբու վրայ գինու զօրութեամբ Բըթի ժերվէ անուն Սափուացի պատանիի մը ստակը գողցաւ, ոճիր մը զոր պատժական օրինագրին 383 յօդուածը կը նախատեսէ, և որու համար ետքէն պիտի դատենք զինքը երբ նոյնութիւնը ըստ դատաստանական օրինի հաստատուի: Արդի յանցանքը նոր գողութիւն մըն է. վերապարտութիւն մըն է: Դատապարտեցէք զայն նոր յանցանքին համար, ետքէն պիտի դատուի հին յանցանքը—:

Ամբաստանեալը այս ամբաստանութիւնը և վրկաներու միաբերան վկայութիւնը լսելով կը զարմանար: Շարժումներ և նշաններ կ'ընէր, որք «ոչ» ըսել կ'ուզէին, կամ թէ ձեղունը կը նայէր: Դժուարութեամբ կը խօսէր, չփոթուով կը պաաստիանէր. բայց բոլոր անձը, ոտքէն մինչև ցգլուխ, կ'ուրանար ամէն բան:

Իր բոլորտիքը կարգաւ շարուած այս ամէն իմացականութեանց առջեւ ապուշի մը կը նմանէր ան, և կարծես թէ զինքը գրաւող բազմութեան մէջ օտարական մըն էր: Այլ սակայն կարի սպառնալի ապագայի մը վիճակելու վտանգին մէջն էր. նմանու-

թիւնը ամէն րոպէ կ'աւելնար, և բոլոր բազմութիւնը իրմէ աւելի անձկութիւն զգալով կը նայէր այն աղետալի վճիռին, որ հետզհետէ իր վրայ կը հակէր: Եթէ նոյնութիւնը հաստատուելու ըլլար և եթէ Բըթի ժերվէի դատին վերջն ալ դատապարտութիւն մը ըլլար, թիարարտութենէն ի զատ մահուան դատապարտուելու հաւանականութիւն մը կ'ընդհնուրմարուէր:

Ի՞նչ էր այս մարդը: Ի՞նչ տեսակ էր իր անզգայութիւնը, միթէ տկարութիւն էր թէ վարպետութիւն մը. իրերու վիճակը լաւ կը հասկնա՞ր արգեօք թէ ամենեւին չէր հասկնար: Այս հարցումները երկու դասի կը բաժնէին բազմութիւնը, և կարծես նաև երգմնաու դատաւորները: Այս դատին մէջ թէ՛ երկիւղալի և թէ՛ խառնաչոթ բաներ կային. տոամը ոչ թէ միայն տխուր, այլ նաև մութ էր:

Փաստաբանը բաւական յաջողակութեամբ պաշտպանած էր դատը այն գաւառական լեզուաւ որ տարիներով առեհական ճարտասանութիւնը կազմեց, զոր առաջուց ամէն փաստաբանները կը գործածէին ինչպէս Բարիզի նոյնպէս և Բօմօրանիէնի կամ Մօնպրիդոնի մէջ, և զոր՝ ա՛յ դասական եղած ըլլալուն համար գրեթէ առեհական պաշտօնական առեհարանները կը խօսին, վասնզի իր ծանր հնչիւնովը և վսեմ ձեւովը կը յարմարի անոնց. լեզու մը որու մէջ էրիկ մը «փեսայ» կ'անուանի. կին մը՝ «հարս», Բարիզը՝ «կեզրոն արուեստից և քաղաքակրթութեան», «միապետ», գերապատիւ եպիսկոպոս մը՝ «սրբազան քահանայապետութիւն», փաստաբանը՝ «ընկերային վրիժառութեան ճարտասան թարգմանը», դատական վիճարանութիւնները՝ «այն բարբառը, որ լսուեցաւ», Լուի 14րդի դարը՝ «մեծ դար», թատրոնը՝ «Մէլլոնի տաճարը», արքունի գերդաստանը՝ «մեր թագուոր-

ներուն վե՛նցեղը», նուագահանգէս մը՝ «երաժշտու-
կան տօնախմբութիւն», գաւառին հրամատար պարօն-
զօրապետը՝ «մեծանուն մարտիկ» և ևն... կղերանոցի
աշակերտները՝ «սիրուն Ղեւտացիներ», օրագիրներու
վրայ ձգուած մոլորութիւնները՝ «ստութիւնը որ իր
թոյնը այս թերթերուն սխներուն մէջ կը թափէ»,
ևն. ևն. կ'անուանէին:

Արդ, փաստաբանը նախ խնձորի գողութեան
ի՛նչ ըլլալը բացատրել սկսած էր. բացատրութիւն
զօր գեղեցիկ ոճով տալը դժուար բան է. բայց Պօ-
սիւէն անգամ դամբանական մը ճառելու տտեն ըս-
տիպուեցաւ հաւի մը ակնարկել, և կրցաւ պերճ ոճով
մը բացատրել ակնարկութիւնը: Փաստաբանը հաս-
տատած էր թէ ամբաստանեալին խնձոր գողցած ըլ-
լալը իրապէս ապացուցուած չէր:

Իր պաշտպանեալին՝ զոր փաստաբանը իբր անոր
պաշտպան՝ Շանմաթիէօ կ'անուանէր իր կարծիքին
վրայ հաստատ մնալով, պատի վրայէն անցնիլը կամ
օստ մը կտրելը ոչ ոք տեսած էր:

Ամբաստանեալը բռնուած էր՝ ձեռքը ունենալով
այն օստը (զոր փաստաբանը կամովին «օստիկ» կը
կոչէր). բայց կ'ըսէր թէ գեանէն դտած և առած էր
դայն: Հակառակը հաստատող ապացոյցը ո՛ւր էր:—
Անշուշտ պտուղի գող մը պատի մը վրայէն ելնելով
արտը մտած, այն օստը կտորած, գողցած և վախէն
չփոթելով նետած էր գա.ն. անշուշտ գող մը կար:
Բայց ո՛վ էր ապացուցանողը թէ այն գողը Շանմա-
թիէօն էր:

Բան մը միայն: Իր վաղեմի եղբոնագործ մը ըլ-
լալը:

Փաստաբանը կը խոստովանէր թէ զժբախտաբար
անոր այս յատկութիւնը բոլորովին հաստատուած էր.
ամբաստանեալը Ֆավրբօլ բնակած էր. հոն յատանու-

ՇԱՆՄԱԹԻԷՅԻ ԴԱՏՈՒԻԼԸ

զուժիւն ըրած էր. Շանմաթիէօ անունը կրնար ժան-
Մաթիէօյէն յառաջ եկած ըլլալ. ասոնց ամէնն ալ
իրաւ էր. վերջապէս չորս վկաներ առանց դեղեւումի
և իրական ճանաչումով կը հաստատէին թէ Շանմա-
թիէօ թիապարտ ժան Վալթանն էր. այս տեղեկու-
թեանց և վկայութեանց իբր պատասխան փաստա-
բանը իր պաշտպանելոյն ժխտողական պատասխանը
յառաջ կը բերէր. պատասխան որ իր հաշիւին կու-
գար. բայց ենթադրելով թէ ժան Վալթան եղեւ-
նագործն է ան, միթէ պէ՞տք էր հետեւցնել թէ
խնձորի գողն ալ ան էր. ըլլայ ըլլայ, կասկած մըն
էր այն, և ոչ թէ ապացոյց մը:

Ստոյգ է որ, ինչպէս փաստաբանն ալ «իր ան-
կեղծութեամբ» կը պարտաւորուէր խոստովանիլ,
«պաշտպանութեան յոռի դրուժիւն մը» ընտրած էր:
Ամբաստանեալը ամէն բան կ'ուրանար, թէ՛ գողու-
թիւնը և թէ վաղեմի եղեւնագործ մը ըլլալը:

Այս վերջին կէտին նկատմամբ խոստովանու-
թիւն մը ընելը անտարակոյս աւելի աղէկ պիտի ըլ-
լար իրեն համար և իր դատաւորները ներողամտու-
թեան պիտի տրամադրէր. փաստաբանը խրատ տուած
էր որ խոստովանի վաղեմի դատապարտեալ մը ըլ-
լալը. բայց ամբաստանեալը յամառութեամբ չէր ու-
զած հաւանիլ, կարծելով թէ անշուշտ ամէն բան
պիտի ազատէ՝ բան մը չխոստովանելով: Իր այս յա-
մառութեամբը կը սխալէր, բայց պէտք չէ՞ր նկատել
անոր կարճամտութիւնը:

Այս մարդը յայտնապէս ապուշ մըն էր: Թիարա-
նին մէջ երկարատեւ դժբախտութիւն մը, թիարանէն
դուրս ալ երկարատեւ թշուառութիւն մը կրելով,
բոլորովին ապուշ դարձած էր, ևն. ևն.: Աղէկ չէր
պաշտպաներ ինքզինքը. բայց միթէ դատապարտուե-
լու պատճա՞ռ մըն էր այս:

Փաստաբանը երթի ժերվէյի խնդիրը չէր կու-
ղեր, վասնզի ամբաստանութեան մէջ չկար այն :
Փաստաբանը խօսքը կը վերջացնէր՝ ազերսելով դա-
տաւորները և ատեանը որ եթէ ժան Վալթանի ինք-
նութիւնը յայտնի կ'երեւար իրենց՝ աքսորէ փախչող
և դատապարտուող յանցաւորներու համար նշանակ-
ուած թեթեւ պատիժներ սահմանէ անոր և չէ թէ
այն զարհուրելի պատուհասը որու կ'ենթարկուի վե-
րապարտ վաղեմի եղեռնագործ մը :

Ընդհանուր գատախազը պաշտպան փաստաբանին
առարկութիւնները հերքելու համար պատասխան
տուաւ : Սովորաբար ինչպէս ամէն ընդհանուր գա-
տախազները, նոյնպէս և ան ազգու ձեւով և կորո-
վապէս պատասխանեց :

Շնորհաւորեց պաշտպան փաստաբանը իր «ուղ-
ղասիրութեան» համար, և վարպետութեամբ անոր
այս ուղղասիրութենէն օգուտ քաղեց :

Փաստաբանին բրած բոյսը զիջումները իբր զէնք
ամբաստանելոյն դէմ դործածեց : Փաստաբանը կը
խոստովանէր կարծեմ թէ ամբաստանեալը ժան Վալ-
թանն է : Ուստի ընդհանուր գատախազը այս կէտը
բռնեց : Ըսել է թէ այն մարդը ժան Վալթանն էր :
Ամբաստանութեան այս կէտը հաստատուած էր և ա՛լ
վէճի տակ չէր կրնար իյնալ :

Հոս ընդհանուր գատախազը վարպետութեամբ
խօսքը շրջելով ոճրագործութեան սկզբնական ազ-
բիւրները, պատճառները քննեց և որոտաց «վկա-
յին հեղինակութեանց» դէմ, որոնք այն ժամանակ
նոր կ'երեւային «սատանական հեղինակութիւն» ա-
նունով, անուն մը զոր «Գօթիտիէն» և «Օրիֆլամ»
թերթերու բանագատները տուած էին անոնց :

Շանմաթիէօյին կամ լաւ ևս է ըսել ժան Վալ-
թանի յանցանքին սկզբնապատճառ համարեց այն ամ-

բարիչտ գրութիւնները՝ ճշմարտութեան գոյն մը տա-
լով իր առարկութեանց : Այս գիտողութիւններէն
եռք սկսաւ նոյն իսկ ժան Վալթանի վրայ խօսիլ :

Ի՞նչ էր այս ժան Վալթանը : Նկարագրեց անոր
ի՞նչ բլլալը, բսելով թէ հրէշ մըն էր ան ևն. ևն. :
Այս տեսակ նկարագրութեանց օրինակը թերամէնի
պատմութեան մէջ կայ. թէեւ ողբերգութեան օգուտ
մը չունի, բայց ամէն օր մեծ ծառայութիւններ կը
մատուցանէ ատենական ճարտասանութեան : Ուն-
կընդիր հանգիսակաւները և երգմատու գատաւոր-
ները «տարուեցան» : Այս նկարագրութիւնը վերջա-
ցնելէն ետք, անշուշտ հետեւեալ օր առաւօտ կուսա-
կալութեան պաշտօնական լրագրին բուսն աւիւն մը
ներշնչելու գիտամար տոննաբանական շարժում մը
ընելով կրկնեց :

— Ահա այսպիսի թախառասուն, մուրացիկ, ապ-
րելու միջոց չունեցող ևն. մարդ մըն է, իր անցեա-
լովը յանցական գործողութեանց սովորող և ինչպէս
կը հաստատէ երթի ժերվէյի նկատմամբ դործած ո-
ճիրը՝ թիրաքան մնալովը հանդերձ տակաւին չուղ-
ղուած անձ մը, գողութեան յանցանքն բրած միջո-
ցին հասարակաց ճամբուն վրայ : արտին պատէն քա-
նի մը քայլ անդին և գողօնն ալ տակաւին ձեռքը
բռնած ատեն բռնուող այսպիսի մարդ մը կ'ուրանայ
մինչև անգամ իր ինքնութիւնը : Բացի հարիւրաւոր
ապացոյցներէ, զոր չենք ուղեր նորէն յիշել, չորս
վկայ ունինք որոնք զինքը կը ճանչնան. մինն է
ժամէր, ոստիկանութեան տեսուչ արգարատէրն ժա-
վէր. միւս երեքն ալ իր անուանարկութեան վաղեմի
ընկերները, որոնք են Պրըվէ, Շընիտիէօ և Գօշրայլ
անուն վաղեմի եղեռնագործները :

Ամբաստանեալը այս միաբերան վկայութիւնները
հերքելու համար ի՞նչ կ'ըսէ : Կ'ուրանայ. ի՞նչ յա-

մառութիւն: Պ. դատաւորնե՛ր, արդարութիւնը պիտի գործագրէք և... ևն.:

Մինչդեռ ընդհանուր դատախազը կը խօսէր, ամբաստանեալը բերանաբաց մտիկ կ'ընէր զարմանալով միանգամայն քիչ մըն ալ հիանալով: Յայտնի էր թէ կը զարմանար տեսնելով թէ մարդ մը այնպէս խօսիլ գիտէր:

Մերթ ընդ մերթ ամբաստանական ատենաբանութեան ամէնէն «ազգու» պարագաներուն մէջ, երբ մանաւանդ ճարտասանութիւնը՝ չկրնալով զըստուրի՝ նշաւակիչ մակդիրներու զեղումով մը կը յորդի, և մրրկի մը պէս ամբաստանեալը կը պատէ, կը պաշարէ, ամբաստանեալը կամաց կամաց զլուխը աջ կողմէն ձախ և ձախ կողմէն աջ կողմը կ'որորէր, տրտմալի և անբարբառ բողոք որով՝ դատական բանակուները սկսելէն ի վեր կը բաւականանար ան: Իր քով գտնուող հանդիսականները քանի մը անգամ անոր մեղմիւ սա խօսքը ըսելը լսեցին:

— Ահա ասանկ կ'ըլլայ Պ. Պալուային չհարցընելը:

Ընդհանուր դատախազը դատաւորներուն դիտել տուաւ ամբաստանելոյն ապուշի դիրք մը բռնելը, զոր անշուշտ դիտամբ բռնած էր, և որ այն մարդուն չէ թէ կարճամտութիւնը, այլ վարպետութիւնը խաբէութիւնը: արդարութիւնը խաբելու սովորութիւնը կը յայտնէր և անոր «սոսկալի ապիրատութիւնը» բոլորովին երեւան կը հանէր:

Վերջացուց խօսքը՝ Իրթի ժերվէի դատն ալ ետքէն տեսնելու թէութիւն ցուցնելով և սաստիկ պատիժ մը տրուիլը պահանջելով:

Այս պատիժը, ինչպէս կը յիշենք, առ այժմ մըջանջեալական բռնի աշխատութեանց դատապարտուիլ էր:

Պաշտպան փաստաբանը ոտքի վրայ ելաւ. նախ «պարոն ընդհանուր դատախազը» շնորհաւորեց իր «սքանչելի ատենաբանութեան» համար, յետոյ կարողութեան ներածին չափ հերքողական պատասխան մը տուաւ, բայց կը տկարանար, յայտնի էր թէ բռնելու կէտ չէր մնար ձեռքը:

Գ Լ Ո Ւ Խ Փ.

ԺԽՏՈՂԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԵՐ

Դատական վիճաբանութեանց վերջ տալու ժամանակը եկած էր: Նախագահը ոտքի վրայ կանգնեցուց ամբաստանեալը և ըստ սովորութեան հարցուց անոր.

— Ուրիշ ըսելիք մը ունի՞ս ինքզինքդ պաշտպանելու համար: Մարդը որ ոտքի վրայ կանգնած էր և սոսկալի գլխարկ մը կը դարձնէր ձեռքին մէջ, կարծես թէ չլսեց:

Նախագահը կրկնեց նոյն հարցումը:

Այս անգամ մարդը լսեց: Կ'երեւայ թէ հասկը-

ԹՇՈՒԱՌՆԵՐ (Գ. 2.)

ցաւ: Արթնցող մարդու մը պէս շարժում մը ըրաւ, աչքերը բոլորովին քառու, անկողնի, բազմութեան, զինուորներուն, իր փաստաբանին, դատաւորներուն, ժողովին նայեցաւ, իր նստարանին առջեւ գրուած տախտակամածին եզրին վրայ դրաւ անագին ձեռքը, անգամ մըն ալ նայեցաւ և ուղղակի ընդհանուր դատախազին նայելով յանկարծ սկսաւ խօսիլ: Խօսքը կարծես ժայթքում մըն էր: Խօսքերը անյարմար, բարկալի, յախուսն և խառնիխուսն կերպով կ'ելնէին բերանէն, և լսողը կը կարծէր թէ անոնք համայնապէս գուրս ելնելու համար կ'աճապարէին:

— Ահա ըսելիքս: Բարիդի մէջ, բսեմ նախ, պարոն Պալուսի քով սայլագործութիւն ըրած եմ: Տաժանիկի արուեստ մըն է այս. սայլագործ մը բարեւերտ վարպետներու քով միշտ բացօթեայ տեղ, գաւիթներու մէջ, հիւղերու տակ կ'աշխատի. բնաւ փակ գործանոցի մէջ չաշխատիր, վասնզի ընդարձակ տեղ պէտք է:

Չմեծը այնքան ցուրտ կ'ըլլայ, որ գործաւորները տաքնալու համար իրենց թեւերը մէկմէկու կը զարնեն. բայց վարպետները չեն թողուր. կ'ըսեն թէ ժամանակի կորուստ է այն:

Փողոցները ստուով ծածկուած ժամանակ ձեռքով երկաթ բռնելը տաժանիկի բան մըն է: Ասանկ աշխատող մարդ մը չուտ կը ծերանայ: Ամենէն երիտասարդը այս արհեստին մէջ ձեր կ'ըլլայ: Երբ քառասուն տարու կ'ըլլայ, ա'լ ոչինչ կը գտնուայ:

Ես յիսունըրեք տարու էի. շատ նեղութիւններ կը կրէի՝ մանաւանդ բանւորներէն, որոնք չար մարդեր էին: Երբ մարդս երիտասարդութիւնը կը կորսնցնէ, այնինչը անպիտան մարդ, այնինչը՝ ապուշ ծերուկ կ'անուանէ զայն: Ա'լ օրը երեսուն սու կը վաստակէի. կարելի եղածին չափ քիչ վարձք կը տրե-

ուէր ինձ: Վարպետները ծերութենէս շահ կը հանէին:

Ես այս վիճակին մէջ էի, աղջիկս ալ գետր լաթ կը լուար: Ան ալ քիչ բան կը վաստակէր: Աղէկ գէշ կ'ապրուէինք: Ան ալ տատապանք կը կրէր. անձրեւին, ձիւնին, բռնաչունչ հովին չնայելով բոլոր օրը մինչև կէս մէջքը կձկուած տաշտին մէջ լաթ կը լուար. ձիւն ալ գալու ըլլար, ստիպուած էր լուար: Կան մարդիկ որոնք շատ ճերմակեղէն չունին և որոնք մինչև ուշ առտն կը սպասեն. եթէ չլուարու ըլլար, ա'լ յաճախորդները կը կորսնցնէր: Տախտակները աղէկ կցուած չեն. ամէն տեղէ ջուր կը կաթի վրան: Միջազգեստները բոլորովին կը թրջուին, տակէն ալ վրայէն ալ: Չուրը մինչև սոկրին ծուծը կ'անցնի:

Աղջիկս Անճան Բուժի լուսադարանը աշխատեցաւ, ուր ջուրը ծորակներէ կուգայ: Տաշտի մէջ լուարու չնմանիր այս: Պէտք է ծորակին առջեւ կենալով լուար, և ետեւի կողմը գտնալով տաղանին մէջ նորէն թրջել լաթերը: Տեղը գոց տեղ մը ըլլալով, ցուրտը նուսնդ զգալի է, բայց եռացող ջուրի շոգի մը կայ որ սարսափելի է և մարդուն աչքը կը կուրցնէ:

Իրիկուսն ժամը եօթին տուն կը գտնար աղջիկս և ա'յնքան յոգնած կ'ըլլար որ չուտ մը կը պահէր: Էրիկէն ձեռք կ'ուտէր: Վերջապէս մեռաւ: Շատ երջանիկ կեանք մը չանցուցինք: Պարկիշտ աղջիկ մըն էր ան. պարահանդէս չէր երթար. հանգարտ կը կենար: Կը յիշեմ որ բարեկենդանի վերջին օր մը ժամը ութին պտակեցաւ:

Ահաւասիկ վիճակս: Բոսանքս իրաւ ևն: Եթէ չէք հաւատար, հարցուցէք: Բայց ես ալ ինչ սասանակ եմ որ հարցուցէք կ'ըսեմ. Բարիդ անդունդ մըն

մըն է. ո՞վ կը ճանչնայ Եղբայր Շանմաթիէօն: Բայց ըսի թէ Պ. Պալուսի քով աշխատած եմ. հարցուցէք անոր: Հիմա չգիտեմ թէ ինչ կ'ուզէք ինձմէ:

Մարդը լռեց, և ոտքի վրայ մնաց: Շուտ շուտ, բարձր, հաստ, բիրտ և կերկերուն ձայնով և բարկալի վայրենական միամտութեամբ մը ըսած էր այս բաները: Անգամ մը խօսքը ընդհատած էր բազմութեան մէջ մէկը բարեւելու համար: Այս հաստատական խօսքերը զոր կարծես թէ պատահաբար և առանց ինքն ալ գիտնալու կ'ըսէր, հեծկլտանքի պէս կ'եխէին բերնէն, և ամէն մէկ խօսքն արտաբերելու ժամանակ փայտ ճղքող փայտահարի մը պէս շարժում մը կ'ընէր: Երբ դադարեցաւ խօսելէ, ունկնդիրները քահ քահ խնդացին: Մարդը ունկնդիրներուն նայեցաւ, և տեսնելով որ կը խնդան և չհասկնալով թէ ինչո՞ւ կը խնդան, ինքն ալ սկսաւ խնդալ:

Ազետալի բան մըն էր այս:

Նախագահը որ ուշադիր և բարեսէր մարդ մըն էր. խօսիլ սկսելով յիշեցուց «պարոն դատաւորներուն» թէ Պ. Պալուս, վաղեմի սայլագործ վարպետը, որու քով ամբաստանեալը աշխատած ըլլալը յայտնած էր, պարապ տեղը յիշուած էր: Մնանկացած էր ան և կարելի եղած չէր գտնել զինքը. յետոյ դէպի ամբաստանեալը դառնալով ստիպեց զայն որ մտիկ ընէ իր ըսելիքին և շարունակեց.

— Այնպիսի կացութեան մը մէջ կը գտնուիս, ուր պէտք է խորհիլ: Ամենածանր կասկածներ կան վրադ, և կրնան ամենածանր հետեւութիւններ ունենալ: Ամբաստանեալ, քու շահուղ համար վերջին անգամ մըն ալ կը հարցնեմ. սա երկու եղելութեանց նկատմամբ յայտնի յայտնապէս պատասխան տուր: Առաջին. Բիէրօնի արտին պատէն անցնելով ոստը կոտրեցի՞ր և խնձորները գողցա՞ր, այսինքն պատէ

մը անցնելով գողնալու ոճիրը գործեցի՞ր. այո՛ կամ ոչ, պատասխան տուր. Երկրորդ, ժան Վալժան անուն ազատագիր վաղեմի թիապարտը դո՞ւն ես թէ ոչ, պատասխան տուր:

Ամբաստանեալը լաւ մը հասկցող և տալու պատասխանը գիտցող յաջողակ մարդու կերպարանքով գլուխը շարժեց: Բերանը բացաւ, դէպի նախագահը դարձաւ և ըսաւ:

— Նախ և առաջ...

Յետոյ գլխարկին նայեցաւ, ձեռունը նայեցաւ, և լռեց:

— Ամբաստանեալ, կրկնեց ընդհանուր դատախազը խիտ ձայնով մը, ուշադրութիւն ըրէ: Քեզի հարցուած բաներուն և ոչ մէկուն պատասխան տուիր: Շփոթիլը քու դատապարտութիւնդ է: Յայտնի է թէ անունդ Շանմաթիէօ չէ. թէ ժան Վալժան վաղեմի եղեռնագործն ես դու ի սկզբան ժան Մաթիէօ անունը կրելով, որ մօրդ անունն է. թէ Օվէրները գացած ես և թէ Ֆալըրօյ ծնած և հոն յատանողութիւն ըրած ես: Յայտնի է թէ պատին վերայէն անցնելով Բիէրօնի արտէն հասուն խնձորներ գողցար: Թող պարոն դատաւորները դատեն:

Ամբաստանեալը ի վերջոյ նստած էր. ուստի նորէն ելաւ յանկարծ երբ ընդհանուր դատախազը լմնցուց խօսքը և պոռաց.

— Չարասիրտ մարդ մըն ես դու: Ահա ասիկա ըսել կ'ուզէի. բայց ի սկզբան չկրցայ յիշել որ ըսէի. ես բան մը չգողցայ. ամէն որ ուտեստ ունեցող մարդ մը չեմ:

Այլիլէն կուգայի. ճամբայ ելնելէս տոաջ տեղատարափ անձրեւ մը եկած և դաշտերը բոլորովին դեղին գոյն առած էին. լճակներու ջուրերը կը յորդէին, և աւազներու մէջէն ճամբու եզրին վրայ

մըն է. ո՞վ կը ճանչնայ Եղբայր Շանմաթիէօն: Բայց ըսի թէ Պ. Պալու-ի քով աշխատած եմ. հարցուցէք անոր: Հիմա չգիտեմ թէ ինչ կ'ուզէք ինձմէ:

Մարդը լռեց, և ոտքի վրայ մնաց: Շուտ շուտ, բարձր, հաստ, բիրտ և կերկերուն ձայնով և բարկալի վայրենական միամտութեամբ մը ըսած էր այս բաները: Անգամ մը խօսքը ընդհատած էր բազմութեան մէջ մէկը բարեւելու համար: Այս հաստատական խօսքերը զոր կարծես թէ պատահաբար և առանց ինքն ալ գիտնալու կ'ըսէր, հեծկլտանքի պէս կ'եխէին բերնէն, և ամէն մէկ խօսքն արտաբերելու ժամանակ փայտ ճղքող փայտահարի մը պէս շարժում մը կ'ընէր: Երբ դադարեցաւ խօսելէ, ունկնդիրները քան քան խնդացին: Մարդը ունկնդիրներուն նայեցաւ, և տեսնելով որ կը խնդան և չհասկնալով թէ ինչո՞ւ կը խնդան, ինքն ալ սկսաւ խնդալ:

Ազդեալի բան մըն էր այս:

Նախագահը որ ուշադիր և բարեսէր մարդ մըն էր, խօսիլ սկսելով յիշեցուց «պարոն դատաւորներուն» թէ Պ. Պալու, վաղեմի սայլագործ վարպետը, որու քով ամբաստանեալը աշխատած ըլլալը յայտնած էր, պարպապ տեղը յիշուած էր: Մնանկացած էր ան և կարելի եղած չէր գտնել զինքը. յետոյ դէպի ամբաստանեալը դառնալով ստիպեց զայն որ մտիկ ընէ իր ըսելիքին և շարունակեց.

— Այնպիսի կացութեան մը մէջ կը գտնուիս, ուր պէտք է խորհիլ: Ամենածանր կասկածներ կան վրադ, և կրնան ամենածանր հետեւութիւններ ունենալ: Ամբաստանեալ, քու շահուղ համար վերջին անգամ մըն ալ կը հարցնեմ. սա երկու եղելութեանց նկատմամբ յայտնի յայտնապէս պատասխան տուր: Առաջին. Բիէրօնի արտին պատէն անցնելով ոտքը կոտորեցի՞ր և խնձորները գողցա՞ր, այսինքն պատէ

մը անցնելով գողնալու ոճիրը գործեցի՞ր. այո՛ կամ ոչ, պատասխան տուր. Երկրորդ, Ժան Վալթան անուն ազատագիր վաղեմի թխապարտը դո՞ւն ես թէ ոչ, պատասխան տուր:

Ամբաստանեալը լաւ մը հասկցող և տալու պատասխանը գիտցող յաջողակ մարդու կերպարանքով գլուխը շարժեց: Բերանը բացաւ, դէպի նախագահը դարձաւ և ըսաւ:

— Նախ և առաջ...

Յետոյ գլխարկին նայեցաւ, ձեղունը նայեցաւ, և լռեց:

— Ամբաստանեալ, կրկնեց ընդհանուր դատախազը խիտ ձայնով մը, ուշադրութիւն ըրէ: Քեզի հարցուած բաներուն և ոչ մէկուն պատասխան տուիր: Շփոթիլը քու դատապարտութիւնդ է: Յայտնի է թէ անունդ Շանմաթիէօ չէ. թէ Ժան Վալթան վաղեմի եղեռնագործն ես դու ի սկզբան Ժան Մաթիէօ անունը կրելով, որ մօրդ անունն է. թէ Օվէրներ գացած ես և թէ Ֆալբրօլ ծնած և հոն յատանողութիւն ըրած ես: Յայտնի է թէ պատին վերայէն անցնելով Բիէրօնի արտէն հասուն խնձորներ գողցար: Թող պարոն դատաւորները դատեն:

Ամբաստանեալը ի վերջոյ նստած էր, ուստի նորէն ելաւ յանկարծ երբ ընդհանուր դատախազը լմնցուց խօսքը և սրտաց.

— Չարասիրտ մարդ մըն ես դու: Ահա ասիկա ըսել կ'ուզէի. բայց ի սկզբան չկրցայ յիշել որ ըսէի. ես բան մը չգողցայ. ամէն օր ուտեստ ունեցող մարդ մը չեմ:

Այլեիչէն կուգայի. ճամբայ ելնելէս տոաջ տեղատարափ անձրեւ մը եկած և դաշտերը բոլորովին դեղին գոյն առած էին. լճակներու ջուրերը կը յորդէին, և աւազներու մէջէն ճամբու եզրին վրայ

միայն խոտի շիւղեր կ'երնէին. երբ քայլելով կուգայի, կտրուած և գետինը նետուած ոստ մը գտայ որու վրայ խնձոր կար. աւի ուտը առանց գիտնալու թէ փորձանք մը պիտի բերէր գլխուս: Այս պատճառաւ երեք ամիսէ ի վեր բանտարկուած եմ, և հոս հոս կը քաշկոտուիմ:

Յետոյ խօսելու կը հրաւիրուիմ. բայց չեմ կըրնար խօսիլ. ինծի դէմ կը խօսուի. պատասխան տուր կ'ըսուի ինձ: Ձինուորը որ բարեօրոտ տղայ մըն է՝ արմուկս կը գրգէ և կամաց մը կ'ըսէ. Պատասխանէ: Բացատրութիւն տալ չգիտեմ ես. ուսումնական չեմ. խեղճ մարդ մըն եմ: Անիրաւութիւն մըն է իմ այս վիճակս չտեսնել: Գողութիւն չըրի. գետինը բան կար առի:

Ժան Վալժան կ'ըսէք, Ժան Մաթիէօ կ'ըսէք: Այդ անձերը չեմ ճանչնար: Գիւղացի են ատոնք: Պ. Պալուին քով աշխատած եմ, որ Օրիթալի Պուլվարը կը բնակէր: Անունս Շանմաթիէօ է. Ուր ծնած ըլլալս լսելով մեծ գէշութիւն կ'ընէք, վասնզի ես չը գիտեմ թէ ո՛ւր ծնած եմ: Ամէն մարդ տուն չունի որ տունի մէջ ծնի: Երանի՛ թէ ունենայի: Կարծեմ թէ հայրս, մայրս ճամբաները թափառող անձեր էին. բայց լաւ չգիտեմ: Երբ պզտիկ էի, անունս Պզտիկ էր: Հիմակ անունս Ծերուկ է: Ահա ատոնք են մկրտութեան անուններս: Ինչպէս կ'ուզէք այնպէս հաւատացէք:

Իրաւ է որ Օվէրներ և Ֆավրըօլ գացած եմ. ինչ զարմանալի բան. միթէ կարելի բան չէ՞ Օվէրներ գացած ըլլալ. Ֆավրըօլ գացած ըլլալ՝ առանց թիարանը նետուած ըլլալու: Նորէն կ'ըսեմ թէ գողութիւն ըրած չեմ և թէ ես Շանմաթիէօ ախպարն եմ. Պարոն Պալուին տունը աշխատած եմ. բնակած եմ: Ձեր զբարանութիւններով ա՛լ գլուխս կը ցաւցնէք:

Ինչո՞ւ ամէն մարդ ետեւէս ինկեր է կատաղի մարգերու պէս:

Ընդհանուր դատախազը ոտքի վրայ կայնած էր. խօսքը նախագահին ուղղելով ըսաւ.

— Պարոն նախագահ, ամբաստանեալը քանի որ խառն ի խուսն կերպով այլ մեծ վարպետութեամբ մը կ'ուրանայ ամէն բան, քանի որ այս կերպով վարուելով ապուշ մը ձեւանալ կ'ուզէ,— թէ իմաց կուտանք իրեն որ չպիտի յաջողի այս նպատակին հասնելու, — կ'ուզենք որ հաճիք, հաճի նաև ժողովը նորէն ատեանը կոչելու Պրըվէ, Գօշբայլ և Շընիտիէօ դատապարտեալները, ոստիկանութեան տեսուչ Ժավէրն և վերջին անգամ մըն ալ զանոնք հարցուփորձելու որպէս զի ամբաստանեալին նոյն իսկ Ժան Վալժանը ըլլալը հաստատուի:

— Պարոն ընդհանուր դատախազին դիտել կուտամ, ըսաւ նախագահը, թէ ոստիկանութեան տեսուչ Ժավէր իր պաշտօնին վերաբերող գործի մը համար մօտակայ նահանգի մը գլխաւոր քաղաքը երթալու հարկագրուելով, վկայութիւնը տալէն ետք ատեանէն, նաև քաղաքէն՝ մեկնեցաւ, պարոն ընդհանուր դատախազին և ամբաստանեալը պաշտպանողին հաւանութեամբը հրաման տուինք որ մեկնի:

— Իրաւունք ունիք, պարոն նախագահ, պատասխանեց ընդհանուր փաստաբանը: Քանի որ Պ. Ժավէր բացակայ է. կարծեմ թէ կը պարտաւորիմ պարոն երգմնառու դատաւորներուն յիշեցնել ինչ որ քանի մը ժամ առաջ հոս մեր առջեւ ըսաւ ան: Ժավէր յարգի մարդ մըն էր որ անպառ և անթերի ուղղասիրութեամբը պատիւ կը բերէ ստորին այլ կարեւոր պաշտօններու: Ահաւասիկ իր տուած վկայութիւնը.

«Եւ ոչ իսկ հարկաւորութիւն ունիմ այն բարոյական կասկածներուն և շօշափելի ապացոյցներուն, որով կը հաստատուի թէ սուտ են ամբաստանելոյն ուրացողական պատասխանները: Կատարելապէս կը ճանչնամ զայն: Այս մարդուն անունը Շանմաթիէօ չէ. ժան Վալթան անունով խիստ չարասիրտ և խիստ ահարկու եղեոնագործ մըն է ան: Երբ իր պատիժին պայմանաժամը լրացաւ, իշխանութիւնը ակամայ արձակեց զայն: Տասնեւիսը տարի չլթալակապ աշխատութիւն կրած է որոշ գողութեան մը համար: Հինգ վեց անգամ փախչելու փորձեր ըրած է: Բըթի ժերվէ և Բիէրօն գողութիւններէն զատ, կասկած ունիմ թէ Տ...ի առաջնորդ լուսահոգի գերապայծառ եպիսկոպոսին տունէն ալ գողութիւն մը ըրած է: Շատ անգամ տեսած եմ զայն երբ թուրքի թիարանը թիպարտներու պահն որդին քով օգնականի պաշտօն կը վարէի: Կը կրկնեմ թէ կատարելապէս կը ճանչնամ զայն»:

Այս ճիշդ վկայութիւնը բազմութեան և դատաւորներու վրայ ազդու տպաւորութիւն մը ըրաւ: Ընդհանուր փաստաբանը խօսքը վերջացնելով պնդեց թէ քանի որ ժամէր բացակայ է, միւս երեք վկաները, այսինքն Պրըվէ, Շընիտէօ և Գօշբայլ կրկնեն իրենց վկայութիւնը, և մի առ մի հարցաքննուին հրապարակաւ:

Նախագահը նուիրակի մը հրաման տուաւ և վայրկեան մը ետք վկաներուն սենեակին դուռը բացուեցաւ: Նուիրակը զինու զօրութեամբ իրեն օգնելու պատրաստ զինուորի մը հետ ներս բերաւ Պրըվէ դատապարտեալը: Հանդիսականները վարանումի մէջ էին և ամէն կուրծքերը կարծես կը բախէին, իբր թէ ամէնքն ալ մէկ հոգի ունեցած ըլլային:

Վաղեմի եղեոնագործ Պրըվէ բանտարկեալներու ատուկ սեւ և գորշագոյն բաճկոնակ մը հագած էր:

Պրըվէ գրեթէ վաթսուն ասրեկան անձ մըն էր, գործի մարդու մը դէմքը և սրիկայի մը կերպարանքը ունէր:

Առուտուրը և սրիկայութիւնը երբեմն կը միանան: Նորանոր յանգանքներով դարձեալ բանտ մտած և բանտապահի պէս բան մը եղած էր: Պրըվէ այնպիսի մարդ մըն էր որու համար իր մեծերը կ'ըսէին թէ կ'աշխատի օգտակար ըլլալու: Բանտի քահանաները կրօնական պարտաւորութիւնը կատարելու մասին լաւ վկայութիւն կուտային անոր:

Չմոռնանք ըսելու թէ այս դէպքը վերահաստատութեան ժամանակ տեղի կուեննար:

— Պրըվէ, ըսու նախագահը, ոճրագործութեան համար դատապարտուած և խայտառակուած մարդ մըն ես, հետեւաբար չես կրնար երդում առնել:

Պրըվէ առջեւը նայեցաւ:

— Բայց, կրկնեց նախագահը, նսեւ ըստ օրինի խայտառակուած մարդու մը սրտին մէջ աստուածային գթութեան շնորհիւ կրնայ պատուոյ և արդարասիրութեան զգացում մը մնալ: Ահա այս զգացումին կը դիմեմ այս վճռողական պարագայիս մէջ: Եթէ այդ զգացումը դեռ պահած ես, ինչպէս որ կը յուսամ, խորհէ՛ ինձի պատասխան մը տալէ առաջ, մէկ կողմէ սա մարդը դիտէ որ մէկ խօսքովդ կրնայ կորսուիլ, միւս կողմէն ալ արդարութիւնը որ մէկ խօսքովդ կրնայ ճշմարտութիւնը իմանալ: Հանդիսաւոր է այս վայրկեանս, և եթէ սխալած ըլլալ կը կարծես, ժամանակ ունիս ըրած վկայութիւնդ ետ առնելու:

— Ամբաստանեալ ոտք ելի՛ր: Պրըվէ, աղէկ նայէ՛ ամբաստանեալին, յիշողութիւնդ ամբողջ է, և խղճովդ ու հոգովդ ըսէ՛ մեզ թէ այս մա՞րդն է ժան Վալթանը որ թիարանի մէջ քու հին ընկերդ էր, կը

պնդե՛ա թէ այն է այս մարդը:

Պրըվէ ամբաստանեալին նայեցաւ, յետոյ գէպի-
ատեանը դառնալով:

— Այո՛, պարոն նախագահ, ըստ: Ամենէն ա-
ռաջ ես ճանչցայ զինքը և կը պնդեմ թէ այս մարդը
ժան վալթանն է: 1796ին Թուլօն մտաւ և 1815ին
ելաւ: Մէկ տարի ետքն ալ ես ելայ: Հիմա ապուշի
մը կերպարանը ունի. ըսել է թէ տարիքը առնելով
իրօք տխմար մը եղած է. թիարանին մէջ ծածկամիտ
մարդ մըն էր: Շատ ազէկ կը ճանչնամ զինքը:

— Գնա՛ տեղդ նստէ, ըսաւ նախագահը: Ամբաս-
տանեա՛լ, ոտքի վրայ կեցիր:

Ներս բերուեցաւ նաև Շընիտիէօ որ մշտնջենա-
կան դատապարտեալ մըն էր, ինչպէս կ'երեւար իր
կարմիր տառատիկէն և կանաչ գգակէն: Թուլօնի
թիարանին մէջ կը կրէր իր պատիժը, և այս գատին
համար մասնաւորապէս բերուած էր: Գրեթէ յիսուն-
տարու, աշխոյժ, խորշումուտ, վտիտ, գունատ, անա-
մօթ և տենդոտ մարդ մըն էր ան. իր բոլոր անդամ-
ներն և բոլոր անձը հիւանդային տկարութեան մը
պէս բան մը ունէին. նայուածքին մէջն ալ անբաւ-
զօրութիւն մը կար:

Թիարանի մէջ իր ընկերները ժը-նի-Տիէօ (կ'ու-
րանամ զԱստուած) մականունը տուած էին անոր:

Նախագահը անոր ալ ուզղեց Պրըվէին ուզղած
գրեթէ միեւնոյն խօսքերը: Երբ յիշեցուց անոր թէ
իր խայտառակութեան պատճառաւ երգում առնելու
իրաւունք չունէր, Շընիտիէօ գլուխը վերցուց և հա-
մարձակութեամբ բազմութեան նայեցաւ:

Նախագահը հրաւիրեց զինքը որ ուշարբի, և՛
Պրըվէի հարցնելուն պէս անոր ալ հարցուց թէ տա-
կաւին պնդելով կը հաստատէ՞ր ամբաստանեալը ճանչ-
նալը:

Շընիտիէօ քահ քահ խնդաց:

— Է՛, եթէ ես ալ չճանչնայի, հապա ո՞վ պիտի
ճանչնար: Հինգ տարի միեւնոյն շղթայով կապուե-
ցանք միատեղ: Դէմքդ ինչո՞ւ կը ծոես, ծերուկ:

— Գնա՛ նստէ, ըսաւ նախագահը:

Նուիրակը Գօշբայլն ալ բերաւ: Աս ալ միւսին
պէս մշտնջենական դատապարտեալ մըն էր, թիարա-
նէն եկած և Շընիտիէօին պէս կարմիր հագած էր:
Լուրտի կողմերու գլուղացի և Պիրէնեան յեռերու
կիսարջ մըն էր: Լեռին վրայ հօտերու պահնորդու-
թիւն ըրած, և հովութեանէ աւազակութեան գուռը
սպրղած էր:

Գօշբայլ եւս ոչ նուազ վայրենի էր, և ամբաս-
տանեալներէն աւելի ապուշ կ'երեւար: Այն մարդե-
րէն մին էր որոնք բնութեանէ ընտանի անասունի
կերպարանքով ծրագրուած, և ընկերութեան հրա-
մանաւ թիապարտ ըլլալով կատարելագործուած են:

Նախագահը քանի մը սրտառուչ և ծանր խօսքե-
րով ուզեց յուզել զայն, և ինչպէս միւս երկուքին՝
նոյնպէս և անոր հարցուց թէ առջեւը ոտքի վրայ
կեցող մարդը ճանչնալը առանց վարանումի և չփո-
թումի դարձեալ կը հաստատէ՞ր:

— Ժան վալթանն է ան, ըսաւ Գօշբայլ: Մանա-
ւանդ շատ ուժեղ ըլլալուն համար ժան լը Գրիգ
(ժան Բառնայի) կ'անուանէր:

Հանգիստականները այս երեք մարդերուն ան-
չուշտ անկեղծութեամբ և ուզղամտութեամբ տուած
մէն մի հաստատական պատասխանը լսելով փափալ
սկսան. փափսուք մը որ հետզհետէ կ'աւելնար և ա-
ւելի կ'երկարէր ամէն անգամ որ նախապէս տրուած
վկայութեան վրայ նոր վկայութիւն մըն ալ կ'աւել-
նար:

Իսկ ամբաստանեալը տրուած վկայութիւնները

մտիկ ըրած էր զարմացողի մը դէմքով որ՝ ըստ ամբաստանութեան՝ իր պաշտպանողական միակ միջոցն էր: Առաջին վկայութեան տրուած միջոցին, մտակայ զինուորն՝ ըր լսեցին որ ան կը մրմուար. Լաւ, անա վկաներուն մին: Երկրորդ վկայութենէն ետք քիչ մը աւելի բարձր և գրեթէ գոհունակ կերպարանով մը ըսաւ. Լաւ: Երրորդը երբ տրուեցաւ, պօռաց. Սքանչելի՛:

Նախագահը հարցուց.

— Ամբաստանեայ, անա լսեցիր վկայութիւնները: Ըսելիք մը ունի՞ս:

Ամբաստանեայը պատասխանեց.

— Սքանչելի է, կ'ըսեմ:

Բազմութեան մէջ չչուկ մը ելաւ և մինչև դատաւորներուն մէջ ծաւալեցաւ: Յայտնի էր թէ մարդը կորուստի մատնուած էր:

— Նուիրականներ, ըսաւ նախագահը, լռեցուցէք բազմութիւնը:

Վիճաբանութեանց վերջ պիտի տամ:

Նոյն պահուն նախագահին քով չարժուժ մը եղաւ: Չայն մը լսուեցաւ որ կը պօռար.

— Պրըվէ՛, Շընխտիէօ, Գօշբա՛յլ, այս կողմը նայեցէք:

Այս ձայնն այնքան ողորմագին և այնքան սարսափելի էր որ լսողներուն ամէնքն ալ անաբեկիլ զգացին: Ամէն մա, գ նայեցաւ դէպի այն կողմը ուրկէ ձայնը կուգար: Ատեանին ետեւ կենալու առանձնաշնորհութիւնն ունեցողներուն մէջէն մարդ մը ելած ատեանը դատարանէն զատող և գրեթէ մէկուկէս կանգուն բարձրութիւն ունեցող դուռը մղած և սրահին մէջտեղ ոտքի վրայ կեցած էր:

Նախագահը, ընդհանուր փաստաբանը, Պ. Պամաթպուա, նաև քսանի չափ անձինք ճանչցան զայն, և ամէնքը մէկէն գոչեցին:

Պ. Մատրլէնն է:

Գ Լ Ո Ի Խ Ժ Ա .

ՇԱՆՄԱԹԻԷՕ ՀԵՏՉՀԵՏԷ ԿԸ ՉԱՐՄԱՆԱՅ

Իրօք Մատրլէնն էր ոտքի վրայ կեցողը: Ատեանադպրին ճրագը անոր դէմքը կը լուսաւորէր: Գլխարկը ձեռքն էր. հագուստն ամենեւին անկարգութիւն մը չունէր. թիկնոցը մասնաւոր ուշադրութեամբ կոճկուած էր: Գունատ էր և թեթևակի կը դողար: Հիմա բոլորովին ճերմակ էին մազերը, մինչդեռ Արաս հասած ժամանակ տակաւին ալեխառն էին: Մէկ ժամէ ի վեր հոն էր ան, և այս մէկ ժամուան մէջ ճերմկեր էին մազերը:

Ամէն մարդ գլուխը վերցուց: Աննկարելի էր տպաւորութիւնը: Ունկնդիրները պահ մը վարանեցան: Չայնն այնքան կսկծալի էր, և ոտքի վրայ կեցող մարդն այնքան անխռով կ'երեւար որ ի սկզբան չհասկցուեցաւ թէ ո՞վ էր պօռացողը: Հարցուեցաւ իրարու թէ ո՞վ արձակած էր աղաղակը: Կարելի չէր հաւատալ թէ այն անարկու աղաղակը հանողն այս հանդարտ մարդն ըլլայ:

Այս վարանումը քանի մը մանրերկրորդ տեւեց միայն: Մարդը զոր տակաւին ամէնքն ալ նոյն պահուն Պ. Մատրլէն կ'անուանէին, առանց ժամանակ

տալու նախագահին և ընդհանուր գառախազին որ կարենար խօսք մը ընել, անանց ժամանակ տալու զինուորներուն և նուիրականներուն որ շարժում մը ընեն, յառաջացած էր դէպի Գոչրայ, Պրքվէ և Շընի-տիէօ անուն վկաները:

— Չէ՛ք ճանչնար զիս, հարցուց:

Երեքն ալ ափ ի բերան մնացին, և զլուխի շարժումով մը յայտնեցին թէ չէին ճանչնար զոյն, Գոչրայ վախ մը զգալով հլութեամբ և յարգանօք զինուորի մը պէս բարև տուաւ: Պ. Մատըլէն դէպի պատաւորներն և դէպի ատեանը դարձաւ և մեղմիկ ըսաւ.

— Պարոն գառաւորներ, ամբաստանեալն արձակեցէ՛ք: Պարոն նախագահ, բռնել տուէք զիս: Չեք փնտոած մտորն ան չէ, այլ ես եմ: Ժան Վալթանն ես եմ:

Եւ ոչ մէկուն բերանը չունչ կ'առնուր: Ի սկզբան ամէն մարդ զարմանքով կը սարսուէր, այլ հիմա գերեզմանական յուսթիւն մը կը տիրէր չորս կողմը: Սրահին մէջ ամէն մարդ աչն կրօնական սարսափը կը զգար, որով բազմութիւնը կը գտնուի երբ մեծ բան մը կը տարակուսի:

Սակայն նախագահին դէմքը համակրութեամբ և տրամուլթեամբ տպաւորուած էր, ընդհանուր փաստարանին հետ արագօրէն ակնարկ մը փոխանակած և գառաւորացի աթոռակից խորհրդականներուն հետ քանի մը խօսք ըրած էր ցած ձայնով: Գէպի բազմութիւնը դարձաւ և հարցուց աչնպիսի եզանակաւ մը, որու նշանակութիւնը ամէն մարդ հասկցաւ:

— Բժիշկ մը կա՞յ հոս:

Ընդհանուր գառախազը խօսիլ սկսելով ըսաւ.

— Պարոն գառաւորներ, այս տարօրինակ և անակընկալ դիպումը՝ որ ատեանը կը խոտվէ, մեզ ինչպէս նսե ձեզ աչնպիսի զգացում մը կը ներշնչէ

զոր բացատրելու պէտք չունինք: Ամէնքդ դէթ յանուանէ կը ճանչնաք Մ...ի քաղաքապետ Պ. Մատըլէնը: Եթէ հոս բժիշկ մը կայ, պարոն նախագահին հետ մենք ալ կ'ազաչենք անոր որ բարեհաճի խնամել Պ. Մատըլէնը և իր բնակարանը տանիլ զայն:

Պ. Մատըլէն չթողուց որ ընդհանուր փաստարանը խօսքը լինցունէ: Խիստ հեզ և իշխանական ձայնով մը ընդմիջեց զայն: Ահաւասիկ իր արտասանած խօսքերը. զոր հոս կը նշանակենք ճիշդ աչնպէս ինչպէս որ այս տեսարանի ականատեսներուն մին ատեանին գոցուելէն ետք անմիջապէս գրած է և ինչ որ տակաւին կը հնչէ ասկէ քառասուն տարի տառ լսողներուն ականջին:

— Ծնորհակալ եմ, պարոն ընդհանուր փաստարան, բայց, խենդ չեմ: Հիմակ կը տեսնէք: Ամենասխալ վճիռ մը պիտի տայիք, արձակեցէ՛ք այս մարդը պարտ մը կը կատարեմ. ես եմ աչն զժբարզ գառաւորտեալը: Հոս միայն ես եմ յայտնապէս ճշմարտութիւնը տեսնողը. ճշմարիտ է ինչ որ կ'ըսեմ ձեզ: Աստուած որ վերն է, կը տեսնէ այս վայրկեանիս մէջ ըրածս, և այս բաւական է: Կրնաք բռնել տալ զիս, վտանգի ահա հոս եմ: Սակայն ինչ որ կրնայի ընել ըրած էի: Ուրիշ անուն մը առի որ չյայտնուիմ. հարըստացայ, քաղաքապետ եղայ, ուզեցի պարկեշտ մարդու կարգը անցնիլ նորէն: Բայց կ'երեւայ թէ անկարելի բան է այս: Վերջապէս ուրիշ շատ բաներ կան զոր չեմ կրնար ըսել: Չեմ ուզեր կեանքս պատմել ձեզ, օր մը ամէն բան պիտի յայտնուի: Գերասպառիւ եպիսկոպոսին տունէն գողութիւն ըրի, իրաւ է. Երթի Ժերմիկն ստակը յափշտակեցի, այս ալ իրաւ է: Ո՞վ ըսաւ ձեզ թէ Ժան Վալթան խիստ չարասիրտ թշուառ մըն է, իրաւունք ունէր: Յանցանքը գուցէ բոլորովին իմս չէ: Մտիկ ըրէք, պարոն գառաւոր-

ներ: Ինձի պէս նուաստ մարդ մը ոչ Նախախնամութիւնն ամբաստանելու և ոչ ալ մարդկային ընկերութիւնը խրատելու իրաւունք ունի. բայց դիտել պէտք է որ վնասակար բան մըն է այն անուանարկութիւնն ուսկէ ջանք ըրի ազատելու: Թիարանն է թիապարտ կազմողը: Եթէ կ'ուզէք, մի' մոռնաք այս խօսքս: Թիարանը նետուելէ առաջ խեղճ գիւղացի մըն էի. խիստ քիչ էր խելքս: Տեսակ մը ապուշ մըն էի. Թիարանը փոխեց զիս: Ապուշ էի, չարասիրտ եղայ. կոճղ էի, խանձող դարձայ: Յետոյ ներողամտութեան և բարութեան շնորհիւ ազատեցայ, ինչպէս որ կրնար հասկնալ թէ ինչ ըսել կ'ուզեմ: Այն երկու Քրանքնոցը զոր եօթը տարի առաջ Բըթի Ժերվէէն գողցած էի տունս շմինէայի մոխիրին մէջ պիտի գտնէք: Ա'լ ուրիշ բան մը չունիմ ըսելու: Բոնել տուէք զիս: Աստուած իմ, պարոն ընդհանուր փաստաբանը գլուխը կը շարժէ. կ'ըսէք թէ Պ. Մատըլէն խեցած է. չէք հաւատար ըսածներուս: Ցաւալի բան է այդ: Գէթ մի' դատապարտէք սա մարդը: Բայց ինչո՞ւ չեն ձանչնար ասոնք: Կուզէի որ ժամէր հոս ըլլար: Գէթ ան պիտի ձանչնար զիս:

Անկարելի բան է ըսել թէ ի'նչպիսի բարեսիրական և տրտում մեղամաղձութեամբ մը կ'արտասանէր այս խօսքը:

Դէպ երեք դատապարտեալները դարձաւ.

— Բայց ես կը ձանչնամ քեզի, Պրըվէ, կը յիշե՞ս...

Խօսքը կտրեց, պահ մը դեղեկեցաւ և ըսաւ.

— Կը յիշե՞ս այն կերպասէ տամաձև փոկերը զոր ունէիր երբ թիարանն էիր:

Պրըվէ զարմանալով սասանիլ զգաց և անաբեկ կերպարանով անոր նայեցաւ գլխէն մինչև ոտքը: Մատըլէն չարունակեց.

— Դու, Շընիտիէօ որ ինքզինքդ Ժը-նի-Տիէօ մականունը կուտայիր, աջ ուսդ բոլորովին այրած է, վասնզի օր մը խարոյկով յի կրակարանի մը վրայ պառկեցար՝ ջնջելու համար այն երեք T. F. P. տառերը որոնք սակայն տակաւին կ'երևան ուսիդ վրայ:

Պատասխան տուր. ճիշդ չէ՞:

Գօչբայլին դառնալով.

— Գօչբայլ, ըստ, ձախ թելիդ վրայ արմուկիդ կրկնուած տեղը այրած վառօդով դրոշմուած թուա կան մը ունիս որու տառերը կապտագոյն են: Կայսեր Գան ելնելուն թուակսնն է այն, այսինքն 1 Մարտ, 1815: Բա՛ց թեւդ:

Գօչբայլ թեզանիքը վերջնելով թեւը բացաւ. ամէնքն ալ բոլորովին հաւաքուելով իր մերկ թեւը նայեցան: Զինուոր մը ճրագ մը բերաւ. իրօք կար այն թուականը:

Թշուառ մարդը դէպ ատեանը և գէպ դատաւորները դարձաւ. այնպիսի ժպիտով մը զոր տեսնողները երբ կը յիշեն, տակաւին սաստիկ կը կրտմին: Յաղթանակի մը, նաև յուսահատի մը ժպիտն էր այն:

— Դիտեցիք արդ թէ ես եմ ժան վալժանը:

Ատեանին մէջ ա'լ ոչ դատաւոր, ոչ ամբաստանող, ոչ ալ զինուոր կար. միմիայն անչարժ աչքեր և յուզուած սիրտեր կային: Ոչ ոք կը յիշէր ալ թէ անձնիւր ի'նչ պաշտօն կը վարէր հոն. ընդհանուր փաստաբանը ամբաստանեալը պաշտպանելու պաշտօն ունենալը մոռցր էին: Աւելի զարմանալին սա էր որ ամենեւին հարցում մը չեղաւ, ամենեւին իշխանութիւն մը միջամտութիւն չըրաւ: Վսեմ տեսարաններու յատկութիւնն չէ՞ ամէն սիրտերը գրաւել և բոլոր ականատեսները հանդիսական ընել: Գուցէ ոչ ոք

կը հասկնար ինչ որ կը զգար. անշուշտ ոչ ոք կը խոստովանէր թէ հոն մեծ և փողփողուն լոյս մը կը տեսնէր: Ամէնքն ալ ներքին շրացումով մը համակուեցան:

Հոն ամէնուն առջեւ կանգնողն էր ժան Վալփան որ յայտ Բանդիման կ'երեւար: Այս մարդը միայն երեւան ելնելովը լուսաւորուած էր այն դատը որ գեռ պահ մը առաջ մթին էր և անորոշ: Բազմութիւնը՝ ա՛լ առանց ուրիշ բացատրութեան մը պէտք ունենալու, կարծես ելեքորական յայտնութեամբ մը անմիջապէս և մէկ նայուածքով հասկցաւ մարդու մը այս պարզ և զարմանալի պատմութիւնը, մարդու մը որ իր տեղը ուրիշ մը չդատապարտելու համար ինքզինքը կը մատնէր: Մանրամասն պարագաները, վարանումները և մանր մունր դիմադրութիւնները մոռցուեցան այս մեծ և լուսաւոր եղելութեան աջև:

Այս տպաւորութիւնը շուտ մը անցաւ, բայց ներշնչուած միջոցին անդարմանելի եղաւ:

— Աւելի անհանգստութիւն չեմ ուզեր պատճառել ատեանին, կրկնեց ժան Վալփան: Ահա կ'երթամ քանի որ չեմ բռնուիր բանտարկուելու համար: Շատ գործեր ունիմ, զոր կը պարտաւորիմ կատարել: Պ. ընդհանուր փաստաբանը ո՛վ ըլլալս՝ զիտէ, ո՛ւր երթալս՝ գիտէ. երբ որ ուզէ կրնայ բռնել տալ զիս:

Դէպի դուռը ուղղուեցաւ դուրս ելնելու համար: Ոչ ոք ձայն հանեց, ոչ ոք թէն երկնցուց անոր մեկնիլը արդիլիլու համար: Ամէնքն ալ տեղ բացին որ անցնի: Նոյն պահուն չգիտեմ ի՛նչ երկնային բան մը ունէր որով բազմութիւնները կ'ընկրկէին և մարդու մը առջեւ կարգի կը մտնեն որ անցնի ան: Կամայ կամաց բացաւ դուռը, բայց ստոյգ է թէ երբ դուռին քով եկաւ, արդէն բաց էր այն: Հոն ետեւը դարձաւ և ըսաւ:

— Պարոն ընդհանուր փաստաբան, ձեր կամքին հնազանդելու պատրաստ կը սպասեմ: Յետոյ դէպ ատեանը դարձաւ և ըսաւ:

— Դուք ամէնքդ ալ, որ հոս էք, անշուշտ գթութեան արժանի կը համարիք զիս, այնպէս չէ: Աստուած իմ, երբ միտքս կը բերեմ ինչ որ ըրի հիմա ինքզինքս նախանձելի կը համարեմ: Սակայն աւելի ազէկ կ'ըլլար եթէ չպատահէին այս դէպքերը:

Յետոյ դուրս ելաւ, և դուռն ինչպէս որ բացուած էր նոյն կերպով գոցուած էր, վասնզի որոնք որ տեսակ մը մեծ գործեր կ'ընեն, միշտ ապահով են թէ բազմութեան մէջ իրենց ծառայող մը կը գտնուի:

Դրեթէ ժամէ մը ետք դատաւորները ամէն ամբաստանութիւնէ անդարտ կը հրատարակէին Շանմաթիէօ անուն մարդը, որ անմիջապէս արձակուեցաւ. Շանմաթիէօ զարմանալով կ'երթար՝ կարծելով թէ բոլոր մարդիկ խենդ են և չհասկնալով թէ ի՞նչ էր այն տեսիլը:

Ի Ո Յ Ե Ր Ո Ր Դ Գ Ի Ր Ք

Դ Ի Մ Ա Յ Ա Ր Ո Ի Մ

Գ Լ Ա Ի Խ Ա.

Գ. ՄԱՅԵԼԷՆ ԻՆՉ ՀԱՅԼԻԻ ՄԷՉ ԿՐ ՆԱՅԻ
ԻՐ ՄԱԶԵՐՐ

Արեւը կը սկսէր ծագիլ: Փանթին գիշերը տեն-
դով, աքնութեամբ, այլ երանաւետ տեսիլներով
անցուցած էր. իսկ առտուն կը քնանար:

Քոյր Սէնբլիս՝ որ հսկած էր հիւանդին քով, ա-
նոր քնացած միջոցին քովէն հեռացեր էր քինքի-
նայի նոր դեղաջուր մը պատրաստելու համար: Յար-
գելի քոյրը քանի մը վայրկեանէ ի վեր հիւանդա-

նոցի գործանոցն էր, իր դեղերուն և սրուակներուն
վրայ ծռած էր և խիստ մօտէն կը նայէր, վասն զի
վերջալոյսը ամէն առարկաներու վրայ մշուշ մը կը
ծաւալէ:

Յանկարծ գլուխը դարձուց և թեթեւ աղաղակ
մը արձակեց:

Իր առջեւ կը տեսնէր Մատրլէնը որ ներս մտած
էր լռիկ:

— Դո՞ւք էք, պարոն քաղաքապետ, պոռաց
կրօնուհին:

Մատրլէն ցած ձայնով պատասխանեց.

— Ի՞նչպէս է այս խեղճ կինը:

— Գէշ չէ առ այժմ: Բայց բաւական սրտի վախ
քահնցինք, գիտէ՞ք: Բացատրեց անոր ինչ որ տեղի
ունեցած էր. ըսաւ թէ առջի օրը խիստ վտանգաւոր
էր Ֆանթինի վիճակը և թէ հիմա լուսագոյն էր ան,
վասն զի կը կարծէր թէ Պ. քաղաքապետը Մօնֆէր-
մէյլ գացած է իր զաւակը բերելու համար: Քոյրը
չհամարձակեցաւ պարոն քաղաքապետին հարցումներ
ընելու այս մասին. բայց անոր կերպարանէն հասկը-
ցաւ թէ Մօնֆէրմէյլէ չէր գար:

— Շատ աղէկ, ըսաւ, լաւ ըրեր էք սխալիւր ի-
րեն չիմացնելով:

— Այո՛, կրկնեց քոյրը. բայց, պարոն քաղա-
քապետ, հիմա որ ձեզի պիտի տեսնէ առանց տեսնե-
լու նաեւ զաւակը, ի՞նչ պիտի ըսենք:

— Պահ մը մտախոհելէն ետք.

— Աստուած ողորմած է, ըսաւ:

— Այլ սակայն չպիտի կրնանք ստել, կմկմաց
քոյրը կէս ձայնով:

Արեւը բոլորովին լուսաւորած էր սենեակը: Պ.
Մատրլէնի երեսը զիմացէն կը լուսաւորուէր: Քոյրը
պատահարաւ վեր վերցուց աչքերը:

— Ա՛հ պարոն, աղաղակեց, ի՞նչ եղաք, ի՞նչ ունիք. ձեր մագերը բոլորովին ճերմկեր են:

— Ճերմկե՞ր են:

Քոյր Աէնբլիս հայելի չունէր. ծրար մը խառնելով պզտիկ հայելի մը հանեց զոր հիւանդարանի բժիշկը կը գործածէր Ֆիւանդի մը մեռած ըլլալը և շնչելէ դադրելը ստուգելու համար: Պ. Մատըլէն հայելին առաւ և անով մագերը նայեցաւ: Զարմանալի բան. իրաւ ճերմկեր են:

Անաարբերութեամբ և կարծես ուրիշ բանի մը վրայ մտածելու պէս արտաբերեց այս խօսքերը

Քոյրը այս իրողութեան մէջ չգիտեմ ի՞նչ թագուն գաղտնիք մը ընդնշմարելով անաբեկիլ զգաց:

Պ. Մատըլէն հարցուց.

— Կրնա՞մ տեսնել հիւանդը:

— Արդեօք պարոն քաղաքապետը բերել պիտի չտա՞յ անոր զաւակը, ըսաւ քոյրը, հարցում մը ընելու հազիւ համարձակելով:

— Անշուշտ, բայց առ նուազն երկու կամ երեք օր պէտք է:

— Եթէ հիւանդը մինչև այն ժամանակ ձեզ չտեսնէ, կրկնեց քոյրը վեհերոտութեամբ, չպիտի գիտնայ թէ ետ դարձած էք. դիւրին պիտի ըլլայ համոզել զինք որ համբերէ, և երբ զաւակը դայ, բնականաբար պիտի կարծէ թէ պարոն քաղաքապետը եկած և զաւակն ալ հետը բերած է: Հետեւաբար ստելու հարկ չըլլար:

Պ. Մատըլէն քանի մը ընդհատ մտածելէն ետք իր հանդարտ ծանրութեամբը ըսաւ.

— Չէ՛, քոյր իմ, պէտք է որ տեսնեմ զինքը: Քուցէ ստիպողական է կացութիւնս:

Կրօնուհին որ կ'երեւայ թէ չգիտեց այս «գուցէ» բառը որ մութ և տարօրինակ նշանակութիւն մը

կուտար պարոն քաղաքապետին խօսքերուն: Աչքերը վար առնելով և յարգական ձայնը մեղմելով.

— Լաւ. հիմա քնացած է. բայց պարոն քաղաքապետը կրնայ մտնել:

Պ. Մատըլէն քանի մը դիտողութիւն ըրաւ դուռի մը վրայ որ աղէկ չէր գոցուեր և որուն ձօննչը կրնար հիւանդը արթնցնել. յետոյ Ֆանթինին սենեակը մտաւ, անկողնին մօտեցաւ և վարագոյրները բացաւ:

Ֆանթին կը քնանար: Շունչը կուրծքէն կ'ելնէր այն աղետալի շունչով, որ այս տեսակ հիւանդութեանց յատկութիւններէն մին է, և որ դառնապէս կը տրտմեցնէ խեղճ մայրերը երբ լքիչերայն իրենց զատապարտուած և Քքնացած զաւակին քով կը հսկեն:

Բայց այս ցաւալի շնչառութիւնը հազիւ թէ կը խոռովէր այն անպատում հանդարտութիւնը որ իր գէմքին վրայ տարածուած էր և որով կերպարանափոխութիւն մը կ'առնէր այն իր լքուին մէջ: Դեղնութիւնը սպիտակութեան փոխուած էր. այտերը շառագոյն էին: Երկայն և խարտիչագոյն արտեւանունք՝ որոնք անոր կուտութեան և երիտասարդութեան մնացորդ և մի գեղութիւնն էին՝ կը բախէին թէեւ, բայց գոց ու կոր էին:

Մարմնովին ու բոլորովին կը գողար և չգիտեմ ինչ թեւեր տարածելով, որոնք բացուելու և զայն տեսնելու պատրաստ էին և որոնք թէեւ աներեւոյթ էին, այլ կը զգային թէ կը սարսռէին: Ով որ այս վիճակին մէջ տեսնելու ըլլար Ֆանթինը, լքնաւ չպիտի կրնար ծածկել որ գրեթէ՝ յուսաբեկ հիւանդ մըն է ան: Թռչելու պատրաստուողի մը կը նմանէր քան թէ մեռնելու:

Երբ ձեռքը ոստի մը կը մօտի վրայի ծաղիկը քաղելու համար, ոստը կը սարսռի և կարծես թէ կը պահուի ու միանգամայն կը ներկայի: Մարդկային սիրտը այս սարսուռին նման բան մը կը զգայ երբ կը հասնի այն բույսին ուր մահուան խորհրդաւոր մատերը հոգին կը քաղեն:

Պ. Մատըլէն ժամանակ մը անկողնին քով անշարժ կեցաւ. փոփոխակի հիւանդին ու խաչելութեան նայելով, ինչպէս կը նայէր երկու ամիս առաջ և այն օրը յորում առջի անգամ այս ապաստանարանը եկած էր զայն տեսնելու համար: Երկուքն ալ տակաւին հոն էին և միեւնոյն գիրքը կը պահէին. հիւանդը կը քնանար, ինքը ազօթք կ'ընէր. հիմակուան տարբերութիւնը սա էր որ այն երկու ամիսէն ի վեր Յանթինին մագերը ալիւորած և իր մագերն ալ ձերմըկած էին:

Քոյրը Պ. Մատըլէնի հետ ներս մտած չէր: Այս ոտքի վրայ և անկողնին քով կեցած էր՝ մատը բերնին վրայ գնելով, իբր թէ սենեկին մէջ մէկու մը լոտթիւն կը պատուիրէր:

Յանթին աչքերը բացաւ, տեսաւ զայն և հանդարտութեամբ ու ժպիտով մը ըսաւ.

— Ո՞ւր է Գօզէթը:

Գ Լ Ո Ի Խ Բ.

ՖԱՆԹԻՆ ԵՐՋԱՆԻԿ Է

Ամենեւին շարժում մը չըբաւ ի նշան զարմացման կամ ուրախութեան, բուն իսկ ուրախութիւն էր ինք: Սա պարզ հարցումը «ո՞ւր է Գօզէթը» այնքան մեծ վստահութեամբ, այնքան ապահովութեամբ և այնքան անխոռով և անկասկած կերպով ըրած էր որ Պ. Մատըլէն խօսք մը չգտաւ պատասխանելու: Յանթին շարունակեց.

— Գիտէի որ հոգ էիք. թէև կը քնանայի, բայց կը տեսնէի ձեզի: Շատ առհնձ ի վեր է որ կը տեսնեմ ձեզի, բոլոր գիշերը ձեզի կը տեսնէի անընդհատ: Փառքի մը մէջ էիք և ձեր շուրջը ամէն տեսակ երկնային կերպարաններ կային:

Մատըլէն նայուածքը դէպի խաչելութիւնը վերցուց:

— Բայց, կրկնեց Յանթին, ըսէք ինձ ո՞ւր է Գօզէթ: Ինչո՞ւ անկողնիս չգրուեցաւ այն որպէս զի զարթմանս միջոցին տեսնէի զինքը:

Պ. Մատըլէն մեքենայաբար քանի մը պատասխան տուաւ զոր ետքէն ինքն ալ բնաւ չկրցաւ յիշել:

Բարեբախտաբար բժիշկը եղելութիւնը իմանալով վրայ հասած էր: Ուստի Պ. Մատըլէնի օգնեց:

— Աղջիկս, ըսաւ բժիշկը. հանդարտէ՛: Չաւակդ հոս է:

Փանթինի աչքերը լուսաւորուեցան և անոր բոլոր երեսը ճառագայթով ողողեցին: Չեռները միացուց աղօթողի մը բոլոր ջերմեռանդութիւնը ու հեզութիւնը արտայայտող կերպարանով:

— Ո՛հ, բերէք ուրեմն մանկիկս, պոտաց:

Մայրական սրտառուչ երեւակայութիւն: Փանթինի համար Գօզէթ գրկուելով բերուող մանկիկ մըն էր:

— Քիչ մը եւս համբերէ՛, հիմա չըլլար, կրկնեց բժիշկը: Տակաւին տենդդ բոլորովին բոյժ գտած չէ: Չաւակդ տեսնելով կրնաս յուզուիլ և վնասուիլ: Պէտք է որ նախ առողջանաս:

Փանթին աշխուժիւ մը ընդմիջեց անոր խօսքը:

— Բայց ա՛յ աղէկցած եմ. կը կրկնեմ թէ շատ աղէկ եմ: Յաւանա՞կ է, ի՞նչ է այս բժիշկը: Ես անանկ բան չգիտեմ, կ'ուզեմ զաւակս տեսնել, հա՛, կ'ուզե՛մ:

— Տե՛ս, ահա ինչպէս կը բարկանաս: Քանի որ այդ վիճակի մէջ ես, պիտի չթողում որ զաւակդ քովդ բերուի: Չայն տեսնելը չի բաւեր, պէտք է նաև ապրիլ անոր համար: Երբ աւելի հանդարտ ըլլաս, ես անձամբ պիտի բերեմ զաւակդ:

Խեղճ մայրը զիջաւ համբերելու:

— Պարոն բժիշկ, ներում կը խնդրեմ ձեզմէ, կըրկին կրկին ներում կը խնդրեմ: Առաջները այս կերպով ամենեւին չէի խօսեր: այնքան դժբախտութիւններ կրեցի որ ըսածս չեմ գիտեր: Կը հասկնամ ինչ ըսել կ'ուզէք. կը վախնաք որ չյուզուիմ. ո՛րքան ուզէք պիտի համբերեմ, բայց, Աստուած վկայ, վնաս չտար ինձ աղջիկս տեսնելու: Երէկ իրիկուընէ ի վեր կը տեսնեմ զայն և աչքս վրայէն չեմ հեռա-

ցներ: Չեղի բան մը ըսե՛մ, եթէ հիմա բերուելու ալ ըլլար զաւակս, հանդարտօրէն պիտի խօսէի հետը: Ահա այս էր միայն ընելիքս:

Միթէ բաւական չէ՞ զաւակս տեսնելու փափաքիլս, զաւակս որ հոս բերելու համար մասնաւորապէս Մօնֆէրմէյլ մարդ գնաց: Բարկացած չեմ: Գիտեմ որ երջանիկ պիտի ըլլամ: Այս գիշեր մինչեւ առաւօտ ճերմակ բաներ և անձեր տեսայ որոնք կը ժպտէին ինձ:

Պարոն բժիշկը երբ որ հաճի, թող այն ատեն բերէ Գօզէթս: Ա՛յ տենդ չունիմ, վասն զի աղէկցած եմ. քաջ կը զգամ որ ալ բան մը չունիմ. բայց հիւանդի մը պէս պիտի վարուիմ և չպիտի շարժիմ ստիկիներու հաճելի ըլլալու համար: Երբ տեսնեմ թէ շատ հանդարտ եմ, պիտի ըսեն թէ պէտք է տալ ինձ զաւակս:

Պ. Մատրլէն անկողնին քով աթոռի մը վրայ նստած էր: Փանթին դէպի անոր կողմը դարձաւ: Իր հանդարտութիւնը տեսնելու և առանց դժուարութեան զաւակը իր քով բերուելու համար յայտնապէս կը ջանար հանդարտ նսեւ «շատ խելօք» երեւալու, ինչպէս կ'ըսէր հիւանդութեան այս յոռի վիճակին մէջ որ մանկութեան կը նմանի: Բայց ինքզինքը զսպելով հանգերձ չէր կրնար համբերել և հազարումէկ հարցումներ կ'ընէր Պ. Մատրլէնի:

— Լաւ ճամբորդութիւն մը ըրի՞ք, պարոն քաղաքապետ: Ո՛հ, որքան բարի էք որ հաճեցաք երթալու և զաւակս բերելու: Ըսէք ինձ միայն թէ ինչպէս է ան: Ծամբու դժուարութեանց զիմացա՞ւ: Ափսո՛ս որ պիտի չճանչնայ զիս: Այն ատենէն ի վեր մոռցած է զիս, խեղճ մանկիկս: Մանուկները յիշողութիւն չեն ունենար: Թոչուններու կը նմանին: Այսօր բան մը կը տեսնեն, վաղն ալ ուրիշ մը, բայց

բան մը չմնար իրենց միտքը: Գէթ ձերմակեղէն ու-
նէ՞ր արդեօք: Այդ Թէնարտիէները վրան գլուխը
մաքուր կը նայի՞ն եղեր արդեօք: Ի՞նչպէս կը կերա-
կրուէր:

Ո՛ր, եթէ գիտնայիր թէ ո՛րքան տառապանք կը-
րեցի թշուառութեանս ժամանակ ես ինքնիրեն այս
հարցումները ընելով: Բայց հիմակ ալ անցաւ այն
ժամանակը: Ուրախ եմ հիմա: Ո՛հ, որքան կը փա-
փաքէի տեսնել զայն: Ի՞նչպէս էր, գեղեցի՞կ էր,
պարոն քաղաքապետ: Ի՞նչ կ'ըսէք, միթէ գեղեցիկ
չէ՞ աղջիկս:

Անշուշտ ճամբան շատ պաղած պիտի ըլլաք կառ-
քին մէջ: Միթէ կարելի չէ՞ քիչ մը, բոպէ մը միայն
քովս բերել Գօզէթս: Թող դարձեալ անմիջապէս առ-
նեն տանին: Դուք մեր մեծն էք, եթէ ուզէք, կրնաք
հրամայել որ բերեն:

Մ. Մատըլէն Փանթինին ձեռքը բռնեց:

— Գօզէթը գեղեցիկ է, ըսաւ: Գօզէթը լաւ է.
շատ չանցնիր կը տեսնես, բայց հանդարտ կեցիր:
Յուզուելով կը խօսիս, մանաւանդ թէ թեւզ անկո-
ղինէն դուրս կը հանես, և այս պատճառաւ կը հա-
զաս:

Եւ իրօք Փանթին իր մէն մի խօսքը արտաբե-
րած պահուն սաստիկ կը հազար:

Փանթին չմրմոսց. վախցաւ. կարծելով թէ քանի
մը կըքոտ տրտունջներուն պատճառաւ չպիտի դրա-
ւէր իր վրայ այն վատահուժիւնը զոր կ'ուզէր ներ-
չնչել, և սկսաւ անտարբեր խօսքեր ըսել:

— Մօնֆէրմէյլ բաւական գեղեցիկ տեղ մըն է,
այնպէս չէ՞: Ամառը գիւղական զրօսանքի համար հոն
կ'երթան: Այս Թէնարտիէները միթէ աղէկ գործ կը
տեսնեն: Հարուստ և մեծ մարդեր չեն անցնիր ա-

նոնց գիւղէն: Արոնց պանդօկն ալ խոհատունի պէս
բան մըն է:

Պ. Մատըլէն միշտ Փանթինին ձեռքը կը բռնէր
և անձկութեամբ կը նայէր: Յայտնի էր թէ եկած էր
անոր ըսելու այնպիսի բաներ զոր հիմա իր միտքը
կը դեղեւէր յայտնելու: Բժիշկը այցելութիւնը կա-
տարելէն ետք՝ մեկնած էր: Միայն քոյր Սէնբլիս
մնացած էր անոնց քով:

— Չա՛յնը կը լսեմ, Աստուած իմ, Գօզէթին
ձայնը կը լսեմ:

Թեւը երկնցուց որպէս զի լուսթիւն պահեն Պ.
Մատըլէն և քոյր Սէնբլիս, չունչը բռնեց և սկսաւ
հիացումով մտիկ ընել:

Գաւիթին մէջ մանուկ մը կար որ կը խաղար և
որ դռնապանուհիին կամ ուրիշ բանուոր կնոջ մը զա-
ւակն էր: Այս այն դիպուածներէն մին է, որոնք
միշտ կը պատահին և որոնք կարծես թէ աղետալի
դէպքերու խորհրդաւոր ներկայացման մէկ մասը կը
կազմեն: Այն մանուկը պզտիկ աղջիկ մըն էր, որ
կ'երթար կուգար, տաքնալու համար կը վազվզէր,
կը խնդար և բարձր ձայներով կ'երգէր: Բարէ՛, կա՞յ
արդեօք բան մը որու չխառնուին մանկանց խաղերը:
Փանթին ահա այս աղջկան երգերը կը լսէր:

— Ո՛հ, Գօզէթս է այն, կը ձանչնամ ձայնը,
ձայնը, կրկնեց:

Մանուկը եկածին պէս հեռացաւ, ձայնը լուսելէ
զադրեցաւ. Փանթին ժամանակ մը եւս սկանջ տուաւ
յետոյ տխրութեամբ համակուեցաւ, և Պ. Մատըլէն
անոր ցած ձայնով սա խօսքը ըսելը լսեց. — Աս բը-
ժիշկը ո՛րքան չարասիրտ է որ թող չտար ինձ աղ-
ջիկս տեսնել: Չարագէ՛մ մարդ մըն է ան:

Բայց իր գաղափարներոն զուարթ տեսարանը
նորէն երեւցաւ: Միլուխը բարձին վրայ դրած չարու-

նակեց իւրովի խօսիլ:—Ի՛նչպէս երջանիկ պիտի ըյ-
լանք այսու հետեւ: Նախ պզտիկ պարտէզ մը պիտի
ուենենանք, ինչպէս որ Պ. Մատըլէն խոստացաւ ինձ:
Աղջիկս պարտէզին մէջ պիտի խաղայ: Հիմակ ան-
շուշտ սովրած է քերականը: Վանկերը հեգել պիտի
տամ իրեն. Գալարներու վրայ թիթեռներուն հտե-
ւէն պիտի վազէ: Ետեւէն իրեն պիտի նայիմ: Մա-
նաւանդ թէ ա՛լ սուրբ հազորդութիւն պիտի առնէ:
Աղէկ ըսի, ե՛րբ պիտի կրնայ ճաշակ առնել:

Մատերովը սկսաւ հաշուել:

... Մէկ, երկու, երեք, չորս... եօթ տարեկան
է հիմա: Հինգ տարիէն ետք սպիտակ քօղ մը պիտի
առնէ, ծակոտկէն գուլպաներ պիտի հագնի. պզտիկ
կին մը պիտի դառնայ: Ո՛ր բարեսիրտ քոյր իմ, ես ալ
որքան ապուշ եմ որ այժմէն իսկ կը մտածեմ թէ
երբ ճաշակ պիտի առնէ աղջիկս:

Եւ սկսաւ խնդալ:

Պ. Մատըլէն Փանթինին ձեռքը թողուց: Գետինը
նայելով և միտքը մտածումներու անդունդը ընկզմե-
լով անոր այս խօսքերը մտիկ կ'ընէր փչող հով մը
մտիկ ընելու պէս: Յանկարծ Փանթին խօսելէ դադ-
րեցաւ. Պ. Մատըլէն մեքենայաբար գլուխը վեր վեր-
ցուց անոր այս յանկարծական լռութեան վրայ, և
տեսաւ որ Փանթին անարկու կերպարան մը առած
էր:

Փանթին կիսովին ելած նստած էր. և ա՛լ ոչ կը
խօսէր և ոչ ալ շունչ կ'առնէր: շապիկը բացուելով
անոր նիհար ուսը երեւան հանած էր. երեսը որ պահ
մը առաջ սերախ զուարթ էր՝ հիմա գունատ էր, և
կ'երեւար որ զիմացի կողմը, սենեակին միւս ծայրը
զարհուրելի բանի մը վրայ կը յարէր իր աչքը զոր
աարսափը մեծցուցած էր:

— Աստուած իմ, աղաղակեց Մատըլէն, ի՞նչ ու-
նիս Փանթին:

Պատասխան չտուաւ Փանթին. աչքերը չվերցուց
այն առարկային վրայէն զոր կը տեսնէր. մէկ ձեռ-
քովը Մատըլէնի թեւը բռնեց և միւսովը ալ նշան ը-
րաւ որ ետին նայի:

Մատըլէն ետեւը դարձաւ և տեսաւ որ ժապէր
կեցած էր հոն:

Գ Լ Ո Ի Խ Գ.

Ժ Ա Վ Է Բ Գ Ո Հ Է

Ահաւասիկ եղելութիւնը:

Պ. Մատըլէն Արասի եղեւնադատ ատեանէն երբ
մեկնեցաւ կէս գիշերընցած էր և ժամը կէս կը զար-
նէր:

Ճիշդ ժամանակին իր պանդոկը վերադառնալով
ճամբայ ելած էր սուրհանդակի կառքով որու մէջ՝
ինչպէս կը յիշէ ընթերցողը՝ տեղ մը բռնած էր ան:
Առաւօտեան ժամը վեցէն քիչ մը առաջ Մ... հասած

էր և առաջին գործը եղած էր Պ. Հաֆիթին գրած նամակը նամակատուներ յանձնել, յետոյ հիւանդարանը մտնել և Ֆանթինը տեսնել:

Բայց եղեանդատ ատեանին սրահէն ելնելէն անմիջապէս ետք ընդհանուր դատախազը՝ առաջին անգամի տագնապէն ազատելէն ետք խօսիլ սկսած էր՝ Մ...ի յարգի քաղաքապետին յիմարական ընթացքին նկատմամբ ցաւելով. միանգամայն յայտնելով թէ իր համոզումները ո և է փոփոխութիւն չէին կրած այս տարօրինակ դիպումէն որու ինչ ըլլալը ետքէն կրնար հասկցուիլ, և առ այժմ պահանջելով Շանմաթիէօի դատապարտուիլը որ յայտնապէս բուն ժան Վալփանն էր:

Ընդհանուր դատախազին այսպէս պնդելը բազմութեան, ատեանին և դատաւորներուն զգացումին հակառակ կ'երեւար յայտնապէս:

Ամբաստանեալին պաշտպանը գրեթէ դիւրութեամբ կրցած էր հերքել ընդհանուր դատախազին առարկութիւնները և հաստատել թէ Պ. Մատըլէնի, այսինքն նոյն իսկ ժան Վալփանի ըրած յայտարարութեանց վրայ դատը բոլորովին տարբեր կերպարան առած էր, և թէ դատաւորաց առջեւ կեցող ամբաստանեալը անմեղ մըն էր:

Պաշտպան փաստաբանը այս առթիւ դատաստանական սխալումներու վրայ քանի մը ցաւակցութիւն յայտնած էր, որոնք դժբախտաբար ոչ այնքան նոր էին...:

Նախագահը խօսքը եզրակացնելու ատեն փաստաբանին համակարծիք եղած էր, և դատաւորները քանի մը բոպէի մէջ Շանմաթիէօն անպարտ համարելով արձակած էին:

Բայց ժան Վալփան մը պէտք էր ընդհանուր

փաստաբանին, և որովհետեւ Շանմաթիէօն չունէր այլ Մատըլէնը ուզեց ստնել:

Շանմաթիէօն արձակուելէն անմիջապէս ետք, ընդհանուր դատախազը նախագահին հետ առանձին սենեակ մը պնաց: «Հոն «Մ...ի քաղաքապետը բերել տալու հարկաւորութեան նկատմամբ խորհրդակցեցան»: Ընդհանուր դատախազին այս պարբերութիւնը բարձրագոյն ատեանի ընդհանուր դատախազին ուղղած տեղեկագրին սկզբնական ծանօթագրութեանց մէջ ամբողջապէս իր ձեռքովը գրած է:

Նախագահը երբ գաղբեցաւ ի սկզբան կրած յուզումը զգալէ, քիչ առարկութիւն ըրաւ: Պէտք էր որ արդարութիւնը իր պարտքը կատարէր: Մանաւանդ թէ ամէն բան ըսած ըլլալու համար կը խոստովանինք թէ նախագահը թէեւ բարեսիրտ և բաւական ուշիմ մարդ մըն էր, բայց միանգամայն թագաւորութեան խիստ և գրեթէ եռանդուն կուսակից մը ըլլալով, դժուարած էր երբ Մ...ի քաղաքապետը փոխանակ «Պուօնաբարդէ» ըսելու «կայսր» ըսած էր:

Ուստի Պ. Մատըլէնը բռնելու հրամանը զրկուեցաւ: Ընդհանուր դատախազը մասնաւոր սուրհանգակի մը հետ Մ... զրկեց այս հրամանը և անոր գործադրութիւնը ստիկանութեան տեսուչ ժալէրին յանձնեց:

Ինչպէս գիտենք արդէն, ժալէր վկայութիւնը տալէն անմիջապէս ետք Մ... վերադարձեր էր:

Ժալէր ոտքի վրայ կ'ելնէր երբ սուրհանգակը Մատըլէնը բռնելու և բերելու հրամանը յանձնեց անոր:

Նոյն իսկ հրամանաբերը ստիկանութեան ծառայող վարպետ մարդ մըն էր, և երկու խօսքով հասկցուց ժալէրին ինչ որ Արասի ատեանին մէջ տեղի ունեցած էր:

ԹՇՈՒԱՌՆԵՐ (Գ. 2.)

Հրամանագիրը դոր ընդհանուր դատախազը ըստորագրած էր, այսպէս գրուած էր. — Ոստիկան ժավէր Մ...-ի քաղաքապետ և Մատըլէն անուն անձը պիտի բռնէ, որու ժան վալթան անուն, ազատագիր վաղեմի դատապարտեալը ըլլալը եղեոնական ժողովին այս օրուան նստին մէջ հաստատուեցաւ »:

Ո՛վ որ ժավէրը ճանչցած չըլլար և տեսնէր զայն ճիշդ հիւանդարանի նախասենեակը մտած պահուն, չպիտի գուշակէր թէ ի՛նչ կ'զգար ան, և պիտի կարծէր թէ խիստ անտարբեր կերպարան մը ունի: Անտարբեր, հանդարտ և ծանր էր, ալեւոր մագերին ալ քունքերուն վրայ կատարելապէս կոկուած էին. և իր սովորական յամբուլթեամբ քիչ մը առաջ անդունդէն վեր ելած էր: Եթէ մէկը քաջ ճանչնար զայն և ուշադրութեամբ զննելու ըլլար, սարսուռ մը պիտի զգար: Իր կաշիէ փողակապին ճարմանդը փոխանակ ծոծրակին վրայ ըլլալու ձախ ականջին վրան էր, ուսկէ կը հասկցուէր թէ անլուր կերպով յուզուած էր ան:

Ժավէր անթերի բնաւորութիւն մը ունէր. ոչ իր պարտքին և ոչ ալ համազգեստին վրայ ծալ չէր ընդուններ. չարագործներու հետ կանոնաւորուպէս, իր զգեստի կոճակներուն հետն ալ անաչտոտապէս կը վարուէր:

Քանի որ իր փողակապին ճարմանդը անշուրջ կերպով մը դրած էր, ըսել է թէ դրաւուած էր նա այնպիսի յուզումով մը որ կրնայ ներքին երկրաշարժ անուանիլ:

Պարզապէս եկած էր մօտակայ պահնորդարանէն տասնապետ մը և չորս զինուոր ստած էր հետը. զինուորները գաւիթը ձգած էր, և հարցուցած էր զոնապահուհիին թէ ո՛ւր է Ֆանթինին սենեակը. զոնապահուհին ալ առանց կասկածելու ցուցուցած

էր, վասնզի սովորած էր տեսնելու զինուոր անձեր որոնք պարոն քաղաքապետին հետ տեսնուելու կուգային:

Ժավէր երբ Ֆանթինի սենեկին մօտեցաւ, բանալին դարձուց, հիւանդապահի կամ լրտեսի պէս դուռը կամաց մը հրեց և ներս մտաւ:

Եթէ պէտք է ճիշդն ըսել, ներս չմտաւ, այլ կիսաբաց դուռին շեմին վրայ կանգնած կեցաւ. փեղոյրը գլուխն էր, ձախ ձեռքն ալ մինչեւ կզակը կոճկուած թիկնոցին մէջ դրած էր: Արմուկին ծալին մէջէն կրնար տեսնուիլ ետեւը պահած իր ահագին գաւազանին կապարեայ գունդը:

Այսպէս վայրկեանի մը չափ կեցաւ, և ոչ ոք նշմարեց իր ներկայութիւնը: Յանկարծ Ֆանթին աչքերը վեր վերցուց, տեսաւ զայն և զրդեց Պ. Մատըլէնը որ ան ալ գառնայ և տեսնէ:

Երբ Մատըլէնի նայուածքը ժավէրի նայուածքին հանդիպեցաւ, ժավէր առանց շարժելու, առանց խլրտելու, առանց մօտելու ահարկու կերպարան մը առաւ: Չկայ մարդկային զգացում մը որ կարենայ ուրախութեան պէս ահարկու ըլլալ:

Ժավէրի զէմքը իր գեհնապարտ մեղաւորը դեռ նոր գտնող սատանայի մը զէմքին նմանեցաւ:

Երբ զգաց թէ ա՛լ ստուգապէս իր ափին մէջն էր ժան վալթան, զէմքին վրայ երեւցաւ ինչ որ սրտին մէջ կար: Յատակը յուզուելով երեսը ելաւ: Իր որսին հետքը սակաւ ինչ կորսուած և պահ մը այն Շանմաթիէօին նկատմամբ սխալած ըլլալուն հուսատութիւնը կ'անհետէր այն հպարտութեան առջեւ զոր կը զգար ժավէր՝ նախ և առաջ լաւ մը գուշակած և այնքան ժամանակ ուղիղ բնազդում մը ունեցած ըլլալուն համար: Ժավէրին գոհունակութիւնը իր տիրական գիրքէն յայտնուեցաւ:

Յաղթանակին տձեւութիւնը անոր նեղ ճակատին վրայ տարածուեցաւ: Այս տձեւութիւնն էր այն ամէն սարսափը զոր գոհունակ դէմք մը կրնայ տարածել իր վրայ:

Ժավէր նոյն պահուն երկինքն էր: Առանց ճշգրտութեան իմանալու, այլ իր հարկաւորութեան և յանդուրժեան խառնաշփոթ ակներեւութեամբը կ'զգար թէ արդարութիւնը, լոյսը և ճշմարտութիւնը իր անձին միջոցաւ կը կատարէին իրենց երկնային պաշտօնը որ է չարութիւնը խորտակել: Ետեւը և բոլորտիքը, անյատակ անդունդի մը մէջ իր հետն էին իշխանութիւնը, իրաւունքը, վճռուած դատը, օրինական գիտակցութիւնը, ընկերային վրիժառութեան բազուկը, ամէն աստղերը:

Բարեկարգութիւնը կը պաշտպանէր, օրէնքին շանթը կ'արձակէր, ընկերութեան վրէժը կ'առնուր, զինու զօրութեամբ բացարձակին կ'աջակցէր. փառքի մը մէջ կը կանգնէր, իր յաղթութեան մէջ կարծես թէ տակաւին թշնամին ասպարէզ կը հրաւիրէր կըռուելու:

Հպարտօրէն, փառաւորապէս և ոտքի վրայ կեցած՝ երկնից վրայ կը տարածէր անագորոյն հրեշտակապետի մը գերմարդկային անասնութիւնը: Ընկերային թուրը, զոր իր ոսկրուտ ձեռքը բռնած էր, անորոշապէս կը փալիւէր այն սոսկալի մթութեան մէջ որով պաշարուած էր իր կատարած գործը: Երանութիւն և արտմութիւն կը զգար՝ իր դարչապարին տակը ունենալով ոճիրը, մոլութիւնը, ապստամբութիւնը, դատապարտութիւնը և դժոխքը. կը ճառագայթէր, կը ժպտէր և այս հրեշտարոյ սուրբ Միքայէլը անուրանալի վեհութիւն մը ունէր:

Ժավէրի վարձունքը ահարկու այլ ոչ բնաւ անարգ էր:

Ուղղամտութիւնը, անկեղծութիւնը, անարատութիւնը, համոզումը և պարտաւորութեան զաղափարը այնպիսի բաներ են որոնք սխալելով կրնան սոսկալի ըլլալ և որոնք սակայն նաև սոսկալի ըլլալով իրենց վսեմութիւնը չեն կորսնցներ. իրենց վեհութիւնը մարդկային խղճի յատուկ սարսափին մէջն ալ կը տեւէ. առաքինութիւններ են անոնք. բայց թերութիւն մը ունին, որ է սխալումը: Անագորոյն մոլեռանդի մը անախորժ այլ օրինաւոր ուրախութիւնը չգիտեմ ինչ ճառագայթում մը ունի որ պատկառելի է և տրամագին:

Ժավէր՝ առանց ինքն ալ գիտնալու՝ ցաւակցութեան արժանի էր իր տարած զարհուրելի յաղթանակին, ինչպէս են ամէն յաղթանակող աղէտները: Չկայ բան մը որ այնքան կսկծալի և սարսափելի ըլլայ որքան էր այս կերպարանը որու վրայ կ'երեւար ինչ որ կրնար անուանիլ բարութեան ամէն չարութիւնը:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԻՐ ԻՐԱԻԱՆՅ ՏԷՐ Կ'ԸԼԼԱՅ

Փանթին բնաւ տեսած չէր ժավէրը այն օրէն ի վեր ուր պարոն քաղաքապետին շնորհիւր ազատած էր անոր ձեռքէն: Իր հիւանդ ուղեղը բան մը չկրցաւ հասկնալ, բայց առանց տարակուսելու կարծեց թէ զինքը առնելու և տանելու համար եկած էր անձկըրցաւ տանիլ այս մարդուն սոսկալի կերպարանին. զգալ կարծեց թէ յետին շունչը պիտի աւանդէ, երկու ձեռքովը երեսը ծածկեց և վշտագին ձայնով մը պօռաց.

— Ազատեցէք զիս, Գ. Մատըլէն:

Ժան Վալթան,—ա՛լ այսուհետև ուրիշ անուն չպիտի տանք իրեն,—տեղէն ելած էր: Ամենամեղմ և ամենահանդարտ ձայնով մը ըսաւ Փանթինին.

— Հանդարտ կեցիր, քեզի համար եկած չէ:

Յետոյ դէպ ի ժավէր դառնալով ըսաւ.

— Գիտեմ ինչո՛ւ համար եկած ըլլալդ:

Ժավէր պատասխանեց.

— Երթանք ուրեմն, շո՛ւտ:

Ժավէր չգիտեմ ինչ անասնային և մոլեգին հընչուժով մը արտաբերեց այս խօսքը: Ծշղապէս չարտասանեց զայն. որ և է ուղղագրութիւն չի կրնար յայտնապէս նշանակել ինչ որ արտասանուեցաւ այն

խօսքը: Մարդկային խօսք մը չէր այլ առիւծի մորնչիւն մըն էր այն:

Սովորութեանը համեմատ չվարուեցաւ. ի՛նչ բանի համար եկած ըլլալը երկարօրէն բացատրելը աւելորդ սեպեց, և ոչ ալ ցուցուց զինքը բռնելու հրամանագիրը: Ժավէրի համար ժան Վալթան խորհրդաւոր և անըմբռնելի մարտիկ մը, խաւարամած ըմբիշ մըն էր զոր հինգ տարիէ ի վեր կը պրկէր առանց տապալել կրնալու: Այս ձերբակալութիւնը չէ թէ սկիզբ այլ վերջ մըն էր: Ուստի բաւական համարեց ըսելը. երթա՛նք ուրեմն, շո՛ւտ:

Առանց քայլ մը առնելու ըսած էր այս խօսքը: Ժան Վալթանին վրայ արձակեց իր նայուածքը զոր ակիշ մը նետելու պէս կ'արձակէր և որով թշուառները իր քովը կը քաշէր ուժգնակի:

Երկու ամիս առաջ Փանթին անա այս նայուածքին մինչեւ իր ոսկրներուն ծուծը թափանցելը զգացած էր:

Ժավէրի աղաղակը լսելով Փանթին աչքերը բացած էր: Բայց պարոն քաղաքապետը իր քովն էր. ի՛նչ վախ կրնար ունենալ:

Ժավէր դէպ ի սենեկին մէջտեղը յառաջացաւ և պօռաց.

— Է՛, պիտի գա՞ս թէ ոչ:

Թշուառ կինը բոլորովը նայեցաւ: Կրօնուհիէն և պարոն քաղաքապետէն ի գատ մարդ չկար սենեկին մէջ: Ժավէր որո՞ւ հետ կրնար իբր տէր առ ծառայ խօսիլ: Իրեն հետ. ուստի սարսուեցաւ:

Այն ատեն Փանթին անշուր բան մը տեսաւ, ա՛յնքան անշուր որ իր տենդին ամէնէն սոսկալի բանդագուշանաց մէջ անգամ անանկ բան մը չէր երեւցած իրեն:

Տեսաւ որ լրտեսն ժամէր պարոն քաղաքապետին
օձիքը բռնեց. տեսաւ որ պարոն քաղաքապետն ալ
գլուխը ծոկով հնազանդեցաւ : կարծեց Ֆանթին թէ
աշխարհս կը խաչարի :

Իրօք ժամէր ժան Վալթանը օձիքէն բռնած էր :

— Պարոն քաղաքապետ, պոռաց Ֆանթին :

Ժամէր քահ քահ խնդաց այնպիսի խնդումով, որ
իբր ակօսաները լինդերէն կը զատէր :

— Ա՛լ պարոն քաղաքապետ չկայ հոս :

Ժան Վալթան իր թիկնոցին օձիքը բռնող ձեռքը
հեռացնելու փորձ մը չըրաւ, և ըսաւ,

— Ժամէ՛ր... :

— Պարոն տեսուչ անուանէ զիս, ըսաւ ժամէր՝
Ժան Վալթանի խօսքը ընդմիջելով :

— Պարոն, կրկնեց ժան Վալթան, կ'ուզէի բան
մը ըսել քեզ ստանձին :

— Յայտնի յայտնապէս խօսէ ինչ որ պիտի ըսես,
պատասխանեց ժամէր. ինձի հետ խօսող մը պէտք է
որ բացէ ի բաց և յայտնապէս խօսի :

Շան Վալթան ձայնը մեղմելով շարունակեց.

— Աղաչանք մը պիտի ընեմ քեզ... :

— Ըսի քեզի որ բարձր խօսիս :

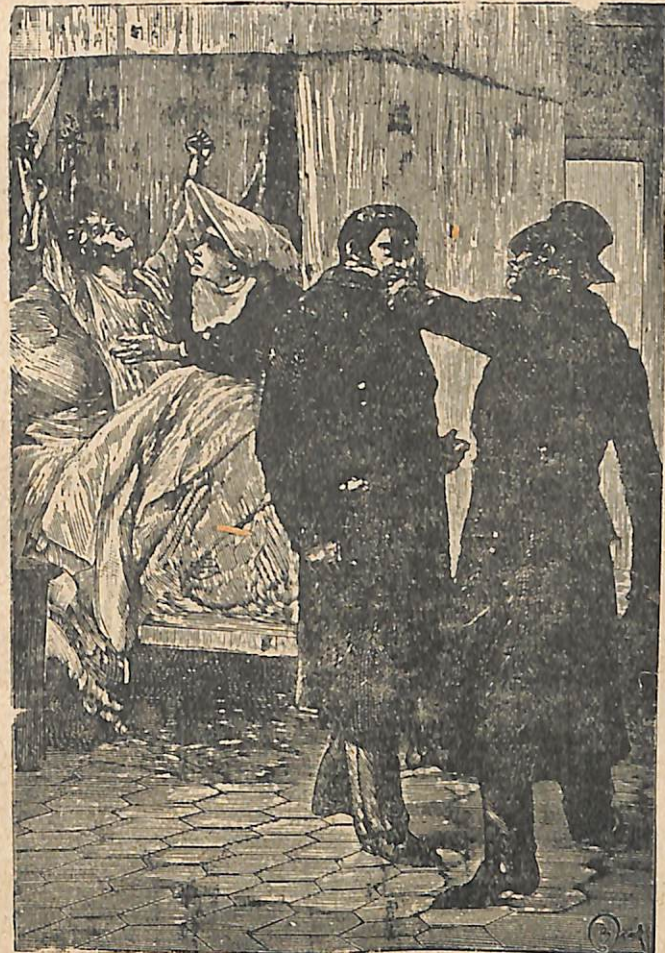
— Բայց պէտք է որ միայն դուն լսես ինչ որ
պիտի ըսեմ... :

— Ինձի ի՞նչ, մտիկ չեմ ըներ :

Ժան Վալթան դէպի ժամէր գարձաւ և շուտ ու
խիստ կամաց մը ըսաւ.

— Երեք օր չնորհէ՛ ինձ : Երեք օր տուր ինձ որ
երթամ սա թշուառ կնոջ զաւակը բերեմ : Ինչ որ
պէտք է կը վճարեմ : Եթէ կ'ուզես. հետս եկ'ուր :

— Կը ծաղրե՞ս զիս, պոռաց ժամէր : Հաւատա որ
չէի կարծեր թէ այդքան ապուշ ես : Երեք օր կ'ու-
զես որ փախիս երթաս, և կ'ըսես թէ սա ազլիկին

ԺԱՎԷՐ ԿԸ ՁԵՐԲԱԿԱԼԷ Պ. ՄԱՏՐԷԼԵՆԸ

ղաւակը բերելու համար պիտի երթաս: Հա՛, հա՛,
լաւ, շատ լաւ:

Ֆանթին սասանեցաւ:

— Զաւա՞կս, ո՞վ պիտի բերէ զաւակս, պոռոց: Ուրեմն դե՞ռ հոս չէ՞ զաւակս: Բոյր իմ, պատասխան տուր, ո՞ւր է Գօզէթը: Զաւակս կ'ուզեմ: Պ. Մատըլէն, պարոն քաղաքապետ:

Ժավէր ոտքը գետինը զարկաւ:

— Ա՛ն քեզ հիմակ ուրիշ մըն ալ, պիտի պապանձի՞ս թէ ոչ, անամօթ ջլլիկ: Շուտիկին բերանը երթայ ասանկ քաղաք մը, ուր թիապարտները պաշտօնակալ կ'ըլլան և բողբերն ալ բամբիչներու պէս կը խնամուին: Բայց համբերութիւն, ամէն բան կարգի կը մտնէ. ժամանակը եկած է ալ:

Ժավէր Ֆանթինին նայեցաւ ուղղակի, և ժանձալժանին փողկապը, շապիկը և օձիքը ափովը բռնելով կրկնեց.

— Ըսի քեզ թէ ոչ Պ. Մատըլէն և ոչ ալ պարոն քաղաքապետ կայ հոս: Գող մը կայ, աւազակ մը կայ, ժանձալժան անունով եղեռնագործ մը կայ զոր ահա բռնած եմ:

Ֆանթին յանկարծ կանգնեցաւ իր ոսկրուտ թեւերուն և ձեռներուն վրայ կռթնելով. ժանձալժանին նայեցաւ, ժավէրին նայեցաւ, կրօնուհիին նայեցաւ, բերանը բացաւ կարծես խօսելու համար, կոկորդին մէջէն հոնչիւն մը ելաւ, ակոսները կրճեցին, թեւերը տարածեց վշտագին, ջղաձգային շարժումով ձեռները բացաւ և խզողուողի մը պէս չորս կողմը նայեցաւ կարծես բան մը կամ մարդ մը փրնտըռելու համար, յետոյ յանկարծ բարձին վրայ ծռեցաւ ինկաւ:

Գլուխը անկողնին անարին զարնուելով իր կուրծքին վրայ ինկաւ՝ բերանը բաց և աչքերը մարած,

Փանթին մեռած էր:

Փան Վալթան ձեռքը ժավէրի ձեռքին վրայ դրաւ, և մանկան մը ձեռքը բանալուպէս բացաւ, յետոյ ըսաւ ժավէրին.

— Դուն մեռցուցիր այս կինը:

— Վերջ պիտի տա՞նք թէ ոչ, պոռաց ժավէր կատաղութեամբ. պատճառներ իմանալու չեկայ հոս: Կարճ կապենք. զինուորները վարն են. շո՛ւտ ըրէ քալենք, թէ ոչ չրուչակը պատրաստ է:

Սենեակին մէկ անկիւնը երկաթեայ հին անկողին մը կար որ բաւական յոռի վիճակի մէջ էր և որու վրայ կը հանգչէին քոյրերը երբ հսկելու ըլլաւ յին: Փան Վալթան այս անկողինն մտեցաւ, ակընթարթի մը մէջ անոր սնարի կողմէն արդէն աւրուած երկաթէ ձողը քաշեց հանեց, վասնզի իր ջիղերուն նման ջիղերու համար դիւրին բան մըն էր այն. վարագոյրին երկաթէ ձողը ձեռքը առաւ և ժավէրին նայեցաւ: ժավէր զէպի գուռը գնաց նահանջելով:

Փան Վալթան երկաթէ ցուպ ի ձեռին յամբարաբար զէպի Փանթինի անկողինը քալեց: Երբ հասաւ անկողինն քով, ետեւը դարձաւ և հազիւ հազ լսելի ձայնով մը ըսաւ ժավէրին:

— Ազէկ կ'ընես եթէ այս րոպէիս մէջ հանդարտ թողուս զիս:

Իրօք ժավէր կը դողար:

Մտածեց որ երթայ զինուորները կանչէ. բայց Փան Վալթան կրնար նոյն վայրկեանին փախչիլ: Ուստի կեցաւ գաւազանը պղտիկ ծայրէն բռնեց և կռնակը դուռին քիւին կռթնցուց առանց նայուածքը Փան Վալթանի վրայէն հեռացնելու:

Փան Վալթան արմուկը անկողինն զլխածողմին գունդին և ձակատն ալ ձեռքին վրայ դրաւ և սկսաւ Փանթինին նայիլ որ անչարժ կը կենար երկնցած:

Այս դիրքով կեցաւ մտածումներու մէջ ընկղմած, անձուռնչ և անշուշտ այս աշխարհիս իրերէն բան մը չբերելով միտքը: Ա՛լ երեսը և դիրքը միմիայն անմեկնելի կարեկցութիւն մը կ'արտայայտէին: Քանթ մը վայրկեան այսպէս մտախոհելէն ետք զէպի Փանթին ծոնցաւ և ցած ձայնով խօսեցաւ:

Ի՞նչ ըսաւ արդեօք: Ի՞նչ կրնար ըսել դատապարտեալ մը մեռած կնջ մը. Ինչե՞ր խօսեցաւ: Աշխարհիս վրայ ոչ ոք լոնց ինչ որ ըսաւ ան: Մեռած կինը լսե՞ց արդեօք: Կան այնպիսի սրտառուչ պատրանքներ որոնք գուցէ վսեմ իրութիւններ են:

Ստուգապէս գիտցուածը այս է թէ քոյր Սէնըլիս որ այս եղելութեան միակ ականատեսը եղած է, շատ անգամ պատմեց թէ երբ Փան Վալթան Փանթինի ականջին խօսք ըսաւ, յայտնապէս տեսաւ որ դերեզմանի զարմացումովը համակուած այն գունատ շուրթերուն և այն անորոշ բիւրուէն վրայ անպատուժ ժպիտ մը փայլեցաւ:

Փան Վալթան երկու ձեռքովը Փանթինին գլուխը բռնեց և բարձին վրայ տեղաւորեց՝ իր գաւակին գլուխը տեղաւորող մօր մը պէս. յետոյ անոր շապիկին լարը կապեց և մազերը գդակին աակ հաւաքեց: Այս ընելէն ետք անոր աչքերը բացեց:

Նոյն պահուն Փանթինի զէմքը տարօրէն լուսաւորուած կ'երեւար:

Մահը մեծ լոյսին դուռն է:

Փանթինին ձեռքը անկողնէն գուրս կախուած էր: Փան Վալթան ծունր դրաւ այս ձեռքին առջեւ, կամաց մը վերցուց և համբուրեց զայն:

Յետոյ կայնեցաւ և զէպի ժավէր դառնալով ըսաւ.

— Հիմա ալ պատրաստ եմ հետդ գալու:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե .

Վ Ա Յ Ե Լ Ո Ւ Չ Գ Ե Ր Ե Չ Մ Ա Ն

Ժազէր քաղաքին բանտը զրաւ ժան Վալթանը :

Պ . Մատըլէնի բռնուիլը Մ . . . ի մէջ տարօրինակ տպաւորութիւն կամ լաւ ևս է ըսել զգրգում մը տուաւ : Տրտմելով կ'ստիպուինք խոստովանելու թէ երբ , « թիապարտ մըն էր ան » ըսուեցաւ ամենուրեք , դրեթէ ամէն մարդ մտոցաւ զայն : Երկու ժամ չանցած մտոցուեցան իր ըրած ամէն բարութեան գործերը , և ա'լ « թիապարտ մը » սեպուեցաւ ամէնուն համար : Պէտք է ըսել սակայն թէ Արտաի զէպքին ամէն պարագաները դեռ չէին իմացուած : Քաղաքին մէջ ամենուրեք առաւօտէն մինչեւ իրիկուն սա խօսակցութիւնները տեղի ունեցան :

— Չգիտէի՞ր : Ազատագիր եղեոնագործ մըն էր ան . — Ո՞վ . — Քաղաքապետը . — Չեմ հաւատար . Պ . Մատըլէնը . — Այո՛ : — Իրաւ կ'ըսես : — Անունը Մատըլէն չէ եղեր . — Սոսկալի անուն մը ունի , Պէժան է , Պօժան է , Պուժան է , ինչ է չգիտեմ : — Տէ՛ր Աստուած : — Բռնուեցաւ ալ : — Բռնուեցա՞ւ : — Բռնուեցաւ , բանտն է , քաղաքին բանտն է մինչեւ որ ուրիշ տեղ մը փոխադրուի : — Թող փոխադրուի : — Պիտի փոխադրուի : — Ո՞ւր պիտի փոխադրուի : — Եղեոնագատ ատեանին

առջեւ պիտի դատուի . ժամանակաւ ճամբու վրայ գողութիւն մը ըրած ըլլալուն համար : — Ես արդէն կը կասկածէի իր վրայ : Ետտ բարի , անթերի և վարպետ մարդ մըն էր ան : Պատուոյ խաչը կը մերժէր . ս'ր պզտիկ լակոտին որ հանդիպէր ստակ կուտար : Միշտ կը կարծէի թէ գէշ անցեալ մը ունի այդ մարդը :

« Երեւի » ըսուած մարդիկ մանաւանդ բոլորովին այս կարծիքը ունեցան :

Պատաւ տիկին մը որ « Տրաբթ Պլան » (*) լրագրին բաժանորդ էր , յետագայ խորհրդածութիւնը ըրաւ , որու խորութիւնը անկարելի է չափել :

— Ամենեւին չեմ գաւիր իր վրայ . ստով պիտի ուշաբրին փոքր ինչ Պուօնաբարդի կուսակիցները :

Ահա այսպէս Մ . . . էն աներեւութացաւ այն ուրուսականն որ Պ . Մատըլէն անուանած էր : Բոլոր քաղաքին մէջ միայն երեք կամ չորս հոգի չմոռցան զինքը : Ասոնց մին էր պառաւ դոնապանուհին որ ծառայած էր անոր :

Նոյն օրն իրիկուն այս յարգի պառաւ կինը իր սենեակին մէջ նստած էր . դեռ ահաբեկ էր ան և տրտմութեամբ կը մտածէր : Գործարանը առաւօտէն մինչեւ իրիկուն գոց մնացած էր . մեծ դուռը կղզուած էր . փողոցը ճանճ մը չգար : Տունին մէջ միայն երկու հոգի կար . մին քոյր Բէրբէթիւ և միւսը Քոյր Աէնբլիս որոնք Փանթինի մարմնոյն քով կը հսկէին :

Երբ մօտեցաւ այն ժամը ուր Պ . Մատըլէն սովորութիւն ունէր իր սենեակը մտնելու , բարեսիրտ դոնապանուհին մեքենայաբար ոտք ելաւ , զարանի մը մէջէն Պ . Մատըլէնի սենեակին բանալին և ամէն

(*) Պուրպօնեան ցեղի քաղաւորութեան մոլեակնող կուսակից քերք մըն էր :

իրիկուն սենեակը մտնելու համար անոր գործածած պզտիկ աշտանակը առաւ, յետոյ բանալին բեւեռէ մը կախեց ուրիշ Մատըլէն կ'անէր գայն. աշտանակն ալ քովը դրաւ և կարծես կը սպասէր որ գայ ան: Ետքը նորէն նստաւ իր աթոռին վրայ և սկսաւ մըտածել: Խեղճ պառաւ կինը այս պատրաստութիւնը ըրած էր առանց ինքն ալ գիտնալու թէ ըրած է:

Երկու ժամէն ետք միայն ուշաբրեցաւ և պոռաց. —Տէ՛ր իմ Յիսուս, հիմա միտքս եկաւ. ինչո՞ւ բանալին բեւեռէն կախեցի:

Նոյն պահուն խուցին պատուհանը բացուեցաւ. բաց տեղէն ձեռք մը երկնցաւ ներս, բանալին և աշտակը առաւ և մոմը վառեց սենեակին մէջ վառող ճրագէն:

Դռնապանուհին աչքերը վերցուց, և բերանաբաց մնաց, կոկորդին մէջ պահելով ազաղակ մը զոր քիչ մնաց պիտի արձակէր:

Կը ճանչնար այն ձեռքը, այն թեւը և թիկնոցին թեզանիքը:

Պ. Մատըլէնն էր ան:

Խօսիլ կարենալէ առաջ քանի մը բոպէ շուարեցաւ մնաց. ինչպէս նոյն ինքն ալ ետքէն կ'ըսէր այս արկածը պատմելու ժամանակ:

— Տէ՛ր Աստուած, դո՞ւք էք, Պ. քաղաքապետ, կը կարծէի թէ դուք...

Չուզեց ըսել ինչ որ պիտի ըսէր, վասն զի ըսել ուզած խօսքը սկիզբին պէս յարգանք չպիտի վերջանար: Ժան Վալթան պառաւին համար միշտ պարօն քաղաքապետ էր:

Ժան Վալթան անոր ըսելիքն ինք ըսաւ:

— Բանտն էի: Իրօք բանտն էի: Պատուհանի մը վանդակին երկաթներուն մին կտրեցի, տանիքի մը վրայէն վար նետուեցայ, և հոս եկայ: Սենեակս կ'ել-

նեմ: Գնա՛, քոյր Սէնրլիսը կանչէ: Անշուշտ այն խեղճ կնոջ քովն է հիմա:

Պատաւը չտապաւ հնազանդեցաւ:

Ամենեւին պատուէր մը չտուաւ պոռաւին. ապահովապէս գիտէր թէ պատաւը աւելի աղէկ պիտի պահպանէր զինքը քան թէ ժան Վալթան ինքզինքը:

Ամենեւին չհասկցուեցաւ թէ ի՞նչպէս կրցեր էր գաւիթը մտնել առանց բանալ տալու մեծ դուռը: Բանալի մը ունէր զոր միշտ քովը կը պահէր և որով կողմնական պզտիկ դուռ մը կը բանար. բայց հարկաւ վրան գլուխը նայուած և այն բանալին առնուած էր քովէն: Այս կէտը բնաւ չպարզուեցաւ:

Վեր ելաւ սանդուղէն որ գէպ իր սենեակը կը տանէր: Երբ վեր ելաւ, աշտանակը սանդուղին վերջին աստիճաններուն վրայ թողուց, կամաց մը իր դուռը բացաւ, և խարխափելով գնաց պատուհանը և փեղկը գոցեց. յետոյ ետ դարձաւ, աշտանակը առաւ և իր սենեակը մտաւ:

Այս զգուշութիւնը անօգուտ էր. ընթերցողը կը յիշէ անշուշտ թէ իր պատուհանը կրնար տեսնուիլ փողոցէն:

Անգամ մը չորս կողմ նայեցաւ, իր սեղանին, աթոռին, նաև անկողնին նայեցաւ որու երեք օրէ ի վեր մարդ դպած չէր: Վերջընթեր գիշերուան անկարգութեան և ոչ մէկ հետքը մնացած էր: Դռնապանուհին սենեակը աւլած և հաւքրտուք ըրած էր: Միայն թէ մոխրին մէջէն երկաթաւոր դաւազանին երկու ծայրերը և կրակէն սեւցած երկու ֆրանքնոց դրամը առած և մաքրելով սեղանին վրայ դրած էր:

Ժան Վալթան թուղթի կտոր մը առաւ և վրան սա տողերը գրեց. «Ահաւասիկ ասոնք են իմ երկա-

Թագամ գաւազանիս երկու ծայրերը և Բըթի Փէր-վէէն գողցուած երկու ֆրանքնոցը, որոնց վրայօք խօսեցայ եղեռնադատ ատեանին առջեւ»։ և այս թուղթին վրայ գրաւ արծաթ գրամը և երկու երկաթի կտորը որպէս զի իր սենեակը մտնողները առաջին անգամ զանոնք տեսնեն։ Պահարանէ մը հին շապիկ մը հանեց որ իրն էր և զոր պատօնց։ Այս շապիկը քանի մը լաթի կտորներ եղաւ, և արծաթեայ աշտանակները անոնց մէջ փաթթեց։ Բայց ոչ կ'աճապարէր և ոչ այ կը յուզուէր։ Մանաւանդ թէ աշտանակները փաթթելու ժամանակ միանգամայն սեւ հացի կտոր մը կուտէր խածնելով։ Հաւանական է որ այն հացը բանտին մէջ իրեն տրուած հացն էր զոր հետը առած էր փախչելու ժամանակ։

Ետքէն կառավարութեան մարդիկ քննութեան համար երբ անոր սենեակը մտան, սենեակին տախտակամածին վրայ հացի փշրանք գտան. աակէ հասկցուեցաւ թէ այն հացը բանտէն բերած հացն էր։

Երկու անգամ զուրը զարնուեցաւ կամաց մը։

— Մտէք, ըսաւ։

Եկողը քոյր Սէնբլիսն էր։

Փունատ էր ան. աչքերը կարմրած էին, և ձեռքը բռնած աշտանակը կ'երերար։ Ճակատագրին բռնաբարութիւնները յատկութիւն մը ունին, որոնք՝ որքան ալ կատարելագործուած կամ որքան ալ անըզգայ ըլլայ, անոր մարդկային բնութիւնը ստորին խորերէն կը քաշեն և կը բռնադատեն որ դուրս երեւայ։ Այն օրուան բազմայոյզ զէպքերուն մէջ կրօնունէին կին մը եղած էր։ Լացեր էր ան, և կը գողար։

Փան վալթան պահ մը առաջ քանի մը խօսք գրած էր թուղթի մը վրայ, զոր կրօնունէին տուաւ, ըսելով։

— Քոյր իմ, առիկա պարոն ժողովրդապետին պիտի յանձնէք։

Թուղթը ծայրուած չէր։ Քոյր Սէնբլիս նայեցաւ անգամ մը։

— Կրնաք կարդալ, բոաւ Փան վալթան։

Քոյր Սէնբլիս կարդաց։

«— Կ'աղաչեմ Պ. ժողովրդապետին որ հսկէ ինչ որ հոս ձգած եմ։ Թող հաճի միանգամայն վճարել իմ դատիս և այսօր մեծնող կնոջ թաղումին ծախսը։ Աւելցածը աղքատներուն պիտի տրուի։»

Քոյրը ուղեց խօսիլ, բայց հազիւ հազ կրցաւ քանի մը խօսք թոթովել գրեթէ առանց արտասանելու։ Բայց վերջապէս յաջողեցաւ ըսելու։

— Միթէ Պ. քաղաքապետը չփախաքի՞ր վերջին անգամ մըն ալ տեսնել սա խեղճ կինը։

— Ո՛չ, ըսաւ, զինուորները զիս կը փնտռեն, կրնան իր սենեկին մէջ բռնել զիս. ասով վրդովուծ պատճառած կ'ըլլայիք անոր։

Հազիւ թէ խօսքը կը լնցնէր և ահա սանդուխին վրայ մեծ զգրդում մը եղաւ։ Քայլերու զգրդիւն մը լսուեցաւ. սանդուխէն վեր ելլողներ կային, գրանապանունին ալ ամենարարձը և ամենատուր ձայնով մը կ'ըսէր։

— Սիրելի պարոն, Աստուած վկայ այսօր առաւօտէն ի վեր, իրիկուրնէ ի վեր մարդ մը չեկաւ հոս, ես ալ բնաւ չհեռացայ դուռին առջեւէն։

Մարդ մը պատասխանեց.

— Բայց սա սենեկին մէջ յոյս կայ։

Փան վալթան և քոյր Սէնբլիս Փավէրին ձայնը ձանչցան։

Սենեակը այնպիսի կերպով շինուած էր որ դուռը բացուած ատեն աջ կողմի պատին խորքը կը պա-

հէր: Ժան Վալթան ճրագը անցուց և այն խորշը մտաւ:

Քոյր Սէնբլիս սեղանին քով ծունկի եկաւ:

Դուռը բացուեցաւ:

Ժավէր ներս մտաւ:

Շատ մը մարդերու փսփսուքը և զոնապանուհիին զանոնք համոզելու համար ըրած բողոքալի խօսքերը փողոցէն կը լսուէին:

Կրօնուհին աչքերը չվերցուց: Աղօթք կ'ընէր ան: Աշտանակը սեղանին վրան էր և քիչ մը լոյս կուտար:

Ժավէր քոյրը նշմարեց և կանգ առաւ անմիջապէս:

Ընթերցողը ինչպէս կը յիշէ, ժավէրին հիմը, տարրը, շնչառութեան միջավայրն էր ամէն իշխանութենէ պատկառիլ: Այս մասին բացառութիւն չէր գիտեր. ոչ առարկութիւն և ոչ սահմանարկութիւն կ'ընդունէր: Իրեն համար մանաւանդ ամէն իշխանութեանց առաջինն էր եկեղեցական իշխանութիւնը. ինչպէս ուրիշ ամէն բաներու, նոյնպէս և այս կէտին նկատմամբ երկիւղածութեամբ, վարկպարազի գիտութեամբ և կանոնաւորապէս վարուող մարդ մըն էր: Ինք այնպէս կը կարծէր թէ եկեղեցական մը չսխալող միտք մըն է, թէ կրօնուհի մը չմեղանչող անձ մըն է. թէ անոնց և այս աշխարհի միջեւ պատ մը քաշուած էր, թէ այս պատը մէկ դուռ ունէր միայն, որ միմիայն ճշմարտութիւնը դուրս ելնելու համար կը բացուէր:

Երբ նշմարեց քոյրը, ժավէրին տոաջին շարժումը եղաւ հեռանալ երթալ:

Բայց ուրիշ պարտաւորութիւն մըն ալ կար որ չէր թողուր և դէպի հակառակ կողմը կը մղէր զինքը: Իր երկրորդ շարժումը եղաւ մնալ և գէթ հարցում մը ընել: Այս այն քոյր Սէնբլիսն էր որ իր

կենացը մէջ ամենեւին չէր ստած: Ժավէր գիտէր անոր այս ճշմարտութիւնը և մասնաւորապէս ասոր համար կը պատկառէր անորմէն:

— Քոյր իմ, ըսաւ, մինա՞կ ես այս սենեակին մէջ:

Սոսկալի վայրկեան մը անցաւ: Խեղճ զոնապանուհին մազ մեաց պիտի նուաղէր:

Քոյրը աչքերը վերցուց և պատասխանեց.

— Այո՛:

— Ներեցէք եթէ կրկին անգամ կը հարցնեմ, վասն զի պարտքս կը կատարեմ. այս իրիկուն չտեսա՞ք անձ մը, մարդ մը, ժան Վալթան անուն մէկը զոր բանտէն փախաւ և զոր կը փնտռենք:

— Ոչ, պատասխանեց քոյրը:

Սուտ խօսեցաւ Սէնբլիս: Երկու անգամ հետըզհետէ, վրայ վրայի, առանց դեղեւելու և արագօրէն ստեց անձը զոհելու պէս:

— Ներեցէք, ըսաւ ժավէր, և յարգանք բարեւելէն ետք մեկնեցաւ:

Ո՞ սրբասուն սղջիկ, շատ տարիներէ ի վեր արդէն հեռացած ես այս աշխարհէս. քոյրերուդ, կոյսերուն և եղբայրներուդ հրեշտակներուն հետ միացար լոյսին մէջ. թող արքայութեան մէջ ներուի քեզ այս ստախօսութիւնը:

Ժավէր քոյրին տուած հաստատական պատասխանը այնքան վճռողական համարեց որ և ոչ իսկ նշմարեց քիչ մը առաջ մարած և դեռ սեղանին վրայ ծխող ճրագին տարօրինակութիւնը:

Ժամ մը ետքը մարդ մը ծածկուին և մշուշներուն մէջէն քայելով արագօրէն կը հեռանար Մ...էն գէպի Բարիզ ուղղուելով: Ժան Վալթանն էր այս մարդը: Իրեն հանդիպող երկու կամ երեք սայլորդներուն վկայութեամբը հաստատուած է թէ ան ծրար

մը ունէր հետը և պլուզա մը հագած էր: Ո՛ւսկից առած էր այս պլուզան: Ոչ ոք գիտէ: Սակայն քանի մը օր առաջ գործարանի հիւանդատունին մէջ ծեր քանուոր մը մեռած էր՝ առանց բան մը ձգելու բացի պլուզայէ մը: Գուցէ այս էր ժան Վալթանին հագածը:

Վերջին խօսք մըն ալ ըսենք Ֆանթինին վրայ: Ամէնքս ալ մայր մը ունինք, որ է հողը: Ֆանթին այս մօրը յանձնուեցաւ:

Ժողովրդապետը ժան Վալթանին ձգած ստակին մեծագոյն մասը կարելի եղածին չափ աշխատեցաւ աղքատներուն պահել կարծելով թէ աւելի աղէկ էր այսպէս ընելը, և գուցէ իրօք աւելի աղէկ էր: Մանաւանդ թէ ի՛նչ տեսակ մարդերու վրայ էր խնդիրը. եղեղնագործի և պոռնիկի մը վրայ էր: Այս պատճառաւ թաղումը պարզ կերպով կատարեց, և Ֆանթինի ամենահարկաւոր եղածը միայն տուաւ, այսինքն հասարակաց փոսը:

Հետեւաբար Ֆանթին թաղուեցաւ գերեզմանատունին այն անկիւնը որ ձրի է, ամէնունն է, բայց մէկու մը չէ և ուր աղքատները կը կորսուին: Բարեբախտաբար Աստուած գիտէ թէ ուր կը գտնուի հողին: Ֆանթին մթութեան և անոր ասոր ոսկորներուն մէջ պսակեցաւ, մեռելներու ոսկորներուն հետ խառնուեցաւ: Հասարակաց փոսը նետուեցաւ: Գերեզմանն ալ իր անկողնին նմանեցաւ:

Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն Գ Ի Ր Ք

Վ Ա Թ Ե Ր Լ Օ

Գ Լ Ո Ի Խ Ա.

Թէ ի՛նչ բԱՆԻ ԿԸ ՀԱՆԳԻՊԻ ՆԻՎԵԼԷՆ ԵԿՈՂ ՄԸ

Անցեալ տարի (1861) մայիսին մէջ գեղածիծաղ առաւօտ մը Նիվելէն գալով դէպի Լա Հիւլը կ'ուզուէր անցորդ մը, այն որ այս պատմութեան հեղինակն է: Հետի կը քայլէր և քարայտակ լայն սալարկէ մը կ'երթար: Այս սալարկը երկու ծառաշարներու մէջտեղէն վէտ առ վէտ կը յառաջանայ բլուրներու վրայ, որոնք իրարու ետեւէ կուգան, ճամբան

վեր կը վերցնեն և վար կ'իջեցնեն, և անոր վրայ կարծես թէ անագին կոհակներ կը կազմեն: Անցորդը Լիլյուա և Պուա Սէնեօր Իզատար անցած էր: Արեւմտակողմէն Պրէն լ'Ալէօյի ներձաքարէ շինուած զանգակատունը կը նշմարէր, որ գլխավայր դրուած անօթի մը ձեւը ունէր: Բլրակի մը վրան հասաւ անտառէ մը, յետոյ զարտուղի ճամբու մը անկիւնէն անցաւ, ուր «Հին դուռ, թիւ 4» վերնագրով որդնահար մոյթի մը քով կայելայ մը կար, որու երեսին վրայ սա ծանուցագիրը կը կարդացուէր. «Չորս հոփերուն, Էչապօ, մասնաւորաց սրճարան»:

Անցորդը քառորդ մղոնի չափ հեռանալով այս կայելայէն հասաւ պզտիկ ձոր մը՝ ուր ջուր կայ, այս ջուրը ճամբուն կոպիճներուն մէջէն բացուած կամարի մը տակէն կ'անցնի: Ծառերու ցանուցիր այլ կանաչագեղ փունջ մը որ սալարկին մէկ կողմէն ձորը կը լեցնէ, միւս կողմէն մարգագետիններու մէջ կը ցրուի, և չքեղօրէն ու կարծես իրարանցումով մը դէպի Պրէն լ'Ալէօ կ'երթայ:

Հոն՝ ճամբուն աջ կողմը՝ պանդոկ մը կար, նաև դուռին առջեւ քառանիւ սայլ մը, գայլուկի բունբրու անագին խուրձ մը, արօր մը, տերեւագարդ ծառերու ցանկի մը քով չորաբեկ խոխերու դէզ մը, քիչ մը կիր որ քառակուսի ծակի մը մէջ կը ծխար, և սանդուխ մը՝ որ յարգեայ միջնորմներով բաժնուած նիւղի մը քով դրուած էր: Նորատի աղջիկ մը՝ անպիտան խոտեր կը հանէր դաշտի մը մէջ ուր դեղնագոյն մեծ ծանուցագիր մը կը թռէր հովէն. ծանուցագիրը հաւանօրէն հանդիսական տօնավաճառի մը օտարոտի տեսարանին կը վերաբերէր: Պանդոկին անկիւնը, ճահիճի մը քով՝ որու մէջ բաղերու խումբ մը կը նաւարկէր՝ արանետ մը կար որու քարայա-

տակը լաւ շինուած չէր, և որ մացառներուն մէջ կ'ընկղմէր: Անցորդը այս արանետը մտաւ:

Այս արանետին մէջ ժՆ. դարէն մնացած պատ մը կար որ իրարու հակառակ աղիւսներով շինուած սրածայր քիւ մը ունէր վրան. ճամբորդը գրեթէ հարիւր քայլ առնելէն և այս պատին քովէն քալելով անցնելէն ետք կամարածեւ և քարաշէն մեծ դուռի մը առջեւ հասաւ, որ Լուի ԺԳ.ի ժամանակուան ծանր ոճին համեմատ շինուած էր, և ուղղաձիգ բարաւոր մը ունէր որուն երկու կլոր և տափածեւ բարձրաքանդակներ կը մօտէին: Դուռին վերեւը կանոնաւոր և բարձրաշէն ճակատ մը կը տեսնուէր. այս ճակատին ուղղութեամբը քաշուած պատ մը գրեթէ կուգար դուռին կը դպէր, և ասոր երկու կողմերը ուղիղ և յանկարծադէպ անկիւններով կը պաշտպանէր: Առջեւի կողմը մարգագետին վրայ երեք տափան երկնցած էր, որոնց մէջտեղերէն մայիս ամսոյ ամէն ծաղիկները խառն ի խուռն կը բուսնէին: Դուռը գոցուած էր երկու հնաւեր թեւերով, որոնք ժանգոտ դոնահար մը ունէին:

Արեւին ճառագայթները զմայլելի էին. ոտները մեղմիկ կը սարսուէին այն սարսուռով որ մայիս ամսոյ մէջ աւելի թռչնոց բոյներէն քան թէ հովէ կ'արտադրի: Սիրուն թռչնիկ մը, որ հաւանօրէն սիրահար էր, մեծ ծառի մը վրայ մոլեգնաբար կը ձայնէր:

Ճամբորդը ծոցեւ, և դրան սեմին ձախ կողմի քարին մէջ բաւական լայն և բոլորածեւ խոռոչ մը տեսաւ, որ դուռնի մը ներակողմին կը նմանէր: Նոյն պահուն դուռը բացուեցաւ և գեղջկուհի մը դուրս ելաւ:

մը ունէր հետը և պլուզա մը հագած էր: Ո՞ւսկից
ստած էր այս պլուզան: Ոչ ոք գիտէ: Սակայն քանի
մը օր ստաջ գործարանի հիւանդատունին մէջ ծեր
բանուոր մը մեռած էր՝ առանց բան մը ձգելու բացի
պլուզայէ մը: Գուցէ այս էր ժան Վալֆանին հա-
գածը:

Վերջին խօսք մըն ալ ըսենք Ֆանթինին վրայ:
Ամէնքս ալ մայր մը ունինք, որ է հողը: Ֆանթին
այս մօրը յանձնուեցաւ:

Փողովորդապետը ժան Վալֆանին ձգած ստակին
մեծագոյն մասը կարելի եղածին չափ աշխատեցաւ
աղքատներուն պահել կարծելով թէ աւելի աղէկ էր
այսպէս ընելը, և գուցէ իրօք աւելի աղէկ էր: Մա-
նուանդ թէ ի՛նչ տեսակ մարդերու վրայ էր խնդի-
րը, եղիոնագործի և պոռնիկի մը վրայ էր: Այս
պատճառաւ թաղումը պարզ կերպով կատարեց, և
Ֆանթինի ամենահարկաւոր եղածը միայն տուաւ,
այսինքն հասարակաց փոսը:

Հետեւաբար Ֆանթին թաղուեցաւ գերեզմանա-
տունին այն անկիւնը որ ձրի է, ամէնունն է, բայց
մէկու մը չէ և ուր աղքատները կը կորսուին: Բա-
րերախտաբար Աստուած գիտէ թէ ուր կը գտնուի
հողին: Ֆանթին մթութեան և անոր ասոք ոսկոր-
ներուն մէջ պսակեցաւ, մեռելներու ոսկորներուն
հետ խառնուեցաւ: Հասարակաց փոսը նետուեցաւ:
Գերեզմանն ալ իր անկողնին նմանեցաւ:

Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն Գ Ռ Ր Ք

Վ Ա Թ Ե Ր Լ Օ

Գ Լ Ո Ի Խ Ա.

Թէ ի՛նչ բԱՆԻ ԿԸ ՀԱՆԳԻՊԻ ՆԻՎԵԼԷՆ ԵԿՈՂ ՄԸ

Անցեալ տարի (1861) մայիսին մէջ գեղածիծաղ
առաւօտ մը Նիվելէն գալով գէպի Լա Հիւլը կ'ուզ-
ղուէր անցորդ մը, այն որ այս պատմութեան հե-
ղինակն է: Հետի կը քայլէր և քարայտակ լայն սա-
լարկէ մը կ'երթար: Այս սալարկը երկու ծառաշաք-
ներու մէջտեղէն վէտ առ վէտ կը յառաջանայ բլուր-
ներու վրայ, որոնք իրարու ետեւէ կուգան, ճամբան

վեր կը վերցնեն և վար կ'իջեցնեն . և անոր վրայ կարծես թէ անագին կոհակներ կը կազմեն : Անցորդը Հիյուա և Պուա Սէնեօր Իզապը անցած էր : Արեւմտակողմէն Պրէն լ'Ալէօյի հերձաքարէ շինուած զանգակատունը կը նշմարէր . որ գլխավայր դրուած անոթի մը ձեւը ունէր : Բյրակի մը վրան հասաւ անտակ մը, յետոյ զարտուղի ճամբու մը անկիւնէն անցաւ , ուր «Հին դուռ, թիւ 4» վերնագրով որդնահար մոյթի մը քով կապելայ մը կար, որու երեսին վրայ սա ծանուցագիրը կը կարդացուէր . «Չորս հովերուն, էչապօ , մասնաւորաց սրճարան :»

Անցորդը քառորդ մղոնի չափ հեռանալով այս կապելայէն հասաւ պղտիկ ձոր մը՝ ուր ջուր կայ, այս ջուրը ճամբուն կոպիճներուն մէջէն բացուած կամարի մը տակէն կ'անցնի : Ծառերու ցանուցիր այլ կանաչագեղ փունջ մը որ սալարկին մէկ կողմէն ձորը կը լեցնէ , միւս կողմէն մարգագետիններու մէջ կը ցրուի , և չքեզօրէն ու կարծես իրարանցումով մը դէպի Պրէն լ'Ալէօ կ'երթայ :

Հոն՝ ճամբուն աջ կողմը՝ պանդոկ մը կար, նաև դուռին առջեւ քառանիւ սայլ մը, զայլուկի բունբուռու անագին խուրձ մը, արօր մը, տերեւազարդ ծառերու ցանկի մը քով չորաբեկ խոխուներու դէզ մը, քիչ մը կիր որ քառակուսի ծակի մը մէջ կը ծխար, և սանդուխ մը՝ որ յարդեայ միջնորմներով բաժնուած հիւղի մը քով դրուած էր : Նորատի աղջիկ մը՝ անպիտան խոտեր կը հանէր զաչտի մը մէջ ուր զեղնագոյն մեծ ծանուցագիր մը կը թռէր հովէն . ծանուցագիրը հաւանօրէն հանդիսական տօնավաճառի մը օտարտի տեսարանին կը վերաբերէր : Պանդոկին անկիւնը, ճահիճի մը քով՝ որու մէջ բաղերու խումբ մը կը նաւարկէր՝ արահետ մը կար որու քարայա-

տակը լաւ շինուած չէր, և որ մացառներուն մէջ կ'ընկղմէր : Անցորդը այս արահետը մտաւ :

Այս արահետին մէջ ժՆ . դարէն մնացած պատ մը կար որ իրարու հակառակ աղիւսներով շինուած սրածայր քիւ մը ունէր վրան . ճամբորդը գրեթէ հարիւր քայլ առնելէն և այս պատին քովէն քալելով անցնելէն ետք կամարածեւ և քարաչէն մեծ դուռի մը առջեւ հասաւ , որ Լուի ԺԴ . ի ժամանակուան ծանր ոճին համեմատ շինուած էր, և ուղղաձիգ բարաւոր մը ունէր որուն երկու կլոր և տափածեւ բարձրաքանդակներ կը մօտէին : Դուռին վերեւը կանոնաւոր և բարձրաչէն ճակատ մը կը տեսնուէր . այս ճակատին ուղղութեամբը քաշուած պատ մը գրեթէ կուգար դուռին կը դպէր, և ասոր երկու կողմերը ուղիղ և յանկարծադէպ անկիւններով կը պաշտպանէր : Առջեւի կողմը մարգագետին վրայ երեք տափան երկնցած էր, որոնց մէջտեղերէն մայիս ամսոյ ամէն ծաղիկները խառն ի խուռն կը բուսնէին : Դուռը գոցուած էր երկու հնաւեր թեւերով, որոնք ժանգոտ դանհար մը ունէին :

Արեւին ճառագայթները զմայլելի էին . ոստերը մեղմիկ կը սարսուէին այն սարսուռով որ մայիս ամսոյ մէջ աւելի թռչնոց բոյներէն քան թէ հովէ կ'արտադրի : Սիրուն թռչնիկ մը, որ հաւանօրէն սիրահար էր, մեծ ծառի մը վրայ մուկնաբար կը ձայնէր :

Ճամբորդը ծոնցաւ, և դրան սեմին ձախ կողմի քարին մէջ բաւական լայն և բոլորածեւ խոռոչ մը տեսաւ, որ գունդի մը ներակողմին կը նմանէր : Նոյն պահուն դուռը բացուեցաւ և գեղջկուհի մը դուրս ելաւ :

Տեսաւ անցորդը և նշմարեց թէ ի՞նչ բանի կը նայէր ան :

— Ֆրանսական գնդակ մը բացաւ այդ ծակը, ըսաւ գեղջկուհին :

Յետոյ շարունակեց .

— Սա վերը գուռին վրայ բեւեռի մը քով տեսածդ պիտգայեան մեծ գնդակի մը ծակն է : Գնդակը փայտին միւս կողմէն չելաւ :

— Ի՞նչ է այս տեղին անունը, հարցուց անցորդը :

— Ուկոմօն, ըսաւ գեղջկուհին :

Անցորդը կանգնեցաւ, քանի մը քայլ առաւ, և գնաց ցանկերուն վրայէն նայելու համար : Հորիզոնին վրայ ծառերու մէջտեղէն բլուր մը՝ և բլուրին վրայ բան մը նշմարեց որ հեռուէն առիւծի(*) մը կը նմանէր :

Անցորդը «Վաթերլոյի պատերազմի դաշտ»ին մէջ կը գտնուէր :

(*) Ռւելլիեկընի արձանը :

Գ Լ Ո Ի Խ Ք .

Ո Ի Կ Օ Մ Օ Ն

Ուկոմօն սգալի տեղ մը եղաւ : Եւրոպայի այն մեծ փայտահարին՝ որ Նաբոլէոն կ'անուանուէր՝ Վաթերլոյի մէջ տեսած խոչընդոտներուն սկիզբը և առաջին դիմադրութիւնը այն տեղը եղաւ . Ուկոմօն եղաւ տապարին բերնին առաջին անգամ հանդիպող վարակը :

Ուկոմօն զդեակ մըն էր . հիմակ ալ ազարակ մըն է : Ուկոմօն հնազէտին համար «Հիւկոմօն»է : Այս բընակարանը շինողն է Սոմըրէլի պարօն Հիւկօն , ճիշդ այն անձը որ Վիլէրի վանքին վեցերորդ մատրանապետութիւնը հաստատեց :

Անցորդը գուռը հրեց , սրահէ մը անցաւ արմուկովը հին կառք մը մշտելով , և գաւիթը մտաւ :

Այս գաւիթին մէջ ճամբորդին ուշադրութիւնը գրաւող առաջին բանն էր ժ.Ձ. դարու գուռ մը որ կարծես կամար մը կը կազմէ հոն , և որուն չորս կողմը ամէն բան փլած է :

Յիշատականի մը տեսքը շատ անգամ աւերակներէն կ'արտադրուի : Կամարին քով պտտին վրայ բացուած և Հանրի Դ.ի ժամանակին յատուկ միջնակամարեան քարերով շինուած ուրիշ գուռ մը կայ , ուր կէ մրգաստանի մը ծառերը կ'երեւին : Այս գուռին

քով աղբնոց մը, հոս հոն բրիչներ և թիեր, քանի մը սայլ, հին հոր մը իր սալաշատակովը ու դառնակովը միասին, մտրուկ մը որ կ'ոտոտտէր, հնդկահաւ մը որ պարծօրէն կը շրջէր, մատուռ մը որ վերան զանգատուն մը ունի, ծաղկաւէտ խնձորենի մը որ մատուռին պատին վրայ կը յենու. ահա այս բաներով կը բաղկանար այն գաւիթը որուն տիրել նաբուլէտնի անբջային դիտաւորութեանց մին եղաւ:

Նաբուլէտն եթէ կարենար առնել այս տեղը, թերեւս անոր շնորհիւ աշխարհիս տէր ըլլար: Գոռու մը կը լսուի. մեծ շուն մըն է գոռացողը որ ակօսները կը ցուցնէ և որ Անգլիացիներուն յաջորդն է:

Անգլիացիք հոն հրաշալի արիւթեամբ կռուեցան: Գուքի պահակներուն չորս խումբերը կատաղաբար պատերազմող բանակի մը դէմ դնելով եօթ ժամ կռուեցան:

Ուկոմօն եթէ երկրաչափական յատակագծով քարտէսի մը վրայ տեսնուի, իր շէնքովը ու ցանկապատերովը միասին գրեթէ անկանոն և անկիւնին մէկը կտրուած հանուած ուղղանկիւն մը կը ներկայացնէ: Այս կտրուած անկիւնին կողմը կ'իյնայ հարաւային դուռը. պատ մը կայ որ այս դուռը կը պահպանէ և ուրկէ նետուած հրացանը ներս մտնողին վրայ կը պարպուի ուղղակի:

Ուկոմօն երկու դուռ ունի. մին է հարաւայինը որ դիպակին դուռն է. միւսն է հիւսիսայինը որ ագարակին դուռն է:

Նաբուլէտն Ուկոմօնի դէմ իր ժէրօմ եղբայրը դրկեց. Կիլլըմինօյի, Ֆօյի և Պաշլիլիլի բաժինները հոն զարնուեցան. Մէյլ զօրապետին գրեթէ ամբողջ գումարտակը հոն պատերազմեցաւ, բայց գործ մը չտեսաւ: Գէլլէրմանի գնդակներն ի դուռ տեղացին այն դիւցազնական պատին վրայ:

Պօտիւէնի հեծելազունը հիւսիսային կողմէն թէեւ ամբողջապէս Ուկոմօնի վրայ յարձակեցաւ տիրելու համար, բայց չյաջողեցաւ, Ս. յի հեծելազունըն ալ հարաւային կողմէն յարձակեցաւ, այլ միայն մէկ մասը գրաւեց առանց բոլորովին առնելու զայն:

Ագարակին շէնքերը գաւիթին հարաւային մասին բոլորաբար կտոցուած են: Գաղղիացիները խորտակած են հիւսիսային դուռը, որու մէկ կտորը պատին կառչելով կախուած է: Այս կտորը երկու պահանգի վրայ բեւեռուած չորս տախտակէ կը բաղկանայ:

Գաղղիացիք հարաւային դուռը խորտակած, և կտոր մը դրած են անոր այն մէկ մասին տեղ որ պատէն կախուած է: Այս դուռը՝ որ գաւիթին ներսը կիսովին կը բացուի՝ վարը քարահիւս և վերն ալ աղիւսահիւս պատի մը վրայ բացուած է քառակուսօրէն, և հիւսիսային կողմէն գաւիթը կը փակէ: Կոչտ տախտակէ երկու լայն թեւեր ունի, և շինուած է որպէսզի սայլ մտնէ անկից, ինչպէս ամէն ագարակներու մէջ ալ կան այս տեսակ դուռներ: Կատաղաբար պատերազմեցան որոնք որ գրաւել ուզեցին այս դուռը, որու անդիի կողմը մարգագետիններ կան, և որու սիւնին վրայ շատ ժամանակ արիւնաշաղախ ձեռքերու ամէն տեսակ դրոշմներ տեսնուած են: Պօտիւէն հոն մեռաւ:

Պատերազմին փոթորիկը դեռ այս գաւիթին մէջ կը տիրէ. ահ ու սարսափը դեռ կը տեսնուին հոն. կոխին աղմուկը կարծես քար կտրած է և կ'երեւի. ամէն բան տակաւին կենդանի է, դեռ երէկ տեղի ունեցած է, բայց հետզհետէ կը մեռնի: Պատերը կը հոգեվարին, քարերը կ'իյնան, խրամատները ձայն կուտան, ծակերը վէրքի կը նմանին:

Այս գաւիթին միջ 1815ին աւելի շէնք կար քան

Թէ այսօր Այն ժամանակի շէնքերը, որոնք հտքէն փլուած են, անոր մէջ զարեւանդներ, անկիւններ և քանոնաձեւ արմուկներ կը կազմէին:

Անգլիացիք այս դաւիթին մէջ փակուած և ամբացած էին. Ֆրանսացիք մտան ներս, բայց չկրցան մնալ: Մատուռին քով դղեակին մէկ թեւը կանգուն կ'երեւի որ Ուկոմօնի աւերակներուն միակ մնացորդն է և որ փլուած, թերեւս կրնայինք ըսել թէ փորէն հերձուած է: Դղեակը աշտարակի, մատուռն ալ ռազմական ամրոցի տեղ ծառայեց: Կռուողները փոխադարձաբար ջարդուեցան հոն: Պատերուն ետեւէն, վերնայարկերուն վերէն, շտեմարաններուն ներսէն, ամէն պատուհաններէն, ամէն օգամուտներէն, քարերուն ամէն ճեղքերէն, վերջապէս ամէն կողմէ նըրացանի բռնուեցան Ֆրանսացիք, որոնք խուրձերով չորարեկ ստեր բերին և պատերը ու մարդերը կրակի տուին:

Ռուսներն տրուած պատասխանն էր հրդեհը:

Դղեակին այս աւերներուն թեւին մէջ երկաթեայ վանդակներով պնդուած պատուհաններէն ազիւսաչէն բնակարանի մը աւերուն սենեակները կը տեսնուին. անգլիական պահակները այս սենեակներուն մէջ զարանը մտեր էին. սանդուխը վերէն վար հերձուած է և խորտակուած խեցիի մը ներսի կողմին պէս կ'երեւի:

Երկու յարկ ունի առ սանդուխը. Անգլիացիք հոն պաշարուելով և անոր վերի աստիճաններուն վրայ դիպուելով վարի աստիճանները կտրեր էին, այս վարի աստիճանները կապտագոյն լայն սալաքարեր են որոնք եղիճներու մէջ գեղ մը կը կազմեն: Երկու ծառ կայ հոն, մին չորցած, միւսն ալ վիրաւորուած է: 1815էն ի վեր սանդուխին մէջտեղէն մեծնալ սկսաւ այս վիրաւոր ծառը:

Մատուռին մէջ կոտորածներ եղան: Ներսը՝ վերստին հանգարտելով՝ զարմանալի կերպարանք մը առած է: Կոտորածէն ի վեր ալ պատարագ մատուցած չէ հոն. սակայն խորանը դեռ կը կենայ. կոշտ փայտերով շինուած խորան մըն է այն որ անողորկ քարէ պատի մը վրայ կը յենու: Մատուռը ունի չորս պատ, որ կրաջուրով լուացուած է. դուռ մը՝ որ խորանին հանդիպայ կողմն է, երկու կամարաձեւ պղզտիկ պատուհաններ, դուռին վրայ փայտաչէն մեծ խաչելութիւն մը, խաչելութեան վերեւը քառակուսի օգամուտ մը որ դէզ մը խոտով գոցուած է. բոլորովին խորտակուած ապակիի հին չրջանակ մը որ գետինը անկիւն մը նետուած է. այս է անա մատուռին նկարագրութիւնը: Խորանին քով սուրբ Աննայի արձան մը կայ որ ժե. դարու գործ է. պիսգայեան գնդիկ մը՝ Մանուկ Յիսուսի գլուխը առած տարած է: Գաղղիացիք պահ մը տիրեցին մատուռին. յետոյ դուրս ելնելու ստիպուելով հրդեհեցին զայն: Այս հիւղը բոցերով լեցուեցաւ. փուռ մը եղաւ. դուռը այրեցաւ, տախտակամածը այրեցաւ, բայց փայտաչէն Քրիստոսը չայրեցաւ: Կրակը անոր ոտքերը կըրծելէ ետք՝ որոնց միայն սեւցած սրունքը կը տեսնուի՝ կանգ առաւ: Տեղացիներուն խօսքին նայելով հրաշք մըն էր այս: Գլխատ մանուկ, Յիսուսը, Քրիստոսին չափ բարեբախտ չեղաւ:

Պատերուն վրայ շատ մը փորագիրներ կան: Քրիստոսի ոտքերուն քով սա անունը կը կարդանք. «Հէնգլինկնէզ», նաև սա անունները. «Գօնտէ տէ Բիօ Մայօր», «Մարդուէս ի Մարգուեգա տէ Այմամբօ» (Հապանա): Գաղղիական անուններ կան զարմացման կէտերով որոնք բարկութեան նշան են: Պատը 1849ին ճերմկեցաւ, վասն զի ազգերը զիրար կը նախատէին անոր վրայ:

Ահա այս մատուռին դրան առջեւէն վերցուեցաւ դիակ մը որ ձեռքը տապար մը ունէր: Այս դիակը Լըկրօ փոխ-տեղակալն էր:

Մատուռէն ելնելէդ ետք ձախ կողմը հոր մը կը տեսնես: Այս գաւիթին մէջ երկու հոր կայ: Կը հարցուի թէ ինչո՞ւ մատուռին աջակողմեան հորը թոյլ և ճախարակ չունի. վասն զի ա՛յ անոր ջուրը չգործածուիր: Ինչո՞ւ ա՛յ ջուրը չգործածուիր. վասն զի մարդու ոսկերտիքով լի է այն:

Այս հորէն վերջին անգամ ջուր քաշողը Կիյեօմ վան Քիլսօմ կ'անուանուէր: Գիւղացի մըն էր ան որ Ուկօմօնի մէջ կը բնակէր և պարտիզպան էր հոն: 1815 Յունիսի 18ին իր ընտանիքը Ուկօմօնէն փախաւ և անտառներուն մէջ պահուեցաւ:

Այս ցիրուզան դժբախտ ընտանիքները օրերով և գիշերներով վիլէրի վանքին շրջակայ անտառը ապաւինեցան: Գեռ քանի մը ճանաչելի հետք կայ, ինչպէս է ծառերու այրած ճին կոճղեր որոնք թաւուտներու մէջ անուղուղով գրաւուած այն խեղճ գիշերապահներուն տեղը կը ցուցնեն:

Կիյեօմ վան Քիլսօմ Ուկօմօն մնաց «դղեակը պահպանելու համար», և շտեմարանի մէջ կձկուած պահուեցաւ: Անգլիացիք գտան զայն. թագստարանէն հանեցին տարին, և թուրի կոնակով ձեծելով ծառայութիւն ընել տուին անարեկ մարդուն: Ծարաւի էին Անգլիացիք. Կիյեօմ այս հորէն ջուր կ'առնէ և անոնց կը բերէր որ խմեն: Շատերը յետին անգամ այն հորին ջուրէն խմեցին: Պիտի մեռնի եղբը, նաև այս հորը ուրկէ այնքան մեռնողներ ջուր խըմեցին:

Կոխէն ետք ստիպողական գործ մը կատարուեցաւ, որ էր գիակները թաղել: Մահը յաղթութեան անհանգստութիւն տալու մասնաւոր կերպ մը ունի,

և փառքին ետեւէն ժանտախտը կը բերէ: Թիֆուսը յաղթանակին կցորդ մասերէն մին է: Այս հորը որ խորունկ էր՝ գերեզման մը եղաւ: Երեք հարիւր մեռել նետուեցաւ մէջը. գուցէ փոքր ինչ սաստիկ աճապարու մով: Ամէնքն ալ մեռած էին արգեօք: Ո՛չ, կ'ըսէ աւանդութիւնը: Կ'երեւի թէ թագումին հետեւեալ գիշերը հորէն տկար ձայներ լսուեցան որոնք կը կանչէին:

Այս հորը գաւիթին մէջ առանձին մնացած է: Երեք կողմէն կէսը քարով և կէսն ալ աղիւսով շինուած պատեր կը շրջապատեն զայն. պատերը հողմարկելի մը թերթերուն պէս ծոած են և պզտիկ քառակուսի աշտարակի մը ձեւը կը ներկայեն: Չորրորդ կողմը բաց է: Այս կողմէն կ'առնուէր ջուրը:

Ներսի պատին վրայ բոլորակ և տձեւ պատուհանի մը պէս ծակ մը կայ. թերեւս պզտիկ սոււրբի մը ծակն է այն: Այս պզտիկ աշտարակը ձեզուն մը ունէր որուն միայն գերանները մնացած են: Աջակողմեան պատին երկաթեայ նեղուկին վրայ խաչ մը ծրագրուած է: Երբ ձուլով կը նայես, նայուածքդ աղիւսային դլանի մը մէջ կը սուզի որ խաւարով լի է բոլորովին: Հորին բոլորտիքը եզիճներ կան, որոնց մէջ աներեւոյթ կ'ըլլան պատին վարի մասերը:

Այս հորին առջեւ չկայ այն կապտագոյն լայն պալաքարը որ Պեճիքացի ամէն հորերու առջեւ տախտակամածի տեղ կը ծառայէ: Կապտագոյն սալաքարին տեղ գերան մը կայ որու վրայ ճինգ կամ վեց փայտի տձեւ, վարակաւոր և ծուռ կտորներ կը կըսթնին, և մեծ ոսկորներու կը նմանին: Հորն ալ ոչ դոյլ, ոչ շղթայ, ոչ ճախարակ ունի. բայց դեռ կը կենայ քարէ կոնքը ուրկէ դուրս կը վազէր ջուրը: Անձրեւի ջուր կը հաւաքուի այս կոնքին մէջ, և

ժամանակ առ ժամանակ մտաւկայ անտասներէն թոչուն մը գայով կը խմէ և կը թօփ:

Այս աւերակին մէջ տուն մը կայ, որ ազարակին տունն է և որուն մէջ մարդ մը կը բնակի: Այս տունին գուռնէն ելնողը գաւթիթը կը մտնէ: Գուռին վրայ կոթեայ փականքի մը աղուոր թիթեղին քոթ ծուռ գրուած երկաթեայ խաչածեւ կոթ մը կայ: Հանովրացի Վիլտա տեղակալը ազարակը փախերու և պատապարուելու համար երբ այս կոծակը կը բռնէր, Քրանսացի խրամահատ զինուոր մը տապարի հարուածով մը անոր ձեւքը կտրեց:

Տունը բնակող ընտանիքի հաւն է Վալ Քիլոսոմ հին պարտիզպանը որ ժամանակէ մը ի վեր մնացած է: Այլուոր մազերով կին մը ըսաւ մեզ. — Հոն էի, երեք տարեկան էի. քոյրս որ ինձմէ աւելի մեծ էր, կը վախնար և կուլար: Մեզի աւին անտառը տարին: Մօրս գիրկն էի: Ամէնքը իրենց սկանջը դետինը կը գնէին մտիկ ընելու համար: Ես թնդանթիսն պէս ձայն հանելու համար «պում, պում» կ'ընէի:

Գաւթիթին աջակողմեան գուռը, ինչպէս ըսինք արդէն, մրգատանին վրայ կը նայի:

Մրգատանը սարտափելի է:

Երեք մասի, կամ գրեթէ երեք արարքի կը բաժնուի այն:

Առաջին մասը պարտէզ մը, երկրորդը՝ մրգատան մը, երրորդը անտառ մըն է: Այս երեք մասերը մէկ շրջապատով կը փակուին: Գուռին կողմը զգեակին և ազարակին շէնքերը կան, ձախ կողմը ցանկ մը, այժ կողմը պատ մը, ներսի կողմն ալ պատ մը կայ: Աջակողմեան պատը աղիւսաշէն, իսկ ձախակողմեանը քարաշէն է:

Նախ պարտէզը կը մտնես սրու ձեւը վերէն վար

կարգադրուած է, և ուր հաղարջներն են տնկուած, նաև անթիւ անպիտան խոտեր բուսած են. քանդակելի քարերով շինուած անազին դարատափ մը՝ կըրկնուսոյց սիւներու հետ կը փակէ գայն: Իշխանական պարտէզ մըն է այն, և Քրանսական այն ոճին համեմատ շինուած է որու յաջորդեց կը նօթրի ոճը. բայց հիմակ աւերակ է և մարկներն ու գրուած: Սիւներուն վրայ գունդեր կան որոնք կարծես թէ քարէ գնդակներ են: Տակաւին քառասունը երեք սիւն իրենց յենակին վրայ կը կենան. միւսները խոտին վրայ պտուկած, և գրեթէ ամենքն ալ հրացանէ կեղեքուած են: Սիւնակ մը խորտակուած է և կտրուած սրունգի մը պէս ծուռ կերպով գրուած է:

Թեթեւագէն զօրաց առաջին գունդէն վեցը յառաջամարտ՝ անա այս պարտէզը մտան՝ որ մրգատաննէն աւելի ցած է. չկրցան Գուռս ելնել անկէ, և արջերու պէս իրենց փոսին մէջ բռնուելով և պաշարուելով ստիպուեցաւ կուռեջու հանգրթական զօրաց երկու խուճերու հետ, որոնց մին գուրապիտո բուսուած հրազէններ ունէր: Հանովրեանները այն սիւները չքապատեր էին և վերէն հրացան կը նետէին:

Թեթեւագէնները որոնք երկու հարիւր զինուորի գէմ վեց հոգի էին և որոնք միմիայն հաղարջներնուրուն կ'ապուինէին, քաջութեամբ գէմ գրին վարէն և քառորդ մը կ'ուռելէն ետք մեռան:

Քանի մը աստիճան վեր կ'ելնես և պարտէզին բուն մրգատանը կ'անցնիս: Այս մրգատանին մէջ, որ քանի մը քառակուսի կանգուն տեղ մըն է, գրեթէ մէկ ժամուան մէջ հաղար հինգ հարիւր հոգի մեռան: Պատը կարծես թէ պատրաստ է կոխը նորէն սկսելու: Անգլիացիները թնդանթիսն զնելու համար այս պատին վերի կողմերը անկանոն կերպով երեսունը ութը ծակ բացած են, որոնք զեռ կը կենան:

16րդին առջևը Անգլիացիի երկու կրանիթեայ գերեզման կայ: Միայն հարաւային պատին վրայ թնդանօթի ծակեր բացուած են. կռիւը գլխաւորաբար անկէ կը սկսէր: Այս պատը տերեւազարդ ծառերու մեծ ցանկի մը կտեւը պահուած է:

Ֆրանսացիք մօտեցան կարծելով թէ միայն ծառերու ցանկին հետ պիտի ըլլայ իրենց գործը. անցան ցանկէն և տեսան պատը, որ խոչընդոտ ու դարան մըն էր, և որու կտեւը անգլիական պահակները դարանը մտած էին և երեսունը երկու որմածերպերուն կտեւէն թնդանօթ արձակելով հուր կը տեղային ու մըբերու և գնդակներու փոթորիկ մը կը յարուցանէին: Սօյի հեծելագունդը սոսկալի ջարդ մը կերաւ այս պատին առջև:

Վաթերլոյի պատերազմը անա այսպէս սկսաւ:

Բայց Ֆրանսացիք տիրեցին մրգաստանին: Սանգուիս չունէին, հետեւաբար եղունգներով մազլցելով վեր վեր ելան: Ծառերուն տակ գրեթէ քով քովի կուռեցան: Մրգաստանին բոլոր խոտերը արիւնով շաղախուեցան: Նասոյի վաշտը՝ որ եօթը հարիւր հոգիէ կը բաղկանար՝ հոն գնդակոծուելով սոսկալի ջարդ մը կերաւ: Ռուսներէն կրծուած է պատին դուրսի կողմը որու զէմ ուղղուեցան Քելլերմանի երկու մարտկոցները:

Մայիս ամսուն մէջ այս մրգաստանը ամէն մըրգաստանի պէս զգայուն է. ան ուլ ոսկեփայլ կոկոններ և մարգարտածաղիկներ ունի. բարձր խոտեր կան ուր կը ճարակին արօքի ձիեր. ծառերէն երիվարի մազէ չուաններ կապուած են որոնց վրայ ճերմակեղէն կը փուռի չորնալու համար. անցորդը այս չուաններուն տակէն անցնելու ատեն գլուխը կը ծռէ, կը քալէ այս անմշակ երկրին վրայ, և ոտքը խլուրդու ծակերուն մէջ կ'ընկզմի: Խոտերուն մէջտեղ ար-

մատախիլ կոճղ մը կը նշմարուի որ երկնցած կը կենայ, կը գալարի:

Պլաքման հազարապետը այս կոճղին կրթնելով տուաւ իր յետին չունչը: Մօտակայ մեծ ծառի մը տակ իյնալով մեռածէ գերմանացի Տիւբլա գօրապետը, որու ընտանիքը Նանթի հրովարտակին յետս կոչու մին ժամանակ Ֆրանսայէն խոյս տուող ֆրանսացի ընտանիք մըն էր: Նոյն ծառին քով հիւանդ հին խնձորենի մը կայ որ կը ծռի, և որ յարդեայ կապով և կաւով դարմանուած է ապաքինելու համար: Գրեթէ բոլոր խնձորենիները ձերացած են և կը չորնան: Չկայ խնձորենի մը որ գնդակի կամ գունդի մը հարուած առած չըլլայ:

Պօտիւէն մեռաւ, Ֆօյ վիրաւորուեցաւ. հրդեհ եղաւ, կոտորած եղաւ, դիակներ զիզուեցան, Անգլիացիք, Գերմանացիք և Ֆրանսացիք կատաղաբար կուռեցան և իրենց արիւնովը վտակ մը կազմեցին, հոր մը դիակներով լեցուեցաւ. Նասոյի և Պրունս-վիքի գունդերը՝ փճացան, Տիւբլա սպաննուեցաւ, Պլաքման սպաննուեցաւ, անգլիական պահակները հաչմուեցան, Ռէյի բանակին քառասուն վաշտին քսանը մեծաւ մասամբ ջարդուեցաւ, միայն այս Ուկոմօնի հիւղին մէջ երեք հազար մարդ սրէ անցան, կոտորուեցան, մորթուեցան, գնդակամաճ ինկան, այրեցան, և ինչո՞ւ.— Որպէսզի այսօր դիւղացի մը ճամբորդի մը ըսէ. «Պարոն, երկու ֆրանք տուէք ինձ, և եթէ կ'ուզէք, բացատրեմ ձեզ թէ ի՞նչ է Վաթերլոյի պատերազմը:

Կ Լ Ո Ւ Խ Գ.

18 ՅՈՒՆԻՍ 1815

Պատմիչին իրաւանց մին է ետ դառնալ. դառնանք ուրիմն դէպ 1815 թուականը, նաև փոքր ինչ մեր ետեւը թողունք այն ժամանակը, ուրկէ կը սկըսին այս գրքին տոաջին մասին մէջ պատմուած եղելութիւնները:

Եթէ 1815 Յունիս 17էն 18ի գիշերն անձրեւ եկած չըլլար. Եւրոպայի ապագան փոխուած էր: Քանի մը չիթ աւելի կամ նուազ ջուր կաթելով Նաբոլէոնի անկման պատճառ եղաւ: Նախաինամութիւնը Աւրսթերլիցի պատերազմը Վաթերլոյի պատերազմով վերջացնելու համար քիչ մը անձրեւի հարկաւորութիւն ունեցաւ միայն, և աշխարհ մը փլուելու համար՝ եղանակին՝ հակառակ՝ երկինքէն ամպի մը անցնելը բաւական եղաւ:

Վաթերլոյի պատերազմը տասնըմէկուկէսին կըրցաւ սկսիլ, հետեւաբար Պլիւխէր ժամանակ ունեցաւ հասնելու: Ինչո՞ւ տասնըմէկուկէսն սկսաւ. — Վասն զի գետինը թաց էր: Հարկ եղաւ քիչ մը չորնալուն սպասել որպէս զի թնդանօթները կարենան շարժիլ ի հարկէ:

Նաբոլէոն գնդաձիգ զօրաց պաշտօնատար էր. և կը զար գետնին թաց ըլլալուն անպատեհութիւնը:

Իր բոլոր պատերազմի յատակագիծները ունակածութեան տեսութեամբ պատրաստուած են: Իր յաղթութեան բանալին էր թնդանօթները ուղղել իր ուզած այս կամ այն կէտը:

Թշնամի զօրապետին սազմական դիրքը ամրոց մը կը համարէր և կը ունակածէր: Թշնամիին տկար կողմը ունեւորով կը ճգմէր, պատերազմները թնդանօթով կը սկսէր և թնդանօթով կը վերջացնէր: Հրազէն արձակելու հանձարը ունէր: Մասնաւոր սպատակն էր թշնամիին խուճերը խորտակել. գունդերը ջնջել, զօրաց շարքը աւրել, բանակները փշրել և ցրուել, զարնել, միշտ զարնել, անընդհատ զարնել, և այս գործը գնդակին կը յանձնէր: Սոսկալի՝ միջոց, որ հանձարին հետ միանալով տասն և հինգ տարի շարունակ անպարտելի ըրաւ պատերազմի կոփամարտութեան այս տխուր ըմբիշը:

Մանաւանդ թէ 1815 Յունիսի 18ին ալ աւելի կը վստահէր թնդանօթներուն, վասն զի իր թնդանօթները թշնամիին թնդանօթներէն շատ աւելի էին: Ուէլինքթըն հարիւր յիսունըինը, իսկ Նաբոլէոն երկու հարիւր քառասուն թնդանօթ ունէր:

Եթէ գետինը չոր ըլլար, թնդանօթները կրնային շարժիլ, և պատերազմը առտուն ժամը վեցին կը սկըսէր: Նաբոլէոն կը յաղթէր և պատերազմը կը լմննար ժամը ժամը երկուքին այսինքն բրուսիական զօրաց հասնելէն և անոր հետեւող յանկարծական փոփոխութենէն երեք ժամ առաջ:

Նաբոլէոն այս պատերազմին մէջ յաղթուած ըլլալու մասին ո՞րքան յանցաւոր է. նաւուզի՞ղն է նաւաբեկութեան պատճառը:

Նաբոլէոնի ֆիզիզական յայտնի անկումը այն ժամանակ կը խառնուէր արգեօք ներքին նուազումի մը հետ. քսան տարի պատերազմելովը մաշուած էին

արցեօք թուրն ու միանգամայն պատեանք, նոյին ու միանգամայն մարմինը՝ զօրովարը զժբախտարար կը զգա՞ր արցեօք թէ ա՛լ հինաւուրց զինուոր մըն է. մէկ խօսքով բանք, կը խուարե՞ր արցեօք այս հանձարը, ինչպէս կարծեցին շատ մը երեւելի պատմագիրներ. տկարացած բլլայը ինքն ալ չզիտելու համար միթէ յիմարութեա՞մը կը համակուէր. վտանգի շունչէ մը մոլորելով միթէ կը սկսէ՞ր տատանիլ. միթէ չէ՞ր զգար վտանգը. անզգայութիւն որ ծանր բան է զօրապետի մը համար. այս նիւթական մեծ մարդերու դասին մէջ որոնք կրնան պատերազմի տիտանները անուանիլ. միթէ՞ հանձարը կարճատեսութեան հասակ մը կ'ունենայ:

Ծերութիւնը տեսլականին հանձարներուն վրայ իշխանութիւն չունենար: Տանթէներու և Միշէլ Անժերու համար ձերանայր աճիլ է. միթէ Աննիպայնբու և Պօնաբարյներու համար նուազիլ: Միթէ՞ Նաբոլէոն յաղթութիւնը ուղղապէս ըմբռնելու կարողութիւնը կորուսած էր. միթէ՞ հասած էր այն վիճակին ուր ա՛լ կարելի չէ վտանգը իմանալ, ծուզակը գուշակել, և վիճերուն փլուէն եզրը նշմարել. միթէ ազևտից հօտը չէ՞ր առներ. այն որ ժամանակաւ յաղթութեան ամէն ճամբաները գիտէր և որ իր շանթածիզ կառքէն վեհապետական մատով կը ցուցնէր գանոնք, միթէ՞ հիմա ազետաւոր շիթութեամբ մը համակուած՝ դէպի դարեւանդները կ'առաջնորդէր յէգէոններէ բազկացող իր կառքին ազմկայի երիվարները. քառասունըվեց տարեկան հասակին մէջ միթէ յետին ծայր յիմարութեա՞մը մը գրաւուած էր. կրրնա՞յ ըսուիլ թէ ճակատագրին այս տիտանեան կառավարը այլ ոչ այլ ինչ էր բայց եթէ անվարժ և շատ յանգուզն ձիաւոր մը:

Ամենեւին չենք կարծեր:

ՆԱԲՈՒԼԵՈՆ ՎԱՐՆԵՐԼՈՅԻ ՄԷՉ

Ամէնուն վկայութեան նայելով, պատերազմի համար անոր պատրաստած յատակագիծը հրաշակերտ մըն էր: Ուղղակի դաշնակիցներու շարքին կեդրոնը երթալ, թշնամիին բանակը ճեղքել, երկու մաս քնել, բրիտանական մասը դէպի Հալ և բրուսիական մասը դէպի Թօնկըրը մղել, Ուէլլինկթընի Պիւխերէն գտել և զանոնք երկու հատոր բնել, Մօն Սէն Ժանի տիրել, Պրիւսէլը գրաւել, գերմանացին Ռէն գետը և անգլիացին ծովը նետել: Նաբոլէոն Վաթերլոյի պատերազմին մէջ անա այս այս կերպով կռուիլ որոշած էր, ուրիշ պէտք եղածն ալ յետոյ ի գործ դնելու գիտաւորութեամբ:

Աւելորդ է ըսել թէ մենք հոս Վաթերլոյի պատմութիւնը գրելու պահանջումը չունինք, մեր գրած վիպասանութեան ծնունդ տուող տեսարաններուն մին Վաթերլոյի այս պատմութեան հետ յարաբերութիւն ունի. բայց այս պատմութիւնը մեր գրելիք նիւթը չէ. մանաւանդ թէ Նաբոլէոն տեսութեամբ մը նկատելու տիրապէս գրած է այս պատմութիւնը. Շարա ևս գրած է ուրիշ տեսութեամբ մը նկատելով զայն. իսկ մենք կը թողունք որ երկու պատմիչները իրարով հետ կռուին. մենք հեռակայ ականատես մըն ենք, դաշտին մէջ անցորդ մըն ենք, մարդկային արիւնով շողուած այս հողին վրայ ծոց և փնտոց մըն ենք՝ որ գուցէ երեւոյթները իրականութիւններ կը համարի, մենք իրաւունք չունինք յանուն գիտութեան հակառակելու պատահարներու ամբողջութեան մը որոնց մէջ անշուշտ կրկնեւրեւոյթ կայ:

Ոչ ազգական փորձառութիւն և ոչ ալ ռազմագիտական ձեռնհասութիւն ունենալով չենք կրնար գրութիւն մը հաստատել. ըստ մեր կարծեաց Վաթերլոյի մէջ գիպուածներու շղթայով մը կը գրաւ-

ուին երկու զօրավարները, և երբ խնդիրը ճակատագրին, այսինքն խորհրդաւոր ամբաստանեալի մը վրայ է, կը գտնենք ժողովուրդին պէս որ անկեղծ գտաւոր մըն է:

Գ | Ո | Ի | Ս | Գ

A

Որոնք որ կ'ուզեն ճիշդ գաղափար մը ունենալ վաթերրորդի պատերազմին վրայ, թող մտապէս գրլխադիր A մը պատկեցնեն գետինը: Աին ձախակողմեան և վերէն ի վար երկնցող գիծն է Նիվէլի ճամբան, աջակողմեան գիծն է Ժընաբի ճամբան. երկու գծին մէջտեղը գրուած թեյն է Օհէնէն գէպի Պրէն լ'Ալէօ յանգող խորունկ ճամբան: Աին գաղաթն է Մօն Սէն Ժան, ուր կը գտնուի Ուէլինկթըն. ձախակողմեան գծին վարի ծայրն է Ուէլիօն, ուր կը գտնուի Բէյլ զօրապետը Ժէրօմ Պօնարարթի հետ. աջակողմեան գծին վարի ծայրն է Պէլ Ալիանս ուր կը գտնուի Նարոյէոն. աջակողմեան գծին կէսէն քիչ մը վարն է Հէ Սէնթ. Աին թելին ճիշդ միջավայրն է այն տեղը ուր ըսուեցաւ այս պատերազմին յետին խօսքը:

Ահա հոն գրուեցաւ առիւծը, այն որ կայսերական սահակներու յետին դիւզազնութեան խորհրդաւոր պատկերը եղաւ ակամայ:

Աին երկու գծովը և թելովը կազմուող վերի եռանկիւնն է Մօն Սէն Ժանի լեռնադաշտը: Պատերազմի սկիզբէն մինչեւ վերջը երկու կողմն ալ միմիայն այս լեռնադաշտին տիրելու համար կռուեցաւ:

Երկու բանակներուն թեւերը ժընաբի և Նիվէլի ճամբաներուն գէպի աջ և գէպի ձախ կողմը կը տարածուին. Տ'էրոյոն, Բիգթօնի գէպն է, Բէյլ Հիլի գէպն է:

Աին ծայրին ետեւը, Մօն Սէն Ժանի ետեւը Սուանեի անտառն է:

Իսկ բուն ցաշտավայրը կոհակածեւ ընդարձակ գետին մըն է. ամէն մէկ ծայր յետագայ ծայրէն բարձր է, և բոլոր կոհակները գէպի Մօն Սէն Ժան կ'եխեն և անկէ գէպի անտառն երթալով կը վերջանան:

Պատերազմի դաշտի մը վրայ իրարու թշնամի երկու զօրախումբ երկու ըմբիշի կը նմանին: Մտրմին առ մտրմին իրարու փաթթուելով կռուողներ են անոնք: Մին միւսը տապալելու կ'աշխատի: Ամէն բանի կը փարին. խռիւ մը նեցուկ մըն է. պատի անկիւն մը հողաբլուր մըն է. զօրագունդ մը եթէ դիւրառիկ աւան մը չգտնէ հոն ապաւինելու համար, խոյս տալով ետ կը քաշուի. դաշտավայրի ցած տեղ մը, գետնի յատակներու զանազանութիւն մը, պատահարար խոտորոզ արահետ մը, անտառ մը, փոս մը կրնայ կեցնել այն հսկան որ կ'անոււանուի բանակ մը, և չթողուլ որ նահանջէ, Ով որ պատերազմի դաշտէն դուրս կ'եխէ, կը յաղթուի:

Այս պատճառաւ է որ պատասխանատու զօրապետ

մը կը հարկադրուի ծառերու ամենափոքր կերպով ցրցուած տեղն անգամ լաւ զննելու:

Երկու զօրավարները քննած էին Մօն-Սէն-ժանի գաչտը, որ այսօր Վաթերլոյի գաչտը կ'անուանուի: Ուէլլինկթըն տարի մը առաջ նախատես լրջութեամբ մը քննած էր զայն, ենթացրելով թէ կրնայ մեծ պատերազմի մը գաչտն ըլլալ:

Այս վայրին վրայ և այս մենամարտութեան մասին յունիսի 18ին Ուէլլինթըն լաւ կողմը բռնած էր, իսկ Նաբոլէոն գէշ կողմը: Անգլիական բանակը վերն էր, ֆրանսական բանակն ալ վարը:

Հօս գթեթէ աւելորդ կը համարինք ծրագրել Նաբոլէոնին տեսքը որ 1815 յունիս 18ին արշալոյսի ժամանակ ձի նստած և դիտակը ձեռքը բռնած՝ Րօստմի լեռնակին վրայ կ'երթեւեկէր: Տոյց տալու պէտք չկայ, վասն զի արգէն ամէն մարդ տեսած է զայն:

Այն անխտով զէմքը որ Պրիէնի գպրոցը գրուած պղտիկ գլխարկին տակ կ'երեւէր, կ'անաչապօսն համազգեստը, որու ձերմակ աստուղն չքանչանք կը պահուէր, վերարկուն որ ուսադիրները կը պահէր, բաճկոնին տակէն կախուած կարմիր ժապուէնին ծայրը, կաշիէ վարտիքը, սպիտակ երիվարը իր ծիրանագոյն թաւիչէ տաղձակով որու ծայրերը պսակաւոր Ն. տառեր և արձիւներ կային, մետաքսեայ գաւլպաներու վրայէն հագած երկայնաձիւ կօշիկները, արծաթէ խթանները, Մարէնկոյի սուրը, որոնք վերջին կեսարի կերպարանքը կը կազմեն բոլորովին, զիս երեւակայութեանց մէջ կենդանի են, կերպարանք մը որու սմանք ծափ կը զարնեն, սմանք ալ խառիւ կը նային:

Այս կերպարանքը շատ ժամանակ լոյսի մէջ երեւցաւ բոլորովին արշալոյսի հետ աւանդական

մթութիւն մըն ալ կար զոր գիւցազանց մեծագոյն մասը լոյսէն կը զատէ և որ միշտ ճշմարտութիւնը կը սքողէ շատ կամ քիչ ատեն. բայց այսօր պատմութիւնը և լոյսը կը ծագին:

Այս պայծառութիւնը, բոել կ'ուզենք պատմութիւնը անողորմ է. տարօրինակ և երկնային բան մը ունի այն. այսինքն բոլորովին լոյս ըլլալով և իրօք լոյս ըլլալուն պատճառաւ շատ անգամ մթութիւն կ'արտադրէ ուր որ ճառագայթներ կը տեսնուէին. միեւնոյն մարդուն երկու զանազան ուրուականներու կերպարանք կուտայ. եւ ահա մին միւսին վրայ յարձակելով կը զատէ և կը պատժէ զայն, և ահա բոնաւորին խաւարը զօրավարին ակնախտիդ լոյսին հետ կը կռուի:

Այս պատճառաւ է որ ժողովուրդները վերջնական գառուձ մը ընելու մասին աւելի ճիշդ կշիռ մը կ'ուսենան: Բարէլոն բռնաբարութելով՝ Աղէքսանդր կը փոքրնայ. Երուսաղէմ սպաննուելով՝ Տիտոս կը կը փոքրնայ: Բռնակալութիւնը բռնակալին ետեւէն կ'երթայ: Դժբաղդ է այն մարդը որ իր ձեւը ունեցող խաւար մը կը թողու ետեւը:

Ք Ղ Ո Ւ Խ Ե

ԻՆՉ ՈՐ ԱՆՈՐՈՇ Է ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐՈՒ ՄԷՁ

Ամէն մարդ գիտէ այս պատերազմին առաջին կերպարանքը. կռիւն սկիզբը չիւթ, անստույգ, տարտամ և երկու բանակին համար սպառնալի էր. մանաւանդ թէ անգլիական քան թէ ֆրանսական բանակին համար սպառնալի էր:

Գիշերն ի բուն անձրևե կիսած էր. տեղատարափը գետնին յատակները աւրած էր ջուրը կոնքի մէջ հաւաքուելու պէս հոս հոն դաշտին փոսերուն մէջ լեցուած էր. տեղ տեղ կառքերու անխնայուն մինչև առանցքը ջուրին մէջ կը մնար: Երկփարներուն թանգերը հոսուն տիզմով շաղաղուած էին. ցորենի և հաճարի հասկերը, զոր սայլերը իրենց աղմկաւոր քայլի ժամանակ դետինը ծոած էին. եթէ անխնայութեան հետքը լեցուցած և ճամբայ կազմած չըլլային, անկարելի պիտի ըլլար շարժիլ, մանաւանդ Բարբլոթի կողմի ձորերուն մէջ:

Կռիւը ուշ սկսաւ: Ինչպէս բացատրեցինք արդէն, Նարբլէոն սովորութիւն ունէր բոլոր թնդանօթները ձեռք բռնելու նրացանի մը պէս՝ նշան առնելով պատերազմին երբեմն այս, երբեմն այն կէտը, և սպասել ուզած էր որպէս զի թնդանօթակիր սայլերը կարենան շարժիլ և համարձակ արշաւել. հետեւաբար հարկ եղաւ սպասել որ արեւը կինէ և գե-

տինը չորցնէ: Բայց արեւը չկաւ: Վաթերլոն ա՛լ Աստերլիցի ժամագրու թեան տեղը չէր:

Երբ ստաջին թնդանօթը արձակուեցաւ, անգլացի Գոլլից զորապետը իր ժամացոյցին նայեցաւ և տեսաւ որ կէս օրին քսանըհինգ մայրկեան կար:

Ֆրանսական բանակին ձախ թեւը Ուկոմօնի վրայ յարձակելով սկսաւ սաստիկ պատերազմը: Նարբլէոն թէև չէր ուզեր որ կռիւն այնքան սաստկապէս սկսի: Միևնոյն պահուն Նարբլէոն ալ դէպի թշնամիին կեդրոնը յարձակեցաւ: Գիօյի հեծելագունը չառով չէ Ալենթի վրայ զրկեց, և Նէյ զորապետն ալ ֆրանսական բանակին աջ թեւը անգլիականին ձախ թեւին դէմ մղեց որ Բարբլոթի վրայ կը կռթնէր:

Ուկոմօնի վրայ յարձակումը կեղծ էր և մասնաւոր նպատակ մը ունէր, որ հոն բերել Ուէլինթընը և ձախ կողմը մտնեցնել: Այս նպատակը կրնայ գործադրուիլ եթէ անգլիական պահակներու չորս խումբերն աւ Բերրօնչերի բաժնին քաջ Պելտիգայնները անխախտ մնայով պահած չըլլային իրենց դիրքը. հետեւաբար Ուէլինթըն փոխանակ Ուկոմօնի մէջ համախմբուելու, օգնութեան համար պահակներու չորս խումբը զրկեց հոն, նաև Պրիւսսիքի զօրքէն գունդ մը:

Ֆրանս. աջ թեւին Բարբլոթի վրայ յարձակումը նիւնական նպատակ ունէր. անգլիական ձախ թեւը տապալել, Պրիւսսի ճամբան կտրել, չթողուլ որ անցնին Երուսիացիք, սրտնք հաւանօրէն կրնային գալ, Մօն-Սէն-Փանի վրայ յարձակելով տիրել, Ուէլինթընը ետ և դէպ Ուկոմօն, Ուկոմօնէն դէպի Պրէն-լ'Այլօ, անկից ալ դէպի Հալ մղել. ճիշդ այս էր ա՛ն յարձակումին նպատակը: Քանի մը դիպումներ եթէ ի բաց առնելու ըլլանք, այս յարձակումը

յաջող ելք ունեցաւ: Բարբլօթ գրաւուեցաւ: Հէ-
Սէնթն ալ առնուեցաւ:

Մասնաւոր պարագայ մը կայ զոր կ'ուզենք նշա-
նակել: Անգլիական հետեւակ զօրաց, նամանաւանդ
Քէմբլի հեծելագունդին մեծ մասը նորեկ զինուոր-
ներէ կը բաղկանար: Այս նորատի զինուորները քա-
ջօրէն կռուեցան մեր ահարկու հետեւակ զօրաց հեռ-
մանաւանդ թէ պատուական գործ տեսան իրր յառա-
ջամարտք:

Յառաջամարտ զինուորը երբ քիչ մը ինքնօրէն
կը կռուի, կրնայ բռուիլ թէ ինքն իր զօրապետը
կ'ըլլայ. այս նորեկ զինուորները ֆրանսական հնա-
րիմացութեան և անզուպելի քաջութեան նման բան
մը ունեցան: Աւելնող կռուեցան այս նորնծայ հե-
տեւակ զինուորները: Ուէլինկիթըն չախորժեցաւ այս
աւիւնէն:

Հէ-Սէնթ առնուելէն ետք պատերազմը անորոշ
վիճակ մը առաւ:

Այն օրը մութ անջրպէտ մը ունի, որ է կէսօրէն
մինչեւ ժամը չորս. գրեթէ անորոշ և կոխին միտու-
թեանը պէս մութ է պտտերազմին այս միջոցը, ուր
վերջալուսական մշուշ մը կը տիրէ:

Այս մշուշին մէջ կը նշմարուին լայնատարած
չարժումներ, ահատեսիլ կրկներեւոյթ մը, այն ժա-
մանակուան պատերազմի իրերը որ այսօր գրեթէ ան-
ձանօթ են. հունգարաձև հեծելագործներու բրդաձև
և գրօշաւոր գզակները, սուսերի ծփուն գրպանները,
խաչաձև կաշեկապերը, հրալի գնդակներու փամ-
փուշաները, կարմիր կօշիկները որոնք անխիւ ձալ-
քեր ունէին, սլորաձև ազրներով զարդարուն սաղ-
մական ծանր գլխարկները, Անգլիացի ծիրանագոյն
հեծելագործներու հետ խառնուած Պրիւնսվիթի գրեթէ

սեւազգեստ հետեւակները, անգլիական հաստ և մա-
նեկաձև սպիտակ բարձերը զոր ուսադրի տեղ կը
կրէին. հոնովրեսան թեթեւազէն հեծելագործք՝ իրենց
կաշիէ երկայնաձև սաղաւարտներով որոնք պղնձեայ
ժապաւէններ և կարմիր մազէ հիւսուած բաշեր ու-
նէին, սկովտիացիները՝ իրենց մերկ ծուռկերովը և
աղիւսաւոր վերարկուներով, մեր «կրքնատիէ»ներուն
(գնդաձիգ զինուոր) ճերմակ և մեծ կօշիկները. ահա
ասոնք են նշմարուած իրերը, այսինքն պատկերներ
և ոչ թէ ուղմային ճակատներ. ինչ որ Սալվաթօր
Տօզայի(*) պէտք է և ոչ թէ Կրիպովալի(**) պէտք
եղածը:

Պատերազմի մը հետ փոքր ի շատէ փոթորիկ մը
կը խառնուի: Ամէն մէկ պատմիչ պատերազմի այս
խառն ի խուռն երեւոյթներէն ծրագիր մը կը հաւնի
և կը գծագրէ սակաւ ինչ:

Զօրապետներուն կարգադրութիւնը ինչ կ'ուզէ
թող ըլլայ. զինաւոր բազմութեանց ընդհանուրը ան-
հաշուելի տեղատուութիւններ ունի. կախին ժամա-
նակ երկու զօրապետներու երկու յատակագիծը իրա-
րու հետ կը խառնուի և մին միւսէն կ'աւրուի: Բա-
նակին ճակատը թեյի մը պէս կը ճօճի և օձապտոյտ
չարժումներ կը ստանայ. արեան շաւիղները անկա-
նոն վտակներ կը գառնան, բանակներուն ճակատ-

(*) Սալվաթօր Տօզա իտալացի երեւելի պակեբահան
մըն է: Ծնած է 1615ին:

(**) Վ. Պ. Վազէր օր Կրիպովա. բնդանօրածիգ զօ-
րաց բնդանուր ճեղակալ էր Ֆրանսայի մէջ: Թեղանօրի
նկաւաւաք մ.ժ նորոգումիւր եւ փոփոխումիւր բրաւ:
Երեսայ ըսուիլ թէ Ֆրանսա հանրապետական իշխանու-
րեան ժամօսակ սարած յողրանակները Կրիպովաի կը
պարօի:

ները ալիքի պէս կը ծփան. մտնող եւ ելնող գուն-
զերը սարաւանդներ կամ խորշեր կը կազմեն. այս ա-
մէն ժայտերը շարունակ կը շարժին իրարու առջեւ.
Թնդանօթներ կուգան որ հետեւակ զօրք կար. հեծե-
լազօրաց խուճեր կը հասնին ուր որ թնդանօթա-
զօրք կար. վաչտերը մուխի պէս են:

Այս կամ այնտեղ բան մը կար քիչ մը առաջ.
հիմա փնտռէ՛. ալ աներեւոյթ եղաւ. այն վաչտերը՝
որոնց թիւը նուազած է, կը փոխադրուին. տխուր
ծալքերը կը յառաջանան և կ'ընկրկեն. մահաշունչ
հով մը այս սղէտաւոր բազմութիւնները կը մղէ, կը
հրէ. կ'ուռեցնէ և կը ցրուէ:

Ի՞նչ է կոխ մը. երբու՞մ մը:

Մաթեմատիկական յատակագծի մը անշարժու-
թիւնը մանրերկրորդ մը կը տեսի և ոչ թէ ամբողջ
օր մը:

Պատերազմ մը նկարելու համար պէտք է ըլլալ
այն մեծ նկարիչներէն մին որոնց վրձինը քառսը
անգամ կը նկարէ. Բանպրան^(*) աւելի արժէք ունի
քան թէ վան Տըր Մէօլէն^(**):

Վան Տըր Մէօլէն կէս օրին ճիշդը կը նկարէ,
այլ ժամը երեքին կը ստէ: Երկրաչափութիւնը կը
վրիպի. մրրիկը միայն անվրիպելի է:

Ահա այս պատճառաւ էր որ Ֆօլար իրաւունք

(1) Բամպրան Հոլանտայի ամենէն երեւի պատկե-
րանաճեւրէն մին է: Մնած է 1608ին:

(2) Պատերազմի պատկերահան 1634ին Պրիւտի մէջ
ծնած է:

(3) Ֆօլար Շրանաացի ռազմագէտ մըն է: Բօլիպի
գրած պատմութիւնները ֆենիլով տեղ ուսումները կը
բռնէ եւ կը երբէ: 1769ին Ափրիկոսի ծնած է:

կ'ունենայ Բօլիպ^(*) ներհակ խօսելու: Կը յաւելունք
սակայն թէ միշտ կը պատահի վայրկեան մը ուր պա-
տերազմը կոխի կ'այլափոխի, կը մասնաւորի, ցի-
րուցան կ'ըլլայ՝ անթիւ մասնաւոր եղելութեանց
փոխուելով, որոնք՝ ինչպէս կ'ըսէ նոյն իսկ Նարո-
լէն՝ աւելի զօրագունդերու կենսագրութեան քան
թէ բանակին պատմութեան կը վերաբերին: Հետե-
ւաբար պատմիչին յայտնապէս իրաւունքն է բովան-
դակութիւնը պատմել:

Միայն կոխին գլխաւոր շրջանակները կրնայ
ըմբռնել, և պատմիչ մը, որքան ալ խղճահար ըլլայ,
չկրնար բացարձակապէս որոշել այն սոսկալի ամպին
ձեւը որ կ'անուանուի պատերազմ մը:

Ամէն մեծ պատերազմներու և մասնաւորապէս
Վաթերլոյի նկատմամբ ճշմարիտ է այս:

Այլ սակայն կէս օրէն ետք պահ մը պատերազմը
որոշ կերպարանք մը առաւ:

(1) Բօլիպ Յոյն պատմիչ է: Բրիտան. 300 տարի ա-
ռաջ ծնած է:

ԳՐԲԻՍ ՆԷՂԻՆԱԿԸ ՎԻՔԹՈՐ ՆԻԿՈ ԷՒ ԻՐ ՈՂՏԱՆԻՔԸ

կեղրոնը կը կոթնէր այն ամբաշէն և քարուկիր տունին որ այն ժամանակ Նիվէլի հասարակային կալուած մըն էր և որ ճամբաներու հատակէտը կը նշանակէ . այս տունը ժ.Չ. դարու շէնք մըն է և այնքան ամուր որ գնդակներն անոր վրայ կ'ոտոտուտէին անփնաս : Անգլիացիք լեռնադաշտին բուրտիքին ցանկերը կտրած, սպիտակ դժնիկներու մէջէն ծակեր բացած . երկու ոստի մէջ թնդանօթ մը մը գրած և խռիւնները ժայտերու նմանեցուցած էին : Իրենց թնդանօթները մացառներուն տակ դարանի մտած էին :

Պատերազմի մէջ որոգայթ լարելը ներելի ըլլալով, անտարակոյս ներելի էր նաև Անգլիացուց այս փիւնիկեան ամբութիւնը . ասիկա այնքան լաւ կերպով կարգադրուած էր որ Հաքսօ, զոր թշնամիին թնդանօթներուն ուր ըլլալը հասկնալու համար ատուան ժամը իննիս կայսրը զրկած էր, բան մը չը տեսներով ետ դարձած և ըսած էր Նաբոլէոնին թէ արգելք չկար՝ երկու պատնէշներէն ի զատ որոնք Նիվէլի և ժընարի ճամբաները կը խափանէին : Այն ժամանակները հունձքերը բարձրացեր էին . արդ, Քէմբրի հեծելագունդէն վաշտ մը զօրք, որ 95րդ վաշան էր և գարապինաներով զինուած, լեռնադաշտի սահմանին քով մեծ ցորեններու մէջ պառկած և պահուած էին :

Անկլօ-հոլանտական բանակին կեղրոնը այսպէս ամրոցներու ետեւ պատսպարուելով և ապահովուելով լաւ զիրք մը ունէր .

Այս զիրքին վտանգը Սուանի անտառն էր, որ այն ատեն պատերազմի դաշտին կից էր և զոր կրէօնէնտաէլի և Պուաֆօրի լճակները կը կտրէին :

Բանակ մը չէր կրնար այս անտառէն խոյս տալ ատանց լուծուելու . գունդերը անմիջապէս կը ցըրուէին հոն : Թնդանօթները ճահիճներեւն մէջ կը կորսուէին :

Շատ ռազմագէտ անձերու կարծիքին նայելով, կարծիք մը որ հակառակորդներ ալ ունի, բանակ մը չէ թէ կրնար կանոնաւոր կերպով նահանջել անկէ, այլ կրցողը պիտի փութար փախչելու որ ազատի :

Ուէլինկթըն իր բանակին աջ թեւէն Շասէյի հեծելագունդը, ձախ թեւէն ալ Ուէնքի հեծելագունդը գատեց, եւ Գլինթընի բաժինն ալ ատնելով՝ ամէնն ալ կեղրոնական զօրաց հետ միացուց :

Պրիւնսքի հետեւորդները, Նասօյի բաժինը, Քիէլմանսէկի հանովրացիները և Օսթթէտայի գերմանացիները իբր հողաբլուր եւ իբր ամրոց իր անգլիացիներուն, Հալքէթի գունդերուն, Միչելի հեծելագունդին, և Մէյթլընտի պահակներուն տուաւ :

Այս կերպով քսանըվեց վաշտ ունեցաւ իր քով : Շարայի ըսածին պէս աջ թեւը կեղրոնին ետեք տեղաւորուեցաւ :

Ահագին մարտկոց մը հողով լեցուն տոպրակներու ետեւ պահուած էր ձիչդ այն տեղը ուր է այսօր ինչ որ «Վաթերլոյի մուսարանը» կ'անուանուի :

Ուէլինկթըն բլրակի մը ետեւ նաև Սըմըրսէթի պահակ զօրավաշտներ ունէր, որոնք հազար չորս հարիւր ձիաւոր էին :

Ասոնք այն անգլիական ձիաւորներու կէսն էին, որոնք իրաւամբ երեւելի հանդիսացած զին : օճսօնպիջնուած էր, բայց Սըմըրսէթ կը կենար :

Մարտկոցը՝ որ եթէ լմնցած ըլլար, գրեթէ պըզտիկ բերդ մը կ'ըլլար՝ պարտէզի խիստ ցած պատի :

մը ետեւը շինուած, աւաղի դէզերով ծածկուած, եւ անջեւն ալ հողով լայն զառիթափ մը կազմուած էր: Այս ամբողջը անկատար մնացած էր, վասն զի չորս կողմը պատնէշ կանգնելու ժամանակ եղած չէր:

Ուէլինկթըն որ անհանդարտ այլ մտայլ կ'երեւելէր՝ ձի նստած էր. Մօն-Սէն-Ժանի հին աղօրիքէն քիչ մը առաջ՝ որ դեռ կը կենայ՝ բոլոր օրը միեւնոյն դիրքով ձիուն վրայ կեցաւ կնճնի մը ներքեւ զոր անգլիացի մը, աշխարհաւեր մոլի մը, երկու հարիւր Ֆրանքի ծախու առաւ, սղոցել տուաւ եւ տարաւ:

Ուէլինկթըն աներկիւզ զիւցազնութիւն ցոյց տուաւ: Գնդակները կը տեղային, բանակի օգնական Կօրտըն անոր քով գետին ինկաւ վիրաւոր:

Հորտ Հիլ ուսմբ մը ցուցուց որ կը պայթէր եւ ըտաւ անոր. Միլօրտ, ի՛նչ հրարանգ պիտի տաք եւ ի՞նչ հրամաններ պիտի թողուք մեզ եթէ մեռնիք:

«Ինձի պէս մեռնիլ», պատասխանեց Ուէլինկթըն:

Գլխնաթթընի ալ ըսաւ լակոնական կերպով.— «Մինչեւ մէկ զինուոր մնալը պէտք է դիմանալ հոս:»

Յատնապէս կերեւար թէ օրը ձախորդ օր մը ըլլալու վրայ էր: «Տղա՛ք. միթէ կարելի՞ է հծիկը դնել մտածել, յիշեցէ՛ք հինաւուրց Անգլիան», կ'ըսէր Ուէլինկթըն իր այն ընկերներուն որոնք իրեն հետ կուտէին Թալավերայի, Վիթթօրիայի եւ Սալամանդի պատերազմներուն մէջ:

Ժամը չորսի ժամանակ անգլիական բանակին ճակատը ետ ետ քաշուեցաւ:

Յանկարծ լեռնադաշտին կատարին վրայ թնդա-

նօթները եւ յառաջամարտները տեսուեցան միայն, մնացածը աներեւոյթ եղաւ:

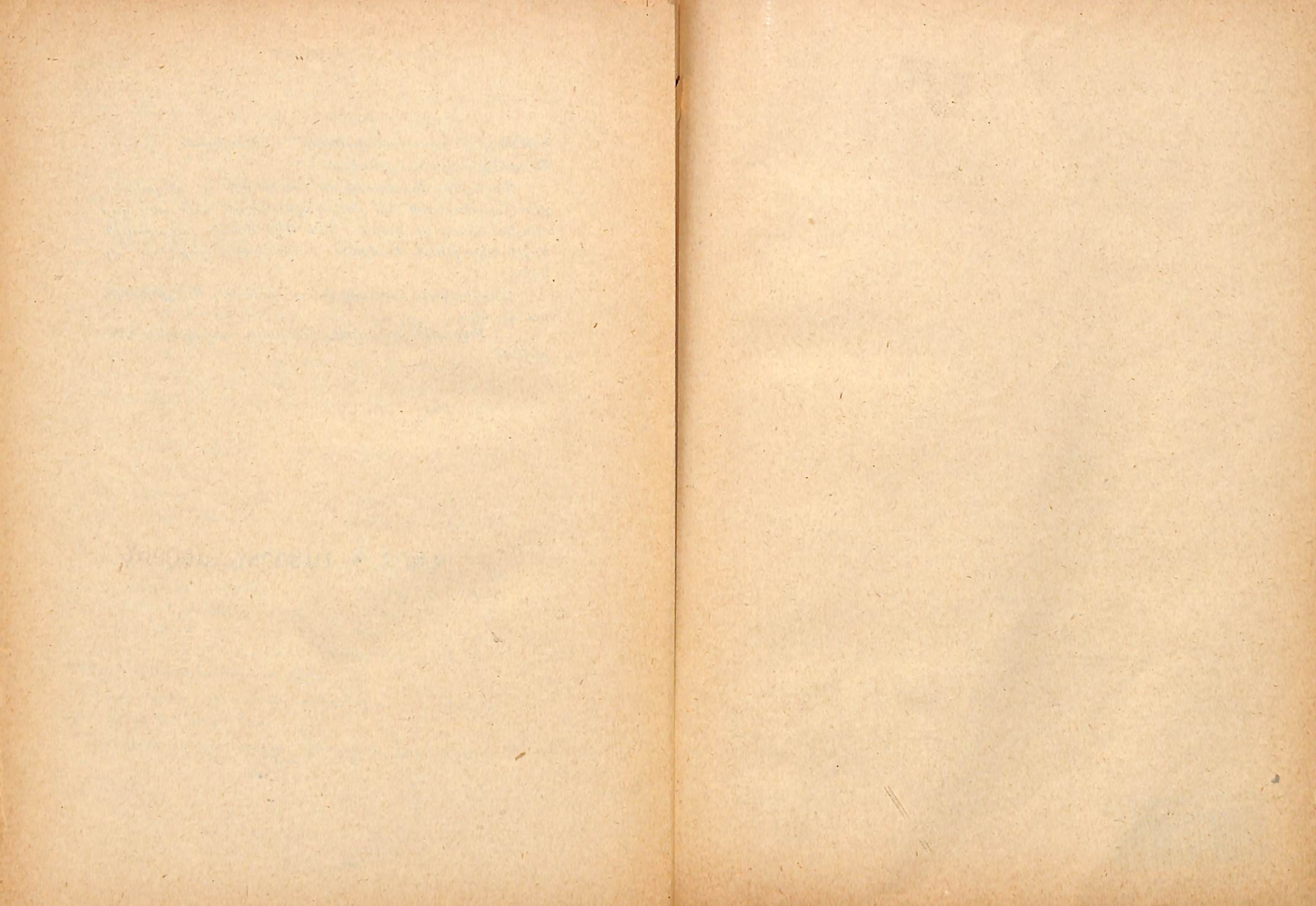
Գունդերը Ֆրանսացուց ուսմբերէն եւ գնդակներէն հալածուելով ետ ընկրկեցան դէպի այն տեղ զոր մինչեւ այսօր կը կտրէ Մօն Սէն Ժանի ագարակին երթեւեկութեան ճամբան յետախաղաց շարժում մը եղաւ:

Անգլիական ճակատը խոյս տուաւ: Ուէլինկթըն ետ դարձաւ:

— Թշնամին նահանջել կը սկսի աղաղակեց Նաբոլէոն:

ՎԵՐՁ Գ. ՀԱՏՈՐԻՆ

« Ազգային գրադարան »

NL0315417

6423

